INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
K
8445/7
94(497.4)
019920047
COBISS

...DOVINA ...ENSKEGA NARODA

NAJNOVEJŠA DOBA

SPISAL DR. JOSIP MAL

Zv. 7 Celje 1928

Opozorilo.

Temu prvemu zvezku o najnovejši dobi slovenske zgodovine je pridejano kazalo k dr. J. Grudnovi Zgodovini slovenskega naroda. Naj vsak ta list pridene (uveže ali prilepi) na koncu h Grudnovi Zgodovini slovenskega naroda. Ko izide zadnji zvezek dr. J. Malove Zgodovine slovenskega naroda, izide tudi register (stvarno kazalo), ki bo sestavljen po abecednem redu za oba dela Zgodovine slovenskega naroda skupno. Vsak, kdor bo ta register želel, bo ob zadnjem zvezku sporočil upravi Mohorjeve družbe, ki bo to stvarno kazalo za doplačilo poslala le tistim, ki ga bodo naročili.

Dr. Josip Grudnove Zgodovine slovenskega naroda (zv. 1—6) ima Družba sv. Mohorja še nekaj izvodov v zalogi. Udje dobijo v Celju broširane zvezke po Din 11·10, neudje po Din 14·80.

Dr. Josip Mal
Zgodovina slovenskega naroda

NATISNILA MOHORJEVA TISKARNA V CELJU, R. Z. Z O. Z.
(FRAN MILAVEC, CELJE)

ZGODOVINA SLOVENSKEGA NARODA

NAJNOVEJŠA DOBA

SPISAL

DR. JOSIP MAL

IZDALA IN ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELJU
1928

IZDANO KOT REDNA PUBLIKACIJA DRUŽBE SV. MOHORJA

8445

10-02-1992

NADALJEVANJE DR. J. GRUDNOVE ZGODOVINE SLOVENSKEGA NARODA

Predgovor.

Dvajset let je že minilo, odkar je rajni dr. Josip Gruden sklenil, da napiše po Mohorjevi družbi slovenskemu ljudstvu njegovo zgodovino. Družbin tajnik ga je v pismu dne 7. decembra 1908 opomnil, da je »pred leti« obetal spisati slovensko zgodovino; vprašuje ga, ali je to delo medtem že dozorelo in v kaki obliki: ali kot zgodovinske podobe ali kot sistematična zgodovina — in do kedaj bi mogel pričakovati prvega snopiča.

Pisatelj se je v letu 1909 z vnemo lotil dela. Prvi zvezek Zgodovine slovenskega naroda nam to dokazuje; kajti meseca januarja 1910 je bil rokopis zanj že popolnoma izgotovljen. Radi splošnega zanimanja in radi potrebne zaloge, da bi imeli tudi poznejši naročniki celotno delo, je izšel 1. zvezek v 2. izdaji. Dr. Gruden ga je v želji, postaviti delo »na ono široko podlago, na kateri bo mogoče poslej graditi veliko poslopje naše zgodovine«, nekoliko predelal in razširil. V imenu odbora Družbe sv. Mohorja mu je prof. Apih 8. decembra 1910 izjavil, da je še bolje, če se 1. zvezek malo poveča, ker bo ta knjiga »za dolgo dobo let edini standard work te vrste«.

V naglem teku je izšlo potem šest zvezkov, dasi jih je pisatelj prvotno sam zasnoval vseh skupaj le pet. Zadnji, l. 1916 izišli snopič obravnava še terezijanske in jožefinske reforme ter naše kulturne razmere do zadnjega desetletja XVIII. stoletja. Akoravno se je dr. Gruden bavil tudi podrobneje z dobo francoske okupacije naših krajev, vendar ni prišel več do tega, da bi tudi za ta čas nadaljeval s spisovanjem zgodovine, in jo končno zaključil. Težka bolezen mu je izza l. 1917 onemogočala vsako večje delo, dokler mu ni 1. novembra 1922 iztrgala smrt za naše zgodopisje zaslužnega peresa iz rok.

Da dokončam začeto delo, to nalogo sem si na prošnjo uredništva nadel podpisanec. Ker naj bo Zgodovina slovenskega naroda enotno delo, zato se način podajanja snovi in glavna razdobja nadaljujejo na podlagi dosedanje razporeditve, posamezna poglavja in oddelki se bodo ujemali z doslej običajnim načinom razvrstitve, tudi v ostali tehnični opremi in prinašanju ilustracij bodo nadaljnji snopiči tako urejeni, da se bo razlika čim manj občutila. Da pa strani v štetju ne gredo previsoko in ker tvori »najnovejša doba« — ne glede na drugega avtorja — tudi sicer celoto zase, zato je dobilo to nadaljevanje novo štetje strani.

Glede pričujočega snopiča bi morda kdo ugovarjal, češ, čemu prinašam nekatere podrobnosti iz dobe ožje francoske revolucije. To pa je neobhodno potrebno radi tega, ker bi mnogim, ki ne morejo poznati posameznosti v poteku svetovne zgodovine, bilo sicer nerazumljivo, zakaj so se Francozi kar naenkrat in s tako neugnano zavojevalno silovitostjo pojavili ob mejah naše domovine. Enako je bilo potrebno podrobneje orisati razmere, ki so v njih živeli Slovenci pod francosko oblastjo. Kajti novo stanje je bilo bistveno drugačno od onega, ki je slovenski narod poprej in poslej živel v njem.

Uporabljene vire navedem za svoj del nadaljevanja pri zaključnem zvezku odnosno obenem z vsebinskim kazalom, ki ga ima založnica Mohorjeva družba za dr. Grudnov del Zgodovine že izdelanega. Seznam zgodovinskih virov in uporabljenih knjig bi se ob tisti priliki mogel izpopolniti tudi glede dosedanjih snopičev, a moram pripomniti, da dr. Gruden v tem oziru ni zapustil nobenih zapiskov.

V Ljubljani, dne 4. oktobra 1927.

Dr. J. Mal.

I.

VELIKI FRANCOSKI PREVRAT IN SLOVENSKE DEŽELE.

1. Francoske homatije in boji ob slovenskih mejah do konca XVIII. stoletja.

Revolucija v Parizu.

Angleški in francoski modroslovci in učenjaki so učili, da naj bodo pred zakonom vsi ljudje enaki, da je ljudstvo samo izvor in vir vse moči v državi in da ima zatorej v tej svoji suverenosti (vrhovni neodvisnosti) tudi popolno pravico, da si uredi državno oblast po svoji volji in po lastnih potrebah. Utrdilo se je naziranje, da posamezni stanovi ne morejo in ne smejo imeti nobenih posebnih gospodarskih in političnih pravic: ljudstvo tvori eno samo enakopravno celoto in skupnost, država pa ima nalogo, da tej skupnosti vselej in povsod ustreže, da ščiti in uveljavlja njene koristi in potrebe. Ne le posamezni stanovi, marveč ves narod naj po svojih zastopnikih sodeluje pri ureditvi in upravi države. Tem ljudskim zastopnikom se morajo predložiti v pregled in odobritev predvsem tudi vse finančne zadeve, torej vsi dohodki in stroški, ki so jih dotlej državni krmilarji skrbno prikrivali nepoklicanim očem navadnega ljudstva. Da bo pa ljudstvo kos tej svoji novi nadzorstveni in zakonodajni nalogi, zato je skrbela doba takozvane prosvetljenosti za izboljšanje šolstva, pisatelji so pošiljali med ljudstvo obilo poučnih in leposlovnih knjig in kot nova duhovna velesila je časopisje nastopilo svojo zmagoslavno pot za izobraževanje narodov.

Ti francoski in angleški modrijani XVII. in XVIII. stoletja so s svojimi nauki in nazori uspešno pomagali rušiti vero v nedotakljivost in nespremenljivost dotlej veljavnih državnih uredb, družabnih in cerkvenih razmer: zagovarjali so versko strpnost in uničenje vseh predpravic gospodujočih slojev svetne in duhovske gosposke, znanost naj se osvobodi vseh spon in ozirov, proglasi naj se svoboda obrti in trgovine, kmet se mora oprostiti žuležega jarma graščakovega in ljudstvo naj prevzame del odgovornosti pri vladarskih poslih. Tako šele bi postal iz podložnika pravi državljan in iz tega samozavestni nosilec in predstavitelj narodnostne misli.

V zvezi z razdrapanimi notranjepolitičnimi in gospodarskimi razmerami je ta veliki preokret v vsem tedanjem mišljenju po-

vzročil na Francoskem veliko revolucijo. Razsipnost na pariškem kraljevem dvoru in mnoge vojske so povzročile, da so večino državnih dohodkov požrle že same obresti. Da bi odpomogel temu nevzdržnemu stanju, je kralj Ludovik XVI. sklical l. 1787 plemstvo in višjo duhovščino k zborovanju, da bi mu dovolili novih davkov. Ker pa ti njegovi želji niso ugodili, je kralj v tej stiski sklical v začetku maja 1789 splošno zborovanje stanov. Tu se je dotlej zapostavljeni tretji (to je meščanski) stan oklical kot narodna skupščina. Ta pa si je nadela kot svojo prvo in glavno nalogo, da preustroji državno ustavo, ne pa da razpravlja o denarnih težkočah, ki so tlačile dvorne kroge. Dne 20. junija so si meščanski poslanci medsebojno prisegli, da se kljub morebitni kraljevi zapovedi ne razidejo poprej, dokler ne bodo sklenili za državo ustave kot osnovnega zakona, po katerem naj se vlada ljudstvo, dajejo postave in urejuje sodna in upravna oblast. Ustavodajna skupščina (konstituanta) je bila odtlej dalje na Francoskem prva in edina merodajna državna oblast.

Ko je dal kralj zbrati v okolici Pariza večje število čet in je odpustil pri ljudstvu priljubljenega ministra Nekerja, so dne 14. julija 1789 revolucionarji naskočili in zavzeli utrjeni pariški dvorec bastiljo. Ta dan so pozneje vsako leto praznovali slovesno kot narodni praznik »junaškega dela prebujenega naroda«, četudi se je razdivjana množica v svojem srdu nad samovoljnostjo vladajočih krogov znosila le nad peščico slabo oboroženih gardistov. Toda kljub temu je ta dogodek neizmerne važnosti za vesoljno zatirano in tlačeno človeštvo.

Kajti neposredno nato je sledila dne 4. avgusta ona spominska nočna seja narodne skupščine, ki so jo pozneje hvaležni meščani in kmetje imenovali božansko, zakrknjeni plemiči pa brezbožno. In vendar so na tej seji tudi zastopniki privilegiranih stanov (duhovščine in plemstva) naravnost tekmovali med seboj, da položijo na žrtvenik prosvetljenosti, pravičnosti in splošnosti vse svoje dotedanje predpravice. Vsemu so se hoteli odpovedati, kar je ločilo Francoza od Francoza. Sklenili so rešiti kmeta graščinskega robstva (tlačanstva, nevoljništva), odpraviti sodno pravico graščaka in omejiti njegove lovske ugodnosti; zahtevali so, da se odpravijo vse davčne oprostitve, ki so na škodo gospodarsko šibkejših slojev; vsakdo naj ima pravico se potegovati za uradniška mesta v državni in vojni upravi, odpravijo naj se dalje vse obrtne zadruge (cehi) in vse predpravice posameznih mest in pokrajin kakor tudi vsako pobiranje desetine; ukinejo naj se samostani, cerkveno premoženje pa naj je last vsega naroda; pisma o podeljenem plemstvu in grbih, viteški redi in še številne druge predpravice so bile takrat razveljavljene.

To je dolga vrsta odredb, katerih vsaka zase pomenja velikanski preobrat v vsem javnem življenju in v marsičem dobroto tlačenemu prebivalstvu! Na sklepih, ki jih je sprejela v oni glasoviti noči od dne 4. avgusta 1789 francoska narodna skupščina, sloni ves današnji družabni red. Odprla se je prosta pot vsakomur, da si je svobodno volil svoje delo in svoj poklic. Ni bilo več odločilno, ali si bil rojen plemič ali meščan; s svojim delom in z lastno zmožnostjo so ti bila odprta vrata do vseh

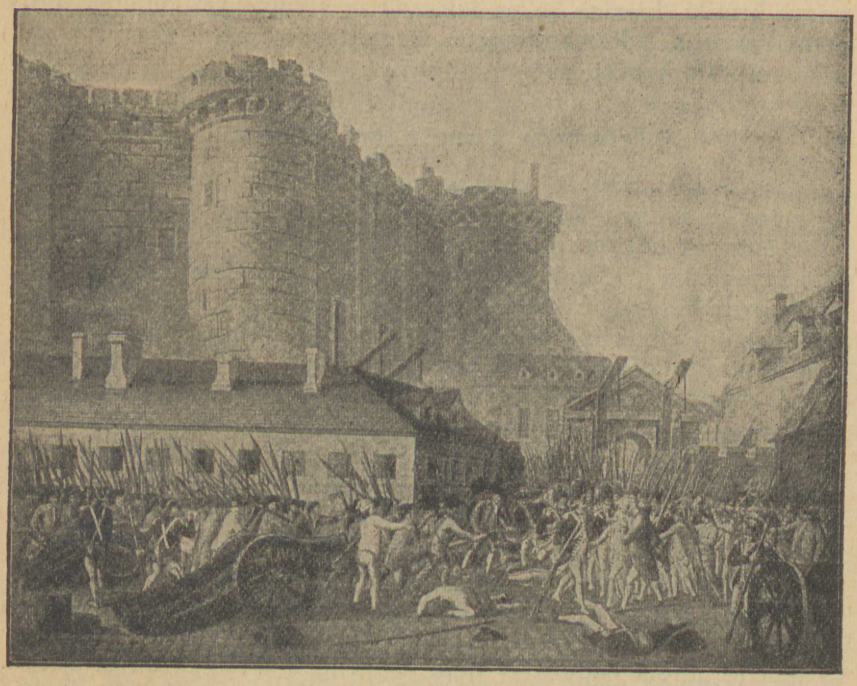

Naskok na bastiljo. (Sodobna slika v muzeju v Versaillesu.)

poklicev. Res da so bile vse te pridobitve v viharjih naslednjih let po zablodah nekaterih, ki jih je naklonjenost ljudskih množic proglasila namah za svoje voditelje, s prelito krvjo drago odkupljene. Ali zgodovina — tudi najnovejših dni — nas uči, da se še noben napredek v usodi narodov ni izvršil brez resnejših pretresljajev in brez težjih žrtev. Po bridkosti velikega petka donijo iz daljave glasovi zvonov k velikonočnemu vstajenju!

Med preprostim ljudstvom je dobivala vedno več pristašev stranka jakobincev, ki so zahtevali popoln preobrat celokupnega obstoječega družabnega ustroja. Kljub temu pa bi se morda dal

nenadni razsul vsega obstoječega preprečiti, ako bi nekateri preradikalni poslanci ne bili izsilili sklepa, s katerim so bili vsi člani ustavodajne skupščine izključeni od pravice, da bi mogli biti izvoljeni v novo poslansko zbornico. Ta naj bi sklepala o novih zakonih, ki so bili potrebni v tistem hipu, ko je bila uveljavljena nova ustava. S tem pa je prešla tudi vsa vladna oblast v roke neizkušenih mož, ki so med množico uživali tem večji ugled, čim bolj nespravljive so se kazali: ljudje, ki jih včeraj še nihče ni poznal, so bili nenadoma postavljeni k državnemu krmilu, kjer so se pa izkazali le s svojo vladohlepnostjo, domišljavostjo, spremenljivostjo in krutostjo in bili vredni vrstniki azijatskim despotom.

Francoske vojne z inozemstvom.

Da bi v notranjosti države ne prišlo do nadaljnjih neredov in zmed, v katerih bi se utegnila množica brez premoženja in brez čuta za odgovornost polastiti vlade, dalje da bi onemogočila rovarjenje kraljevih pristašev in da bi pri vsem tem ohranila svojo priljubljenost na levi in desni, je nova parlamentarna vlada videla edini izhod iz vseh teh nevarnosti in težav: vojno z inozemstvom. Ne samo želja cesarja Leopolda II., da bi oprostil svojo sestro Marijo Antoneto, ki je bila poročena s francoskim kraljem in ki so ju po ponesrečenem begu v začetku poletja 1792 privedli dobro zastražena zopet nazaj v Pariz; tudi ne hudo nasprotovanje pruskega kralja Friderika Viljema II. francoskim revolucionarjem, marveč je omenjena težnja vladajoče stranke na Francoskem, da bi ljudsko pozornost odvrnila od domačih razmer, predvsem privedla do vojne napovedi Avstriji spomladi l. 1792. Pri vsem tem pa je stala v ozadju še ruska carica Katarina II., ki je na Dunaju in v Berlinu hujskala zoper Francoze. S tem je hotela zaplesti v boje Avstrijo in Prusijo, da bi imela tako prosto roko v zmedah na Poljskem, ker je želela, da spravi sama zadnji ostanek nekdaj mogočnega poljskega kraljestva pod rusko oblast.

Ko se je ponesrečil beg francoske kraljeve dvojice, se je obrnil cesar Leopold II. s posebnim pismom na vse evropske države in jim priporočal, da se zavzamejo za francoskega kralja Ludovika, ker so z revolucijo ogroženi prestoli tudi vseh evropskih vladarjev. Spričo te nevarnosti, ki je pretila s Francoskega, se je cesar Leopold predvsem poravnal s pruskim kraljem in sklenil z njim v Pilnicu poleti 1791 obrambno zvezo, ki naj bi obema vladarjema zajamčila mirno posest njunih dežel. Tej zvezi naj bi se pridružili pozneje še drugi evropski knezi. Ta dogovor o obrambni zvezi so smatrali torej Francozi

kot povod za vojno napoved. Jakobinci so napravili v parlamentu hrup, ko da gre tu za zvezo trinogov zoper ljudsko svobodo, in so prisilili slabotnega Ludovika XVI., da je napovedal vojno.

S tem so se pričeli boji, ki so z malimi presledki trajali 23 let in ki so prinesli dosti nadlog, pa obenem novih misli in pridobitev francoske revolucije tudi slovenskemu narodu. Sprva naši kraji niso bili neposredno prizadeti; boji so se vršili daleč ob belgijsko-francoski meji; kolo bojne sreče pa se je kmalu obrnilo. Francozi so se postavili krepko v bran; kakor nekoč Mohamedovi učenci, tako so tudi tedaj bojevniki za revolucijske ideje vdrli v sosednje države, da bi jih pridobili za svoje nazore. Toda z orožjem pridobljenih pokrajin pa niso dali več iz rok: priključili so jih naravnost Franciji, ali pa so jih napravili za posestrimske republike. Niso jenjali prej, dokler niso vseh sosednjih knezov upognili. Tako se je bojišče prestavilo iz Belgije na nemško in laško ozemlje in s tem v bližino slovenskih dežel, ki so vedno živeje čutile vojne trdote.

Še preden je bilo treba prijeti za orožje, je po dveletnem vladanju umrl cesar Leopold. Na prestolu mu je sledil njegov najstarejši sin Franc, ki so ga dogodki takoj ob nastopu vlade potegnili v bojni metež, ki je grozil spraviti Avstrijo na rob propada.

Avstrija in Prusija sta spravili na noge nad 110.000 vojakov, katerim se je pridružilo še 21.000 francoskih beguncev, plemičev, prostovoljcev in pustolovščin željnih ljudi, brez prave vojne opreme in discipline. Zvezna vojska je prodirala že proti osrčju Francije, toda omahljivi poveljnik, vojvoda Ferdinand Brunšviški, ni znal izkoristiti doseženih uspehov. Vrh tega je s svojim oholim ravnanjem in vedenjem žalil francoski narodni ponos in tako nehote pomagal Francozom strniti vse različne struje za skupno obrambo ogrožene domovine in po revoluciji pridobljenih svoboščin. Na jesen se je začel že umikati proti reki Renu, Francozi pa so vdrli v Belgijo, zasedli avstrijski del Nizozemske, mesti Aachen (Cahe) in Mainz.

Ko je 21. januarja 1793 padla pod giljotino (morilno strojno sekiro francoske revolucije) glava nesrečnega kralja Ludovika, se je vojna nadaljevala. Do mala vsa Evropa je hitela pod zastave v boj zoper Francijo; toda glavno breme vojnih podjetij sta morali še vedno nositi Avstrija in Prusija. Vojni se je pridružila sicer tudi Anglija, Holandska, rimsko-nemško cesarstvo, Španija in Sicilija in na vseh evropskih dvorih so odredili žalovanja za umorjenim kraljem. Toda nobeden izmed vladarjev ni bil tako vnet za vojno, da bi se doseglo zadoščenje za krvavo dejanje. Drug drugega so skušali ovirati pri vsakem političnem in vo-

jaškem koraku in vsakdo je bil pripravljen pogajati se z vlado kraljevih krvnikov, dasi so jih na videz toliko grdili.

Med avstrijskimi narodi je bilo malo navdušenja za to vojsko, o kateri so trdili, da zasleduje izključno le rodbinske koristi habsburške vladarske hiše. Ljudstvo se je balo tudi novih vojnih davkov in naklad in je zato cesar Franc bil prisiljen raz-

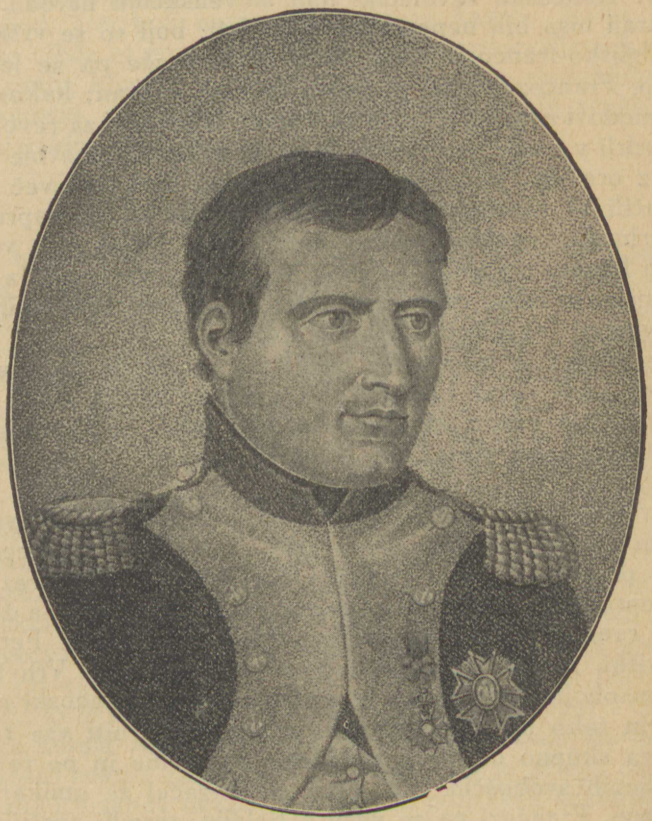

J. Rossmäsler: Napoleon. (Bakrorez.)

glasiti izjavo, da se bodo vsi stroški oboroževanja pokrili iz dohodkov cesarskih posestev in iz družinskega zaklada. Vrh tega so si tudi v Berlinu in na Dunaju očitali med seboj zahrbtne in sebične namene, ko da hočeta obe vladi druga drugo le izkoriščati. To je zelo značilno za poznejši razvoj dogodkov, ki se je v drugi polovici XIX. stoletja končal s tem, da je Prusija Avstrijo kot sotekmovalko izrinila iz nemške zveze.

Avstrijska armada si je sicer priborila nekaj zmag in prepodila Francoze iz Nizozemske; tudi Prusi so imeli srečo in so

osvojili mesto Mainz. Toda proti koncu leta se je bojna sreča obrnila. Francozi so se namreč dobro pripravili, da odbijejo zunanjega sovražnika. Po sklepu narodnega konventa so namreč l. 1793 poklicali pod orožje vse sposobne ljudi od 18. do 45. leta in ustvarili tako navdušeno, dobro opremljeno in izvrstno organizirano armado, s katero so pričeli krepko napadati v smeri proti renskim pokrajinam. Vse, kar so si bili Avstrijci in Prusi priborili, je šlo v izgubo pred ljudsko armado, ki je bila v poznejših napoleonskih bojih vzor splošne nacionalne vojske tudi v drugih državah in je pomagala buditi in netiti narodnostno misel pri dotlej zatiranih narodih.

V naslednjih letih sta se obe vojni stranki bojevali z menjajočim se uspehom, zlasti ker ni bilo medsebojnega zaupanja med Avstrijci in Prusi. Ko je buknila vrh tega še vstaja na Poljskem, je odtegnila Prusija mnogo vojaštva z zahodnega bojišča, ker so bile njene poljske pokrajine v nevarnosti. Avstrija pa se je naslonila tesno ob Rusijo, da bi si samo z njo in brez Prusije razdelila še zadnje ostanke poljskega kraljestva. Posledica vsega je bila, da Avstrija ni mogla več obraniti Nizozemske in da je prišlo skoraj vse levo obrežje Rena v francoske roke. Ko je v začetku aprila 1795 sklenila Prusija s Francijo poseben mir v Bazlu, je ostala na bojišču Avstrija sama, ki so jo zdaj Francozi zgrabili na Nemškem in v Italiji. Spočetka so imeli Avstrijci srečo in so Francoze nekajkrat dobro natepli, a huda jim je jela presti, ko je prišel spomladi 1796 na Laško Napoleon ter prevzel poveljstvo nad sestradano in razcapano vojsko.

Jurij Vega. — Boji na Laškem.

Vseh teh opisanih bojev so se udeležili z avstrijsko armado tudi Slovenci. Izza l. 1771 namreč, ko so dobili posamezni polki stalna naborna okrožja, moremo zasledovati njihovo udeležbo pri vseh važnejših vojnih dogodkih. Po pretežni večini slovenska sta bila polka št. 43 (Thurn-Valsassina), ki se je nabiral na Kranjskem, in goriški polk št. 13 (Reisky), ki je imel svoje naborno okrožje na Notranjskem, Goriškem in okoli Trsta. Štajerci so služili pri polkih št. 16, 27 in 45, Korošci pri pešpolku št. 26 (Schröder) in pri svojem grenadirskem bataljonu. Kranjski polk št. 43 in štajerski št. 16 (Terzi) sta se l. 1793 bojevala pod generalom Wurmserjem ob spodnjem Renu in se odlikovala pri bitkah v Bienwaldu in pri Bergu. Polkovna zgodovina omenja s častjo imena majorja barona Lazarinija, nadporočnika grofa Gallenberga in grofa Kajetana Lichtenberga. Najbolj pa se je v teh bojih na Nemškem proslavil naš rojak J u r i j V e g a.

Jurij Vega je bil rojen 23. marca 1754 v Zagorici, majhni vasi moravške župnije. Prvotno se je pisal Veha in njegovemu

rojstnemu domu še danes pravijo »pri Vehovcu«. Mladi Jurij je studiral v Ljubljani, kjer se je bavil zlasti z matematično (računoslovsko) znanostjo s tolikim uspehom, da je bil že leta 1775 imenovan za državnega navigacijskega inženirja. Ta posel pa mu ni posebno ugajal. Leta 1780 jo je potegnil k vojakom, kjer je postal kmalu učitelj matematike v topničarski šoli. Za vojne s Turki je šel z generalom Lavdonom pred Belgrad, kjer je v dejanjih pokazal, kako mojstrsko zna voditi topničarstvo, in je mnogo pripomogel do slavne zmage nad Turki. Kot major bombardirske čete je prišel l. 1792 na bojišče ob Renu, kjer je kljub vojnim viharjem dovršil celo vrsto znanstvenih matematičnih spisov in se hkrati kot vojak proslavil z velikimi in junaškimi čini.

Ko so Avstrijci napadali utrjene postojanke okoli Weissenburga in Lauterburga, je Vega poveljeval oblegovalnemu topništvu. Prostovoljno se je ponudil, da bo s svojimi topničarji sam ustrahoval utrjeno mesto Lauterburg, kar je tudi naredil. Slično je bilo tudi z utrjenim Fortom Louisom na otoku sredi reke Rena, ki sta ga oblegala kranjski polk št. 43 in en bataljon koroškega polka št. 26. Major Vega je zapovedoval oblegovalnemu topništvu. Po tridnevnem bombardiranju je bilo uničenih že dokaj avstrijskih topov, toda uspeha ni bilo videti nikjer. Tu si je izprosil Vega dovoljenja od vrhovnega poveljnika, da sme topove razporediti po lastnem preudarku. Od strelnih baterij vzame tri desetfuntne topove (havbice), poišče zanje ugoden prostor in začne obsipati trdnjavo z granatami: čez 12 ur se je posadka že vdala.

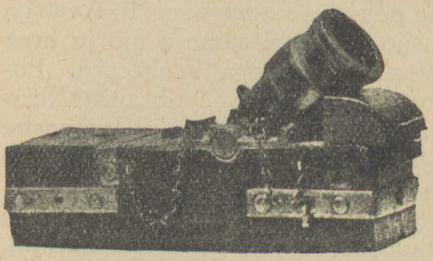

Vegov bombni možnar iz leta 1795. (V vojnem muzeju na Dunaju.)

Meseca decembra 1794 se je udeležil Vega hudih bojev okoli Mannheima in se odlikoval pri brambi okopov ob levem renskem bregu. Naslednjega leta se je proslavil zlasti pri obleganju mesta Mannheima, ki so se ga bili polastili Francozi. Vega je dal po lastnem načrtu in pod svojim nadzorstvom uliti dva nova devetcolska možnarja za bombe, ki sta se od starih razlikovala v tem, da je bilo njuno dno stožasto izvrtano. Lučaji novih možnarjev so bili skoraj dvakrat daljši in so prekašali vse do takrat dosežene topovske daljave. Štiri dni neprestano je metal s svojima dvema možnarjema bombe v trdnjavo, kamor doslej noben drug možnar ni segel. S tem je trdnjavo tako močno nadlegoval in posadko toliko motil, da se je moglo oblegovalno vojaštvo pripraviti za napad. V desetih dneh so se Francozi po-

dali. Zaradi te zmage, ki jo je dosegel Vega s svojimi možnarji, ga je priporočil vrhovni poveljnik za visoko odlikovanje z viteškim križcem reda Marije Terezije.

Po teh dogodkih ne srečamo Vege več na bojnem polju. Živel je le svoji matematični znanosti in spisoval učena dela, ki so ga proslavila po vsej Evropi in ki jim še danes glede na njihovo zanesljivost in natančnost ne morejo nič boljšega postaviti ob stran. Leta 1800 ga je cesar povišal za barona, kranjski deželni stanovi pa so ga brezplačno sprejeli med svoje člane. Ob tej priliki se je tudi Valentin Vodnik v »Novicah« spomnil svojega slavljenega rojaka. Še ne 49 let star je storil Vega l. 1802 nesrečno smrt. Verjetno je, da je bil žrtev zahrbtnega morilca; njegovo truplo so našli v Donavi blizu Dunaja.

Jurij Vega.
(Bakrorez J. Gerstnerja po risbi P. Wolfa.)

Manj pomembni kakor na Nemškem so bili boji leta 1795 v Italiji. Na Slovenskem rekrutirani pehotni polki št. 43, 13 in 27 lombardske armade so vdrli v genovsko ozemlje. Dva bataljona prvoimenovanega polka sta takrat zavzela utrjeno goro San Giacomo, dočim je drugi (goriški) polk s tremi bataljoni podpiral naskok na utrdbo Madonna del Monte in pri umikanju kril vso armado. V tedanjih bojih se je odlikoval tudi kranjski plemič baron Ivan Apfaltrern kot podpolkovnik pešpolka št. 39 (Nadasdy).

Ali bojni uspehi se niso dolgo držali avstrijskih zastav. Za leto 1796 so napravili v Parizu načrt, da primejo Avstrijo in Nemčijo od treh strani: dve vojski bi prodirali na severu proti Nemčiji, tretja pa na jugu iz Italije, ki naj bi se na Bavarskem združile in skupno vdrle v Avstrijo. Tem južnim četam so postavili na čelo mladega, komaj 28letnega Napoleona Bonaparta. Ko je ta prišel spomladi l. 1796 na laško bojišče, je našel francosko armado v žalostnem stanju, vojake vse raztrgane, obupane in sestradane. Toda znal je vliti revolucijskim četam

novega ognja in zmagovite zavesti. Obetal jim je, da jih popelje skozi čast in zmage v bogate dežele in sijajna mesta. Mladostni ogenj zmagoslavnega vojskovodje je ogrel in prevzel vojake in jih navdal z neukrotljivim pogumom. V bitkah pri krajih Montenotte, Millesimo in Lodi je podlegla taktika starih avstrijskih generalov nevzdržnemu poletu čet drznega Korzičana. Piemontezi so bili prisiljeni skleniti z njim mir, trdnjava Mantova pa je bila po prekoračenju rek Adde in Mincia resno ogrožena. Avstrijske armade, ki jim je med drugimi poveljeval tudi graničar Gvozdanovič, so bile zapored poražene. Za trdnjavo ni bilo rešitve: o svečnici l. 1797 se je morala Mantova podati. V trdnjavi je bil tudi kranjski polk, ki je v bojih in od hude soparice in lakote izgubil večino moštva.

Ko so stale francoske čete med rekama Piavo in Brento in ogražale srce Avstrije, so poklicali na južno bojišče nadvojvodo Karla, ki se je v bojih pri severni armadi izkazal kot vešč vojskovodja. Na potu v Italijo se je 17. februarja 1797 ustavil v Ljubljani, kjer je prenočil v gostilni »pri bidlmonu«. Vodnikove »Ljubljanske Novice« pišejo, da so tistega večera v gledališču dodali običajni cesarski pesmi z novim Haydnovim napevom še poseben dostavek, ki ga je oskrbel Vodnik: Trka nam Francoz na vrata, — Dobri Fronc za nas skrbi, — Pošlje svoj'ga ljub'ga brata: — Karel rešit nas hiti . . . Toda zmagovitega Napoleonovega pohoda tudi nadvojvoda Karel s svojo oslabljeno armado ni mogel zadržati. Preden je minilo leto, je pomedel Bonaparte vse avstrijske polke z Laškega in jih zapodil v tirolske in goriške hribe. Tudi to pot so se izkazale resnične njegove besede, ki jih je izrekel, ko je čul, da je prevzel poveljstvo na Laškem princ Karel: »Doslej sem premagal vojske brez vojskovodje, zdaj grem premagat vojskovodjo brez vojske.«

Topništvo okoli leta 1800.

Francozi prvič na slovenskih tleh.

Francoske armade so prodirale v treh oddelkih proti obmejnim sedlom: eden jo je udaril proti Tirolski, drugi pod generalom Masseno se je nameril čez Pontabelj, Napoleon sam pa je hotel preko Hrušice in Julijskih Alp prodirati proti Dunaju. Ugodno vreme je pospeševalo drzni načrt.

Dne 16. marca je Napoleon izsilil prehod čez reko Tilment, tri dni kesneje je prekoračil že Sočo, 20. marca je padla Gorica (in je naslednjega dne izšel pomirjevalen razglas na Goričane), 23. pa Trst, ki so mu Francozi naložili 3 milijone frankov vojne kontribucije. Francoski poveljnik je ukazal prinesti v mestno hišo vse orožje, ki so ga meščani imeli, in vsi moški so morali na klobukih nositi francoske kokarde. V noči na 23. marec so se Francozi polastili Idrije, kjer jim je padlo kot vojni plen v roke za dva milijona frankov živega srebra in cinobra. Razen tega so morali prebivalci, kakor drugod, tudi v Idriji preskrbeti francoske čete s kruhom, mastjo, z jajci, zabelo, s prekajenim mesom, perilom in z obutvijo. Dne 27. marca so jo Francozi udarili čez Rebrnico na Razdrto in Ubeljsko. Vodnikove »Novice« so sicer poročale, da so se Avstrijci tu ustavili, toda nasprotna vojska ni našla tam odpora in je brez ovire zasedla Postojno.

Povsod pa, na Goriškem in po Krasu, je prešinil prebivalstvo tolik strah pred Francozi, ko so slišali o grozotah njihove revolucije toliko pripovedovati, da so ljudje poskrili svoje imetje po votlinah, živino zapodili v gore in gozdove in se sami razbežali v bližnje hribe. V Postojni so ostali le poštar s pisarjem in župnik Venigar, ki mu je francoski poveljnik na njegovo posredovanje obljubil, da bo spoštoval življenje in imetje prebivalstva. Po poročilu »Novic« je bežalo tiste dni skozi Ljubljano proti Štajerski toliko ljudstva, »da je skorej kočija za kočijo tekla in da je bilo komaj v krčmah prostora«.

Kaj čuda torej, da so bili tudi Ljubljančani, ki so videli, da so se avstrijske čete umikale brez bojev nazaj za Savo, od strahu in groze pred razvpitimi prekucuhi in jakobinci vsi zbegani. Vsaj tretjina prebivalstva je pobegnila in vzela s seboj, kar je v naglici odnesti mogla. Ostali pa so poslali odposlanca k vojski generala Bernadotta s prošnjo, da bi prizanesel deželi in ji ne naložil naklade, ker je ubožna, kamenita in od vojske izmozgana.

Kot odgovor na to prošnjo je prijezdil na tihi petek (31. marca) ob osmih zjutraj v Ljubljano francoski stotnik s 40 huzarji s pomirjevalnim razglasom, ki bi se naj natisnil v slovenskem in nemškem jeziku (datiran v Logatcu, 29. marca 1797). V tem oklicu pravi Bernadotte, naj ljudstvo nikar ne zapušča domačega ognjišča in ne misli, da so Francozje morda le divji zmagovalci; oni cenijo in spoštujejo šege in navade vseh narodov, ki jim želijo, da bi mogli v miru in brez strahu uživati sadove svojega dela in truda; ni se treba bati za poštenje žen in za ohranitev vere, vojakom pa bo pod smrtno kaznijo prepovedano, pleniti ali delati v stanovanju komurkoli silo.

DIVISIONS - GENERAL BERNADOTTE, NA KRAINZE INU DESHELAKE BLISHNEH DESHEL.

De Franzosi naprej gredò, ni namejneno, ne na vaſhe pershone, ne na vaſhe premoshenje: Oni voſhijo, oni ozhjo de bi vi v'miru, inu bres ſtraha dobizhke vaſhiga dęla, inu vaſhih trudov vshivati mogli. Leto je povejle vikſkiga generala Bonaparte. katęri je meni narozhil, njegovo volo v'letęm dopolniti.

To hudo sadershanje, inu ſtraſhno potrénje, katęre ſte vi od zeſarſkih ſoldatov v'njih nasaj-potęgnenji preſtali, ſo naſ vam morebit shę sa naprej perſluditi mogle; povernite ſe nasaj od tega vaſhiga perviga trepęta; jeſt inu ti drugi Generali, Poglavarji, inu Offizirji, katęri pod mojim napeluvanju, inu povelju ſtoję, vam ponudijo brambo, inu mozh zhes vſe ſorte hudiga s'vami okrog-hojenija.

Ne bojte ſe, de bi poſhtenju vaſhih ſhęn kaj ſturili, al vaſhi vęri kaj superniga delali; mi zhaſtimo dobro sadershanje, inu navade vſih ludí, ſlaſti pak vaſhe.

Naſhi ſoldatje bodo ojſtro v'ſvoji dolshnoſti dershani, de nebodo ſmęli vam nizh kriviga ſturiti, inu vſaki ſoldat bo per ti prizhi s'mertjo poſhtrafan, katęri ſe v'vaſhe prebivaliſha s'ſilo vrine, inu na tako visho ropanja dolshan ſturí.

Mi niſmo obdivjanim premagavzam enaki, naſho sadershanje inu perludnoſt vaſ bo moglo previshati, de mi zhes nadloge, katęre vojſka s'ſeboj perneſse, sdihujemo; mi jih bomo loshji ſturíli; pridite, inu ne sapuſtíte vaſhe ogniſha.

BERNADOTTE.

Bernadottov proglas, izdan v Logatcu 29. marca 1797.
(V ljubljanskem muzeju.)

Ko je potem čez dva dni prišel v Ljubljano sam divizijski general Bernadotte, je ukazal, da se 3. aprila opoldne zberejo v mestni hiši zastopniki meščanstva, ki jim je naznanil, da je kranjski deželi odpustil vso vojno naklado, postavil je komisijo desetih mož kot osrednji gubernij mesto začasne vlade in jim razlagal oklic Napoleonov, ki ga je 1. aprila 1797 v Celovcu v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku izdal na Kranjce. V tem razglasu razklada Napoleon, ki mu je bilo takrat še mnogo do tega, da bi ljudje o Francozih najbolje mislili, da francoske vojske ne prihajajo podjarmljevat in ne spreminjat verskih navad in šeg. Nasprotno, poskusili bodo odpraviti reve in nadloge, ki težijo vse dežele. Vseh nadlog, pravi razglas dalje, so krivi kramarski Angleži, ki vlečejo dobiček iz te vojske, ter avstrijski ministri, ki so vsi podkupljeni: »šest let se že vojskujemo, a mi vemo, da te vojske ni kriv ne vrli Oger, ne bistri prebivalec dunajskega mesta, niti dobrosrčni Kranjec. Pozabimo Angleže, pozabimo cesarske ministre in bodimo si prijatelji. Francoska republika ima pravico z vami postopati kot zmagovalka. Toda sporazum bo odpravil to pravico: vi se ne boste vtikali v vojsko, ki ji ne pritrjujete, dajali nam boste potrebnega živeža, jaz pa bom branil vašo vero, navade in imetje. Naložil vam ne bom nobenega vojnega davka. Ali ni vojska že sicer sama po sebi strašna dovolj? Ali ne trpite po nedolžnem že dovolj za zmote, katerih so krivi drugi? Davki, ki ste jih doslej plačevali cesarju, pokrivali bodo vso škodo, ki vam jo bo napravila skozi deželo pomikajoča se vojska, in z njimi se bo plačeval tudi živež, ki nam ga bodete dajali.« — 5. aprila ponavlja Bernadotte zopet, kako Napoleon »z dobrotljivim očesom gleda na mirne in dobre Kranjce«, ki jim je v »bratovski skrbi« spregledal vso vojno naklado. Zato želi, da gre trgovina nemoteno svojo pot in da ohranijo dunajski bankovci svojo vrednost kakor poprej.

Avstrijski huzarji okoli leta 1800.

Táko je bilo prvo neposredno srečanje francoskega in slovenskega naroda. Radi drznih načrtov proti osrčju avstrijskih dežel je bilo Napoleonu mnogo do tega, da si tu na jugu, med množico slovenskega prebivalstva, pridobi, če že ne naravnost naklonjenosti in podpore, pa vsaj blagohotnega opazovanja nadaljnjih dogodkov: za čas svojega udarca proti Dunaju si je v slovenskih deželah hotel zavarovati hrbet pred morebitnimi sovražnimi presenečenji. Njegov nasprotnik, »vojskovodja brez

armade«, nadvojvoda Karel, se je — kakor je že iz dosedaj opisanih dogodkov razvidno — umeknil z enim delom armade iz Goriške preko Vipave in Postojne v Ljubljano, odkoder jo je mislil mahniti proti Beljaku; saj so »Novice« prinesle njegovo izjavo, »da Francoz skozi Pontabelj v Korotan bolj silo dela«. Nameraval je od tam s pomnoženo armado prodirati proti laškemu Vidmu in priti tako sovražniku za hrbet.

Drugi del Karlove armade pa se je pomikal ob Soči navzgor, da bi preko Predela prišel na Koroško. Spotoma so Avstrijci opremili staro bovško trdnjavo s tremi topovi in pustili majhno posadko hrvatskih grenadirjev v gradu, ki so ga začeli Francozi oblegati 22. marca. Dasi so se obleganci hrabro borili, so morali vendar takoj sprevideti, da dolgo ne bodo mogli vzdržati. Zvijačno so speljali Francoze na nevarne strmine, kjer jih je ponoči obilo strmoglavilo v prepad globoke struge Koritnice. Šele ko so se polastili bližnjih vrhov in prišli na višine nad gradom, so ga razrušili in trdnjava se je morala podati. Glavna francoska armada se je v pospešenih pohodih v kratkem prebila skozi Pontabelj in maršírala proti Trbižu. Pri Žabnicah jo je Karel napadel, a je bil skoraj obkoljen in se je moral naglo umekniti proti Celovcu, kamor je konec marca dospel tudi Napoleon. Slično kot v Ljubljani je tudi za Koroško sestavil iz 10 najuglednejših celovških meščanov začasno vlado ter izdal 31. marca pomirjevalen razglas na Korošce.

Mír v Kampoformíju.

Napoleon pa si tudi na Koroškem ni dal miru. Zasledoval je še dalje preko Št. Vida in Brež na nemško Gornje Štajersko bežeče avstrijske čete. Toda čim dalje je prodiral, tem nevarnejši je postajal njegov položaj, zlasti še, ker Avstrija ni še bila pri kraju s svojimi silami. Na Dunaju so se snovali regimenti prostovoljcev, Ogri in Hrvatje so bili pripravljeni, da priskočijo s svojo črno vojsko na pomoč, pretila je ljudska vstaja na Tirolskem, Koroškem in v Benečiji, kjer je burilo ljudem kri to, da je Bonaparte napravil konec tisočletni morski gospodarici — beneški republiki. V Veroni so na velikonočni ponedeljek pomorili vse Francoze, kolikor se jih ni rešilo v utrjeni grad. Vsi ti resni znaki splošnega upora so žugali Napoleonu iztrgati venec zmage in mu celo zapreti pot nazaj v Italijo in Francijo. Nenadoma je postal odjenljiv; v pismu nadvojvodu Karlu je obžaloval prelivanje krvi in mu ponudil roko v spravo. Pričela so se pogajanja, ki so se 18. aprila zaključila z mirovno pogodbo v Ljubnu (Leobnu) na Gornjem Štajerskem, kjer je imel v bližini Napoleon svoj glavni stan.

Potrjen pa je bil ta mir šele pol leta kesneje v mestu Kampoformiju na Furlanskem. Avstrija je izgubila le oddaljene pro-

vince Nizozemske in Lombardijo do reke Adiže, a je kot odškodnino dobila vso bližnjo Benečijo (ozemlje zatrte beneške republike na italijanski celini), vso beneško, obmorsko Istro od Kopra do Pulja z otoki in Dalmacijo. Istra in Dalmacija, ki sta odprli Avstriji široko morsko pot v svet, sta se novi oblasti podredili brez ugovora; odstranjen pa je bil s tem obenem tudi stoletni kvarni vpliv italijanskega gospostva nad temi pokrajinami in s tem postavljen važen mejnik za njihov nadaljnji razvoj.

S kampoformijskim mirom so bili z ostalimi Slovenci v mejah Avstrije združeni tudi beneški Slovenci. Vsi hišni gospodarji in duhovniki so morali pred svojim županom priseči zvestobo novemu vladarju cesarju Francu II. Sešli so se župani obeh velikih županij, landarske in mjersinske, pri Sv. Kvirinu in izvolili dva odposlanca, ki naj bi pri novi vladi izposlovala potrditev starodavnih predpravic, kakršne so kot nekaka severna obmejna straža proti Nemcem uživali pod beneško republiko. Enaka skupščina pri Sv. Kvirinu se je sešla leta 1803, ter še ob začetku maja prihodnjega leta, ki je sklepala o navadnih skupnih županijskih potrebah. To je zadnji sled demokratske vlade med beneškimi Slovenci. Avstrijskemu birokratizmu ti zadnji drobci ljudske samouprave niso bili všeč, odpravili so jih polagoma, a si s tem zapravili tudi ljudsko naklonjenost, ki se je postavila l. 1848 in 1866 ob stran takrat demokratične Italije. — Z mirom l. 1797 je pripadel Goriškemu ves tržiški okraj.

Bernadotte.

Radi premirja, sklenjenega v Leobnu, so se jeli Francozi polagoma umikati s Štajerske, Koroške, Kranjske in iz Primorja ter hiteli v Italijo, da bi udušili rastoči upor. Na povratku v Lombardijo se je ustavil zjutraj dne 28. aprila 1797 Napoleon v spremstvu generalov Massene in Murata v Ljubljani, kjer je stanoval v škofiji. Ko se je po dveh urah malo spočil, se je pokazal pri oknu občinstvu. Po obedu ob dveh popoldne pa je odpotoval dalje proti Trstu, kamor je dospel naslednjega dne, in se mudil tam 24 ur. Tržačani so mu poklonili v dar krasnega belca, pa jim je zato (seveda v prvi vrsti radi sklenjenega pre-

mirja) odpustil ves vojni davek. Tudi od Goriške je zahteval 150.000 gld. (sprva pa kar 300.000 gld.) vojne kontribucije in zato Goričani gotovo niso jokali za njim, ko jih je po dveh mesecih zopet zapuščal. V proklamaciji dne 21. marca je zahteval od njih, da se morajo vsi posli vršiti nemoteno naprej in da ostanejo v veljavi vsi dotedanji civilni in kriminalni zakoni, ter izrazil željo, da se ljudstvo sprijazni z novim redom.

V splošnem se mora priznati, da so se Francozi za prve okupacije slovenskih dežel spomladi 1797 držali danih obljub. Zlasti Bernadotte, poznejši švedski kralj, je bil eden najdobrohotnejših in najpravičnejših francoskih generalov, ki osvojenih pokrajin ni izžemal in jim ni nalagal vojnih kontribucij; v veljavi so ostali vsi stari zakoni in deželo so upravljali domači ljudje, ki so z dohodki dosedanjih davkov poravnavali prebivalstvu stroške za vzdrževanje francoske armade. Nesebični Bernadotte je znal med svojim vojaštvom vzdržati red in disciplino in tako pregnal bojazen, češ, da so prišle revolucijske čete plenit in morit. Vodnikove »Ljubljanske Novice« so večkrat poročale o zgledih njegove strogosti in pravicoljubnosti, tako n. pr. 4. aprila, ko je bil ustreljen pri ljubljanski stolnici francoski vojak, ki je poskušal ropati.

Slabše se je Ljubljančanom godilo, ko mu je sledil polkovnik Picard, ki je vojaštvu dovolil pleniti in je celo sam pomagal. Ko ga pa je nadomestil brigadir Friant, je dne 17. aprila 1797 skušali umiriti razburjene duhove z nemško - slovenskim oklicem, v katerem ponavlja obete svojih prednikov: varstvo osebe, imetja in vere, ne bo terjal vojnih naklad, prebivalstvo naj se zadrži mirno in odrajtuje »francoski žovnirščini« potrebne dajatve. Mirnim ljudem se ni treba ničesar bati; kogar pa bodo zasačili z orožjem v roki, ta bo na mestu ustreljen.

Po sklenjenem leobenskem premirju so zopet mnogo trpele vprav slovenske dežele. Tu skozi so se francoske armade vračale domov, na drugi strani pa je tod pošiljala Avstrija množice slabo discipliniranega vojaštva, ki naj bi zasedlo novo pridobljene benečanske province. Vsem je bilo treba skrbeti za prehrano, dajati streho in priprego. Razuzdani Massenovi vojaki so se v Ljubljani ob tem povratku v Italijo 4. maja, ker je deževalo, nastanili enostavno v frančiškanski, kapucinski (pozneje porušeni) in nunski cerkvi. V Ricmanjih pri Trstu so ljudje tam bivajoče Francoze napadli, ker so se nespodobno vedli v cerkvi sv. Jožefa. Prihiteli pa so jim na pomoč francoski vojaki iz sosednjih vasi, prepodili Ricmanjce na Kras in oropali njihova domovja. Nadaljnjih silovitosti ni bilo, ker je baš v tem času zopet zasedla deželo avstrijska vojska. Iz Ljubljane so odšli zadnji Francozi 8. maja; tudi Idrijo so zapustili že v začetku istega meseca l. 1797.

Novi boji — stare mirovne določbe.

Toda vedno bolj je bilo očito, da francoska vlada (direktorij) ni imela resne volje, držati se kampoformijskega miru. Vedno bolj je šla za tem, da pomore svojim revolucijskim načelom tudi na Nemškem in v Italiji do moči. Francozi so nasilno nastopali celo na desnem bregu Rena; cerkveno državo v Italiji so spremenili v rimsko republiko in prisilili 86letnega papeža Pija VI. v pregnanstvo; primorali so dalje švicarske kantone, da so spremenili svojo ustavo; zasedli so celo Egipet. Napetost se je še

Spomin na francoske vojske l. 1797 (slika na panjevi končnici).

poostrila, ko so Dunajčani raztrgali francosko trobojnico poslanika Bernadotta in je francoska vlada zahtevala zadoščenja. Vse je pričakovalo nove vojne.

Prvi je udaril napoljski kralj Ferdinand; toda Francozi so vkorakali v njegovo prestolico in oklicali deželo za partenopejsko republiko. Ker je sardinski kralj moral že poprej odstopiti Piemont, je bila sedaj vsa Italija pod francosko diktaturo. Ko se je Anglija obvezala pomagati v boju zoper Francoze predvsem z denarjem in se je zvezi načelno pridružil tudi turški sultan, so prekoračili Rusi gališko mejo, da bi bili v pomoč Avstrijcem. Francozi so zahtevali, da se Rusi umaknejo. Ker Avstrija v to ni privolila, je zopet zagrmelo na vseh straneh, pokalo je na Nemškem in Laškem, na jugu in na zahodu. Od marca pa do julija 1799 so korakale skozi Spodnje Štajersko in Koroško proti Italiji ruske čete. V tem času je dobil ruski armadni zbor povelje, naj pošlje nazaj otroke in žene, ki so doslej

nekatere vojščake spremljale. Mnoge matere pa so rajši prepustile svojo deco koroškim slovenskim kmetom, da so mogle ostati še nadalje pri armadi. Na potu na Milansko so morali dajati tudi beneški Slovenci priprege Rusom, ki so se silno začudili, ko so čuli v gorki Italiji tako sorodni jezik. Takrat so jim služili Rezijanci za tolmače po Furlanskem.

V severni Italiji so se bojevali predvsem tudi slovenski pešpolki (št. 43, 13, 26, 16). Poveljnik je bil podmaršal Kray, ki mu je stal nasproti stari francoski general Scherer. V vrsti zmagovitih bojev so bili Francozi potisnjeni nazaj; v bitki pri Magnanu je bila spočetka avstrijska kolona odbita. Tedaj pa posežeta vmes kranjski in goriški regiment z Ogri, primejo Francoze od strani in jih premagajo. »Ljubljanske Novice« so naslednji teden poročale: »Tretji bataljon našega kranjskega regimenta Turn se je peti dan malega travna dobro obnašal; so namreč en bataljon Francozov in dva bandera ujeli.«

Nič bolje se ni Francozom godilo, ko so dobili novega poveljnika; kajti sedaj je nastopila na bojišču tudi že ruska pomožna armada pod izkušenim vojskovodjem Suvórovom, ki je prevzel poveljstvo tudi nad avstrijskimi četami. Po mnogih uspešnih praskah in bitkah so začeli julija oblegati Mantovo, kjer sta se zopet odlikovala kranjski in štajerski polk; avgusta se je morala trdnjava vdati. Avstrijci so zajeli bogat plen: 660 topov, 12.000 pušk in okoli 8000 francoskih vojakov. Slavlje, ki so ga ob tej priliki praznovali v Ljubljani in ki o njem poročajo »Novice«, nam priča, s kolikim zanimanjem so Ljubljančani zasledovali vojne dogodke v Italiji. Pri večerni razsvetljavi je bil zlasti zanimiv slovenski napis: »Mantova carjova, se rada podala, bo naša ostala,« ki mu Vodnik dostavlja čestitko vojskovodji: »Srečo ti vošimo — Nam pa mir prosimo.«

Ali ruske zmage v Italiji niso bile nič kaj všeč ne Angležem in ne Avstrijcem. Iz ljubosumnosti so odpoklicali Suvórova v Švico, odkoder se je na povelje užaljenega carja vrnil na Rusko, ki je nato oktobra 1799 izstopila iz koalicije. Avstrija je morala sedaj sama prevzeti vojno breme. Božična pogajanja so ostala brezuspešna. Malo pred odstopom Rusov iz zveze je namreč prišel Napoleon iz Egipta. Ker je ljudstvo bilo nezadovoljno z vlado direktorija, ki se je tako nesrečno vojskoval z Avstrijo, si je želelo močne osebnosti. In tak mož je bil mali Korzičan Napoleon Bonaparte.

Že v teku dotedanjega notranjega razvoja v Franciji so s tolikimi in krvavimi žrtvami dosežene svoboščine izginjale druga za drugo; le posamezne sence revolucijske prostosti so še obstajale. Bojni klic »svoboda, enakost, bratstvo« je vedno bolj zamenjavala beseda »slava« in z njo vred je v nedogled rastlo ime in slava Napoleonova. Naš prvi ilirski generalni guverner maršal Marmont sam trdi, da Napoleon ni prišel do svoje moči

le po zaslugi svojih del, marveč v obilni meri tudi zato, ker so tako zahtevale razmere tedanje družbe; pravi pa dalje, da si je Bonaparte svojega padca kriv sam, ker da je s trdovratno vztrajnostjo delal bolj za to, da se ugonobi, ko da se dvigne. Okolnosti ob koncu prvega desetletja francoske revolucije pa so bile take, da je imel Bonaparte lahek posel, da je 9. novembra 1799 prevrnil ustavo in se dal za 10 let imenovati za prvega konzula in s tem za dejanskega vladarja. Kajti le za pesek

Napoleon nadzira predstraže v bojih na Laškem.
(Litografija J. Bauerja po risbi Bergerja.)

v oči »prijateljem svobode in enakosti« sta bila še druga dva konzula, ki sta smela Napoleonove ukaze le sopodpisovati. In ta novi ljudski izvoljenec o miru ni hotel ničesar slišati. Napoleon je potreboval za svoje nadaljnje slavohlepne načrte vojnih lavorik in zato so ti dogodki v zvezi s kesnejšim razvojem pomembni tudi za zgodovino Slovencev.

Dočim so Avstrijci v začetku l. 1800 oblegali generala Masseno v Genovi, je prepeljal Napoleon svojo armado brez posebnih ovir čez visoko zasnežene Alpe in se naenkrat pojavil v italijanski ravnini za hrbtom Avstrijcev. Dne 2. junija je vkorakal v Milan in obnovil cisalpinsko republiko. S četami, ki so

stale pred Genovo, se je takoj nato pomeril v bitki pri Marengu, po kateri so morali Avstrijci prepustiti zmagovalcu večji del Lombardije. — Kakor v Italiji, tako so ostali zmagoviti Francozi tudi na severnem, nemškem bojišču, kjer je radi raznih spletk nadvojvoda Karel odložil vrhovno poveljstvo. Pot na Dunaj je bila tam Francozom odprta.

V takem položaju Avstriji ni kazalo drugega, kakor skleniti mir. Pogajanja so se pričela v mestu Steyr in se zaključila z mirovno pogodbo v mestu Luneville (izg. Linvil) dne 9. februarja 1801. V splošnem so ostale nespremenjene v veljavi določbe kampoformijskega miru, tako da Avstrija ni trpela posebne škode. Pač pa so zaradi sledečega podržavljenja posestev nemških cerkvenih knezov pripadla Avstriji na slovenskem ozemlju obsežna zemljiška gospostva briksenskih in brižinskih škofov na Kranjskem (Bled, Škofja Loka) ter bamberških na Koroškem. S tem je tudi prenehala srednjeveška razkosanost, ko so v eni in isti deželi izvrševali vrhovno deželnoknežjo oblast različni vladarji.

Radi nastalih obilih vojnih stroškov je skušala avstrijska uprava šteditі, kjer se je le dalo. Zato je l. 1803 podredila vlada goriško grofijo deželnemu glavarstvu v Ljubljani. Ta zveza je trajala do francoske okupacije l. 1809. Vendar pa je ohranila vsaka dežela še svoje posebne deželne stanove. V l. 1804 so zopet združili tudi upravo Koroške in Štajerske v skupnem guberniju v Gradcu.

2. Francozi zasedejo drugič slovenske dežele. Avstrijske priprave za novo vojno.

Napoleonova moč raste — Avstrija se zaman upira.

Kakor je že zgoraj omenjeno, so dogodki, ki so vedli do lunevillskega miru, važen mejnik v Napoleonovem življenju. Napočil je trenutek, ko je moral sam s seboj priti na jasno, kam in kako daleč hoče s svojimi načrti. Mali, bledi častnik, ki je preživel mladost v bedi in siromaštvu, se je s spretnim laskanjem množicam ljudstva in vojaštva, ki jih je znal mamiti z blestečimi besedami in s slavo ovenčanimi dejanji, povzpel na prvo mesto francoske ljudovlade. V njegovih rokah so se stekale niti, ki je na njih visela usoda marsikatere države. Ko se je vrnil od kampoformijskega miru, že pravi o njem sodoben opis, da tiči v Napoleonu nekaj posebnega: on ne gleda ljudi kakor sebi enake, marveč kakor gledaš kako dejstvo ali stvar; on ne pozna ne ljubezni ne sovraštva; zanj biva le on sam s svojo nepremakljivo sebičnostjo, z vsemi drugimi stvarmi pa ravna kakor s številkami.

To sodbo je tik pred svojim padcem potrdil Napoleon sam v razgovoru z avstrijskim ministrom Metternichom v Draždanih, ko mu je dejal: »Vi ne veste, kaj je prava vojaška duša; v vojaškem taboru sem postal velik in mož kot sem jaz niti z očesom ne trene, ko gre za življenje enega milijona ljudi.« Radi te demonsko-strahotne neodjenljivosti in trdovratnosti pri zasledovanju začrtanih smotrov je nad deset let krvavela vsa Evropa in prav radi tega so ga milijoni preklinjali in milijoni občudovali. Tudi slovenske »litanije od Napoljona« mu očitajo, da je »bil gluh in neusmiljen na solze teh revnih«. Ako je postal Pariz središče Evrope, je bil pa Napoleon tisti, okoli katerega se je v Parizu vse sukalo.

Zato mu dostojanstvo prvega konzula v republiki kmalu ni bilo več zadosti, tudi ne dejstvo, da so mu l. 1802 podelili dosmrtno konzulsko čast. Iz ljudskega glasovanja je razvidel, da je bilo ob tej priliki zanj nad tri in pol milijona volilcev, proti pa le nekaj nad 8000. To ga je le še bolj spodbodlo; hrepenel je postati neomejen vladar in ustanoviti svojo dinastijo, vladarsko hišo, ki naj bi bila dedič njegove slave in moči. Zadovoljiti se ni hotel niti s kraljevim naslovom, ki je bil na

Francoskem že udomačen. Napoleon je hotel biti več nego navadni kralji. Pred očmi mu je bleščalo svetovno vladarstvo Karla Velikega, ki je spajal pod svojim žezlom Francijo in Nemčijo, gospodoval Italiji in si podjarmil tudi velik del Španije. Hotel je biti cesar z vsem bleščem in sijajem.

Njegovi zaupniki so v tem zmislu obdelovali francoski senat, armado in ljudstvo. Neki njegov pristaš je v zakonodajni zbornici kar vzkliknil, da se Napoleon ne more primerjati s Karlom Velikim, ki so mu polovico moči pridobili drugi: »Nasprotno pa se ima Bonaparte zahvaliti za vse edino le samemu sebi in mi imamo vse po njem in zato naj bo in mora biti on naš cesar!« Agitacija ni bila brez uspeha. Dne 18. maja 1804 je senat imenoval prvega konzula za dednega cesarja Francozov in ljudstvo je zopet po ogromni večini pritrdilo temu sklepu. Slovesno kronanje se je izvršilo 2. decembra. Napoleon je pritiral k temu slavlju celo papeža Pija VII. iz Rima, da bi s svojo prisotnostjo pričal o zakonitosti njegove cesarske oblasti.

Vse to se je izvršilo na pol s privoljenjem Avstrije. Francu II. je bilo celo všeč, da je Francija dobila zopet vladarja-monarha, ker je itak želel, da bi se čimprej zabrisala vsaka sled velike revolucije. Le to se mu je zdelo preveč, da se Bonaparte ni zadovoljil z naslovom kralj, temveč se je oklical za cesarja, kakor sta bila nemški in ruski kot naslednika rimskih in carigrajskih vladarjev. Zdelo se mu je, da je hotel Napoleon s tem njega samega nadkriliti. Avstrijski vladarji so bili namreč le dedni kralji češki in ogrski, častni naziv rimskih cesarjev nemške narodnosti so pa dobili šele tedaj, če so jih izvolili nemški knezi. Kako lahko bi se zgodilo ob tedanji onemoglosti nemškega cesarstva, da bi se ta čast poverila komu drugemu, morda celo Napoleonu samemu, ki je imel med nemškimi knezi mnogo pristašev. Zatorej Franc II. ni hotel zaostati za svojim francoskim tekmecem in si je 10. avgusta 1804 enako pridejal naslov dednega avstrijskega cesarja, da bi vladar Avstrije ne veljal manj kot vladar ruski ali francoski. S tem činom je dobila pragmatična sankcija cesarja Karla VI. tudi svoj zunanji izraz: tista enota, ki jo je po svojem zatrdilu za vse čase zvaril iz raznih kraljestev, vojvodstev in grofij kot nedeljivo in neločljivo, je dobila poslej skupno ime »cesarstvo avstrijsko«.

Ker se je taka, v roki močnega vladarja in slavnega vojskovodje združena Francija zdela ostalim evropskim silam premočna, so gledale, kako bi jo ugnale in ponižale. Anglija je sklenila v ta namen zvezo z Rusijo in Švedsko, ki ji je 9. avgusta 1805 pristopila tudi Avstrija; Prusija je izjavila, da se ne vtika vmes. Toda do dobra so se opekli. Napoleon je temu večnemu rogoviljenju storil hitro konec s svojim, kakor običajno, naglim ravnanjem. Avstrija je postavila na noge tri armade: ena naj bi zasedla Lombardijo, druga naj bi se ustavila na Bavarskem

in tam počakala na ruski pomožni zbor, potem pa z njim prodirala do Rena; tretja naj bi kot rezerva ostala na Tirolskem.

Takoj ob začetku je vse iznenadilo dejstvo, da se avstrijski vojski niso pridružili razni južnonemški knezi. Le-ti so bili večinoma na Napoleonovi strani ali pa so hoteli ostati nevtralni. Ko je avstrijski poveljnik pri mestu Ulmu očakoval zaveznike, ki jih od nikoder ni hotelo biti, je kakor strela iznenada udaril nadenj Napoleon in mu je, preden se je sploh sprožila puška, zajel vso armado 23.000 mož; le majhen del vojske se je mogel pretolči na Češko. Ulmska nesreča generala Maka je vplivala na ves nadaljnji potek vojske, prevrgla vse napravljene načrte, zlasti pa zabranila nameravano prodiranje v Italiji.

Ko je prevzel poveljstvo na laškem bojišču nadvojvoda Karel, je našel tam armado 60.000 mož, ki je bila slabo oskrbljena. Pa tudi njegov nasprotnik maršal Massena ni imel več ko 50.000 vojakov, ki jih je zbral v trdnjavskem četverokotu med Adižo in reko Mincio. Ker je moral nadvojvoda Karel še pred pričetkom vojnih operacij odposlati 20.000 mož na severno, nemško bojišče, zato na napadanje ni mogel misliti. Utaboril se je na južnih obronkih alpskega gorovja pri kraju Caldiero v bližini Verone.

Iz bojev v Italiji.

Massena pa, ki si je hotel po zgledu Napoleona na severu priboriti hitro lavorik, ga 29. oktobra nenadoma napade. Tri dni je divjala bitka, a zaman je Massena žrtvoval življenje svojih vojakov. Avstrijci so jih vselej odbili in vrgli nazaj v ravnino. Na vse svete je hotel Karel sam napasti nasprotnika, a je našel bojišče prazno: Massena se je bil že prejšnji večer umeknil proti Veroni. Da bi izrabil pridobljeno zmago, na to Karel ni mogel misliti; vrh tega je prejel še cesarjevo povelje, ki ga je klicalo na sever v obrambo Dunaja. Zato se je začel umikati skozi Goriško in Kranjsko proti Dravi. V Ljubljano je prišel 22. novembra, pri Celju pa se je združil s tirolsko armado nadvojvode Janeza in imel zopet okrog sebe vojsko 80.000 mož.

V tridnevni bitki pri Caldieru je v boje odločilno posegel koroški polk št. 26 (Hohenlohe-Bartenstein) in njegov stotnik Žiga Novak. Ta junaški častnik je bil rojen v Št. Petru na Krasu l. 1774. Kot kadet je vstopil v koroški polk, pozneje se je pa posvetil civilni državni službi; za bojev s Francozi pa je zopet oblekel vojaško suknjo, se udeležil prask na Nemškem s pešpolkom št. 20 in postal stotnik pri koroškem regimentu,

kjer si je v bojih pri Caldieru priboril visoko odlikovanje. Francozi so namreč napadli odsek, ki ga je moral on braniti, plezali so že čez okope, kar jih prime za hrbtom stotnik Novak na čelu svoje kompanije z bajonetnim napadom, poseka francoskega poveljnika in večji del moštva, ostale pa zapodi v beg in tako zopet osvoji ogroženo postojanko. Še na bojišču je bil Novak povišan za majorja in je prejel viteški križec reda Marije Terezije, od njegove hrabre kompanije pa dva moža zlato in trije srebrno medaljo. Pozneje je cesar Novaka povzdignil v baronski stan. Umrl je kot podmaršal v Gradcu l. 1860.

Francozi drugič pri nas.

Ko se je nadvojvoda Karel brez bojev umikal iz Italije, je avstrijska vlada ob koncu novembra 1805 naročila, da se ljudstvo pouči, naj se vede do Francozov mirno, naj ne zapušča svojih domov, posebno naj ne odganja živine v hribe. Radi razmer, ki jih ni mogoče predrugačiti, naj se prebivalci vdajo drage volje vojnim težavam. Čete in oblastva so izpraznile deželo in se umeknile deloma na Štajersko deloma proti Zagrebu. Vse to ni obetalo nič dobrega.

In res so Francozi za drugega svojega bivanja med Slovenci zapustili vse slabše spomine kakor ob prvi zasedbi pred osmimi leti: ves čas so prebivalstvo hudo stiskali in čezmerno izžemali. Massenove čete, ki so drle za Karlom, so 23. novembra 1805 zasedle Idrijo, odkoder so Avstrijci še ob pravem času spravili v Zagreb deloma na ladjah po Ljubljanici in Savi, deloma na vozeh preko Novega mesta in Krškega okoli 26.000 centov živega srebra. Vendar so zasegli Francozi ob svojem prihodu še okrog 9000 stotov te dragocene rude in naložili meščanom 12.000 goldinarjev vojnega davka. General d' Espagne je prepovedal vsako upornost zoper čete. Če bi kje izbruhnil upor ali izgredi, je zažugal, da bo dal brez preiskave tisti kraj zažgati; obljubil pa je obenem tudi, da bo vsakega vojaka, ki bi povzročal nemire, dal usmrtiti po nagli sodbi. Da se izgredi onemogočijo, je dal pobrati vse vrvi pri zvonovih; k maši naj se pozvanja v stolpnih linah.

Tudi Trstu se niso baš prikupili. General Solignac, ki je mesto zasedel, se je vedel zelo osorno. Ukazal je takoj pripraviti 20.000 porcij kruha, vina, mesa, riža in žganja za svoje vojake; v 24 urah bi morali plačati 6 milijonov frankov v zlatu in srebru, dotlej pa postaviti 30 talcev. Tržačani so se obrnili do vrhovnega poveljnika Massene v Gorici, ki jim je res znižal kontribucijo za polovico. General pa je kljub temu še zase izterjal kot osebno darilo 200.000 zlatih frankov in še dragotin, ki so bile vredne 30.000 frankov. Slično si je dal tudi v Novem mestu (ki ga je general d'Espagne zasedel sredi decembra, a je sam

stanoval v gradu Otočec) neki francoski oficir kupiti od meščanov kočijo, konjsko opremo, srebrno uro, obleko in namiznega orodja. Navadni vojaki pa so napravili mnogo dolga pri krčmarjih in obrtnikih, kjer so si dali popraviti obleko in obutev. V dobrih 14 dneh so samo s tem opeharili Novomeščane za 6000 goldinarjev.

Dne 28. novembra so se Francozi polastili Ljubljane. Plenili in praznili so javne blagajnice in napovedali Kranjski, ki je morala itak brezplačno oskrbovati čete z živili in drugimi potrebščinami, 3 milijone frankov vojnega davka. Noben ugovor ni pomagal; Massena je dal zajeti nekaj uglednih ljubljanskih meščanov (barona Basellija, magistratnega svetnika Alborghettija, Damiana, Birsuttija, Mayerja) kot talce, da bodo Ljubljančani kontribucijo tudi res plačali. In res talcev niso prej izpustili, dokler niso Kranjci odšteli do zadnjega solda naloženega davka.

Mayer: Vojskovodja Massena. (Jeklorez.)

Prav tako so gospodarili Francozi tudi po Koroškem in Štajerskem. V Celovcu je zahteval general Lacour 400.000 frankov v zlatu in ko navzlic najstrožjim terjatvam tolike vsote nikakor ni bilo mogoče spraviti skupaj, jo je maršal Massena slednjič znižal za polovico. Za armadni zbor maršala Neya je morala Koroška dati vsak mesec 3000 centov pšenice, 1000 centov rži, 12.000 volov, 40.000 mernikov ovsa, 12.000 centov riža, 6000 maseljcev žganja, 12.000 centov slame in 24.000 centov sena. Razen tega je zahteval Ney še posebej 1000 konj, mesečno 8000 frankov za svojo prehrano, sukna za uniforme vojakov in še več drugih stvari. Vojne naklade v znesku 5 milijonov frankov pa ni mogel izterjati. Enako so delali tudi drugi francoski generali, ko so šli skozi deželo, ki so ji povzročili škode vsaj za poldrugi milijon goldinarjev v bankovcih.

Štajersko je zasedel maršal Marmont in zahteval od nje 6 milijonov vojne kontribucije. Deželna uprava je morala razpisati prostovoljno posojilo in le s težavo so spravili skupaj 1 milijon goldinarjev. Še pozneje, na povratku v Italijo, je zahteval Marmont od Celjanov 24.000 hlebov kruha, 2400 funtov riža, 1000 funtov soli, 1200 funtov govedine, 1500 bokalov vina in

1200 centov konjske krme. Celjsko okrožje je moralo poleg tega dati še 200 konj in 70.000 goldinarjev v denarju. Bilo je silno težavno tolike vsote in take množine dajatev hitro spraviti skupaj. Toda če gosposka ni brž dala, kar je sovražnik zahteval, so vojaki sami jemali ljudem živino, blago, živila in vse odpeljali s seboj, ne da bi jim kaj plačali ali vsaj potrdili, da so prejeli.

Nekako prav ob tem času, ko so se ti dogodki vršili pri nas, je Napoleon po svoji zmagi pri Ulmu zasedel Dunaj. Nadvojvoda je prejel to novico v Mariboru; zato je krenil preko Mure na Ogrsko, da bi se na Moravskem združil s pričakovano rusko armado. Toda na pritisk nekaterih avstrijskih vojaških krogov in s carjevim privoljenjem je prišlo še pred prihodom Karla pri Slavkovu v bližini Olomuca na Moravskem dne 2. decembra 1805 do takozvane bitke treh cesarjev, kjer je Napoleon meglenega dne porazil svoja cesarska nasprotnika Franca II. in carja Aleksandra. Avstrija je morala zmagovalcu ponuditi mir, ki je bil sklenjen dne 26. decembra v Bratislavi (Požunu) in ki je po njem morala odstopiti Italiji vso Benečijo s Furlanijo, bivšo beneško Istro in Dalmacijo, Bavarski pa za usluge, ki jih je Franciji storila, vso Tirolsko s Predarlskim vred. Za vse to je kot nadomestilo dobila le Solnograd in Berchtesgaden. Tako je Avstrija izgubila zvezo s Švico in Italijo, bila je odrinjena od Jadranskega morja in je morala plačati še 40 milijonov vojne odškodnine, ko so ji njene dežele že itak Francozi temeljito oskubli.

Z bratislavskim mirom so obdržali Francozi za svoje italijansko kraljestvo vse zasedeno goriško ozemlje na desnem bregu Soče do Kanala z Brdi vred. Tudi glede cerkvene uprave so te kraje pridružili videmski škofiji (1808—1814). Kot nekako odškodnino so vrnili (l. 1807) Goriški tržiški okraj. Meja proti Italiji je ostala nespremenjena tudi potem, ko so Francozi tretjič zavladali nad večino slovenskih dežel.

Italiji je pripadla tudi Beneška Slovenija. Niso sprejeli tukaj Francozov nenaklonjeno; ko pa so začeli uničevati vse, kar je spominjalo na beneško republiko, so jih v Št. Petru in Pontjaku izžvižgali, tako da je poveljnik pretil, da bo dal Pontjak zažgati. Francozi so jim odpravili starodavne »sosednje«, ker se taka skupna ljudska zborovanja niso ujemala z njihovo ustavo. Čez prostor, kjer se je pred cerkvijo Sv. Kvirina pri Šempetru Slovenov (ob reki Nadiži) zbiral slovenski parlament, so potegnili cestno progo in posekali lipe. Kamenite sejne mize v Landarju in Mjersi so razbili ali pa jih postavili na kako gostilniško dvorišče. Kljub rekvizicijam in težkim vojaškim nastanitvam pa so ostali beneški Slovenci vseeno zvesti francosko-italijanski vladi in se tudi v bojih l. 1809 niso dali zapeljati avstrijskim snubitvam, da bi se Napoleonu uprli. Zato jim je vlada poslala pohvalna pisma.

Takoj po sklenjenem božičnem miru v Bratislavi so se jele umikati francoske vojske s slovenskega ozemlja. Sredi januarja so zapustili Štajersko, 25. februarja 1806 so odšle zadnje čete iz Ljubljane, 27. februarja so izpraznili Idrijo in 4. marca Trst. Ker so Francozi za te druge okupacije Slovenije (ki ponekod ni trajala niti polne 3 mesece) gospodarili prešerno in oblastno, ker niso pestili prebivalstva samo s pretiranimi dajatvami reči, ki jih je potrebovalo vojaštvo, marveč je bilo treba ustreči vsem muhastim željam posameznikov, od najvišjega do najnižjega, ki so v grabežljivosti in lakomnosti prekašali drug drugega, radi tega je pač umevno, da so se Slovenci od srca oddehnili, ko so Francozi odšli. Masseno, ki je pred svojim odhodom dne 4. januarja 1806 iz Ljubljane izsilil, da so mu plačali 50.000 goldinarjev, opisuje slovenska pesem naravnost kot izžemalca dežele. — Za spomin na sklenjeni mir je dal postaviti škof in kardinal Salm obelisk na Kardinalskem trgu v Celovcu.

Bitka pri Slavkovu.

Oslabljena Avstrija je bila po teh dogodkih ob vsak vpliv v Nemčiji. Šestnajst knezov iz južne in zahodne Nemške z bavarskim in virtemberškim kraljem na čelu se je odpovedalo vsaki zvezi z Avstrijo in Prusijo in so dne 12. julija 1806 popolnoma samostojno sklenili »Rensko zvezo« pod Napoleonovim pokroviteljstvom. Stara nemška država je bila s tem činom dejansko razbita, izgubila je tudi za Avstrijo vsak pomen, ker je Prusija itak že vedno hodila po svojih potih in je bilo zato le dosledno, da je Franc II. dne 6. avgusta 1806, ako se ni maral vojskovati, odložil nemško cesarsko krono, ki jo je pred njim nosilo 19 članov habsburške rodovine.

Avstrija snuje deželno brambo.

Po miru v Bratislavi, ki je ponižal Avstrijo in prisilil Nemčijo, da se je pokorila Napoleonu, je postajal ta vedno bolj gospodar političnih dogodkov v Evropi. Njegovi vztrajni in smotreni volji so se morale ukloniti vse države in vsa ljudstva. Ako se je Korzičan prej bojeval, da pripravi in utrdi prestol samemu sebi, je zdaj tem hlastneje gledal, da priskrbi kraljestva in prestole svojim sorodnikom, bratom in sestram. Svojega pastorka Evgena je napravil za podkralja italijanskega kraljestva, ki ga je osnoval iz poprejšnje cisalpinske republike, bratu Jožefu je naklonil južnolaški Napolj, drugega brata Ludovika pa je

dal za vladarja Holandcem, ne da bi jih sploh kaj vprašal. Ko je l. 1807 uničil moč Prusije in ji odvzel skoraj polovico dežel, je iz teh pokrajin napravil novo kraljestvo Westfalsko za najmlajšega brata Jeroma. Ostali sorodniki, Napoleonovi ministri, maršali in ljubljenci so sprejeli v upravo manjše grofije in kneževine.

Tako je bila do mala vsa Evropa odvisna od Napoleonove milosti, vsak njegov korak je povzročal državnikom nove skrbi in jih postavljal pred vedno nove težave. Najbolj je pristaše starih dinastij razdražilo Napoleonovo postopanje v Španiji, kjer je nameraval strmoglaviti s prestola Burbonce, sorodnike prejšnjih francoskih kraljev, in špansko krono podeliti svojemu bratu Jožefu. A česar se niso upali storiti mogočnjaki sveta, to je storilo svobodoljubno špansko ljudstvo, ki se je v obupnih bojih in malih praskah po gorskih dolinah in vrhovih dvignilo zoper tujega nasilnika v obrambo svojih narodnih svetinj.

Zgenila se je v svojem ponižanju tudi Avstrija, ki je bila doslej še v vseh bojih s Francozi tepena. Pa saj drugače tudi biti ni moglo, če so postavljali za ministre ljudi, ki so se javno bahali, da trideset let niso imeli v rokah niti knjige niti časopisa. Državne finance so bile neurejene, do l. 1790 so imeli 20, l. 1802 že 27 milijonov goldinarjev dolga, množica bankovcev je rastla v neizmernost, govorili so o 400 milijonih. Za 6 papirnatih goldinarjev si dobil le 5 goldinarjev kovanega denarja; zato so vsi plačevali le s papirjem in zaklepali srebro in zlato v miznice.

Nadvojvoda Karel in Janez, minister Stadion, cesarica Ludovika, tretja soproga cesarja Franca, so neprenehoma poudarjali, da se mora Avstrija pripraviti na nov odločilen boj z Napoleonom. Zlasti nadvojvoda Karel je neprenehoma svaril in predlagal reformo v upravi in armadi, pa je bil zato osovražen pri ministrih, ki jih je priganjal k delu. Nekaj uspeha je dosegel pri preosnovi vojaštva, ki ga je poskusil z novimi predpisi o vojaških vajah in z novimi opravilniki za nižje poveljnike napraviti prožnejšega in gibčnejšega. V dnevnem povelju z dne 13. avgusta 1807 je vrhovni poveljnik posebno pohvalil kranjski polk št. 43 (takrat imenovan Simbschen), češ, da se je med prvimi izuril po novih predpisih in z lahkoto izvršuje najtežje vaje. Kot lahko pehoto so uvrstili v armado lovske bataljone, ki so zanje zlasti po planinskih deželah dobili mnogo sposobnih rekrutov. Da bi ljudstvu olajšali vojaško breme in zmanjšali strah pred njim, so znižali dobo vojaške službe, ki je trajala dotlej celo življenje, pri pehoti na 10, pri konjenici na 12 in pri topništvu na 14 let. Najvažnejša ustanova, ki je armado šele napravila za pravo ljudsko vojsko in ji dala neizčrpen vir moči in bojnega navdušenja, je bila d e ž e l n a b r a m b a.

Misel, da v sili in nevarnosti ni dolžan žrtvovati življenje in imetje za domovino le vojak po poklicu, temveč da je to

splošna ljudska dolžnost, ta misel pravzaprav ni prodrla šele ob času francoskih vojsk. Je mnogo starejša, a je v tej dobi ta uredba v večini evropskih držav bila le splošno uveljavljena. Že za »turške sile« je bila pod cesarjem Maksimilijanom I. navada, da so poleg viteštva in suličarjev pozvali pod orožje vsakega tridesetega ali desetega moža (ogrski huzar n. pr. pomeni vsakega »dvajsetega« odbranca). Tu in tam se še nahajajo v kakem gradu, samostanu ali občinski hiši skladišča, kjer so dobivali kmetje potrebno vojaško opremo in deloma tudi obleko, kadar so jih goreče grmade na gorskih vrhovih opozarjale, da je Turek v deželi, in jih klicale na obrambo domovine. Vendar je tedanje vojaško orožje in zlasti takratni posebni način bojevanja splošno mogel pripuščati v armado le dobro izvežbane vojake, ki so se dali najemati in so jih vladarji dobivali često iz daljnih tujih dežel in držav; beseda »soldat«, ali kakor so še prej rekali »žolnir«, pomeni po naše toliko kot »plačanec«, človek, ki se je za plačilo zadal za vojaško službo. Z ljudsko silo na splošno je računala francoska revolucija, ki je l. 1793 z občim ustankom (levée en masse) dvignila in pripravila do veljave tudi najširše ljudske množice. Na tej podlagi je namreč organiziral član vlade Lazar Carnot (izg. Karnò) sicer slabo oborožene, toda gibčne, bojevite, drzne in navdušene revolucijske armade, ki so bile takoj kos sicer dobro izvežbanim, a težkim, okornim in neokretnim viteškim četam zaveznih vladarjev.

Avstrijski častniki okoli leta 1807.

Z bratislavskim mirom l. 1805 je Napoleon Avstrijo tako ponižal kot še noben sovražnik, tudi Turek ne. Vsa Evropa je ležala pred Napoleonom takorekoč na kolenih; celo Rusija je potegnila na njegovo stran. Strah pred francoskimi bajoneti je prevzel vso Evropo, zlasti še Avstrijo. Kajti njena armada se je po burnih letih francoske prekucije znatno skrčila. Treba je bilo novih, številnih in cenenih moči; kajti na drage vojaške najemnike v tej dobi in pri slabem državnem gospodarstvu ni bilo niti misliti. Vojna z Napoleonom je bila neizogibna, vojaštva po poklicu pa je bilo malo. Dogodki na Španskem so morali tudi najzagrizenejšim pristašem starega sostava odpreti oči, kolikega pomena utegne biti navdušeno, oboroženo ljudstvo in kolike uspehe more doseči splošna ljudska vstaja v malih bojih na poznanih domačih tleh proti tuji, krajem nevešči redni armadi.

Za osnovanje deželne brambe se je v Avstriji zavzel zlasti nadvojvoda Janez. Na njegovo pobudo je poklical cesar Franc na posvetovanje o tej važni zadevi najodličnejše vojaške poveljnike in vse deželne predsednike. Uspeh teh dunajskih posvetovanj je bil kesnejši cesarski patent, ki je 9. junija 1808 — sredi najlepšega miru — ukazal po vseh avstrijskih deželah osnovati deželno brambo. Njeno organizacijo za Notranjo Avstrijo (Solnograško, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje) je prevzel pri delu ljudstva priljubljeni nadvojvoda Janez.

Unger: Nadvojvoda Janez. (Bakroris.)

Napredek in uspešen razvoj deželne brambe je bil izključno odvisen od vneme in delavnosti politične uprave, od deželnih predsednikov, okrožnih glavarjev in graščinskih gosposk. Na Štajerskem je z vnemo deloval cesarski namestnik grof Franc Saurau, na Kranjskem namestnik deželnega predsednika baron Franc Lichtenberg, v Celovcu pa krški škof, poznejši kardinal grof Salm. Vsako okrožje (kresija) je moralo postaviti določeno število brambovskih bataljonov: manjše po dva, večje do pet. Deželna bramba Notranje Avstrije je štela l. 1808 skupno 36 bataljonov. Od teh se jih je osnovalo na Štajerskem 13; mariborsko in celjsko okrožje sta postavili vsako po dva. Na Koroškem je dalo celovško okrožje tri in beljaško dva bataljona. Na Kranjskem, kjer ni bilo tolike vneme, je zbralo ljubljansko okrožje (Gorenjsko) dva bataljona (okoli 1200 mož), postojnsko in novomeško (za Notranjsko z delom Istre in za Dolenjsko) pa po štiri. V Tolminu je spravil grof Strassoldo en brambovski bataljon na noge in v Gorici grof Coronini enega. V Trstu in okolici sta nabrala grofa Brigido in Turn tri bataljone in jih izvežbala tako, da niso kar nič zaostajali za rednim vojaštvom. Slovenski okoliški bataljon, ki je štel 500 mož in ki so ga pozneje izrabljali za policijsko službo, je avstrijska vlada razpustila 12. julija 1868. Povod temu je dala otvoritev Slovenske čitalnice v Rojanu in nemiri, ki so jih radi tega in radi slovenske pesmi povzročili tržaški laški prenapeteži.

Po omenjenem cesarskem razglasu naj tvorijo deželno brambo vsi sposobni možje od 18. do 45. leta, ki ne služijo že v armadi; moštvo od 45. do 60. leta so bili določili za stražo in za službo pri prevozu. Izvzeti so bili tisti, ki jih vojna dolžnost tudi sicer ni dosezala: duhovščina, plemstvo, uradniki, dostojanstveniki, umetniki, meščani, trgovci, obrtniki in kmetje, ki so imeli vsaj pol grunta. Kljub tem omejitvam je bilo torej mogoče nabrati še vedno lepo število brambovcev, ki bi naj zastavili svoje življenje za varnost premožnejših slojev. Iti so morali v črno vojsko vsi nemeščani, rokodelski in trgovski pomočniki, dijaki, dninarji, hlapci in po kmetih vsi, ki niso bili posestniki vsaj pol kmetije. Častniki vojaškega stanu bi nosili svojo vojaško opravo, častniki civilnega stanu (iz večine graščaki ali sicer veljavni ljudje) so na Kranjskem dobili železnosive hlače, temnozelene suknjiče s svetlovišnjevim (Štajerci z belim, Korošci in Tržačani z rdečim) ovratnikom in z obšivi enake barve, rumene gumbe in okrogle klobuke, moštvo pa sive hlače in zelen jopič z rdečimi našivi (za Koroško in Trst; za Štajersko so bili našivi beli, za Kranjsko modri) in okrogel črn klobuk z medenim ščitcem ter s krajci, ki so bili ob straneh zavihani navzgor. Po večini pa so navadni brambovci ohranili lastno obleko, le na klobuku so imeli volneno kokardo (zanko), različno po barvah zastav posameznih dežel, svetlovišnjev ovratnik in ošive. Brambovci naj bi se pod vodstvom kakega dosluženega podčastnika vadili ob nedeljah in praznikih eno do dve uri po končani službi božji. Kjer bi dve ali tri fare ne bile daleč narazen, bi se vadili skupaj, sicer pa v vsaki zase. Vsak mesec bi se vršile skupne vaje okoliša do treh ur hoda. Pozneje so mesto nedeljskega vežbanja vpeljali štiritedenske orožne vaje. V ljubljanski kresiji so se take vaje vršile v Šiški, Mengšu, Kamniku in v Moravčah. Vpisali naj bi se v deželno brambo najprej prostovoljci, le če bi se teh ne oglasilo dovolj, bi poklicali še druge.

Deželna bramba in Slovenci.

Da bi šlo delo hitreje od rok, je nadvojvoda Janez sam prepotoval vse dežele; 1. julija 1808 je bil tudi v Ljubljani, kjer se je udeležil slovesnega streljanja. Sredi julija je prikorakalo v Ljubljano že 372 prostovoljcev iz postojnskega okrožja z vojaško godbo na čelu. Ko so ti Postojnčani prvi dovršili svoje orožne vaje, so se 13. avgusta vrnili domov. V Ljubljani sami pa take navdušenosti ni bilo; prostovoljno se jih je oglasilo samo 43. Ker tudi drugod po Gorenjskem ni šlo s prostovoljci, je posebna žrebalna komisija hodila od fare do fare in imena tistih, ki se niso hoteli prostovoljno prijaviti, napisala na listke ter jih vrgla v vrč, iz katerega jih je jemal kak otrok. Ta komisija je določevala tudi kraj in čas vežbanja za izžrebane brambovce.

V Ljubljani so vteknili v črno vojsko dijake, rokodelske pomočnike in inozemce; večina teh pa je prosila za oprostitev, češ, da so meščani, trgovci ali obrtniki.

Ko je bil 31. julija kranjski rezervni zbor popoln, je praznoval ta dogodek z vojaško mašo; od tega dne je ohranjen tudi poslovenjeni nagovor na brambovce in redne novince kranjskega polka, ki so ga tiskanega mednje razdelili. Ob novem letu 1809 je bila organizacija kranjske deželne brambe končana. Obsegala je pri tej dokončni ureditvi 7 bataljonov; 4. aprila jo

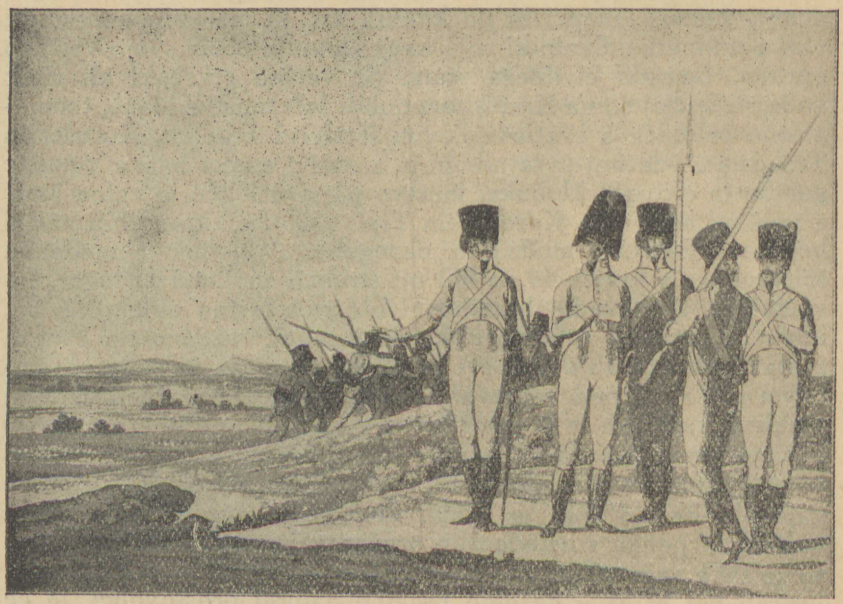

Kranjski in goriški brambovci. (Litografija v ljubljanskem muzeju.)

je nadzoroval nadvojvoda Janez in izdal o tem dnevno povelje v slovenskem in nemškem jeziku.

Avstrijska vlada se je namreč v svoji stiski sedaj naenkrat zopet spomnila, da prebivajo v njenih mejah razen Nemcev tudi še drugi narodi, ki bi jih bilo treba pridobiti, da bi z navdušenjem sodelovali pri važnem obrambnem poslu. Cesar Franc, ki je bil skrajno nezaupljiv proti vsakemu ljudskemu ali celo narodnostnemu gibanju, je zato naročil ministru Stadionu, naj pove svoje mnenje, kako bi se dalo vplivati na ljudstvo s poljudnimi spisi. Narodno slovstvo te vrste v korist avstrijski državni zavesti je naravno najbolj podpiral duševni oče deželne brambe, nadvojvoda Janez. Ko je bil l. 1809 navzoč v Ptuju pri slavlju blagoslovitve zastave štajerskih brambovcev, je obžaloval, da ni mogel slovenskih fantov nagovoriti v materinščini. Ob tej priliki je

sprožil misel, da bi se spisala slovenska slovnica za Nemce, ki jo je potem l. 1812 res izdal v Gradcu pravnik Janez Šmigoc, ki je bil član graške »Slovenske družbe« (societas slovenica).

Tudi sicer je Janez pri brambovskih slovesnostih skrbel za izdajo slovenskih slavnostnih spisov, o čemer priča med drugim tudi »Pesem kranjskih brambovcev ob banderskem žegnanju v Ljubljani«. Ob blagoslovljenju skupne zastave za deželno brambo Notranje Avstrije je njen vrhovni poveljnik izdal dnevno povelje razen v nemščini tudi v slovenskem jeziku in celo njegova vojna poročila kranjskim stanovom so pisana tudi po slovensko. Kljub temu pa naši možje niso šli radi med brambovce. To spoznamo tudi iz nekega uradnega oklica, ki trdi, da se nadvojvodu Janezu ni kar nič dopadlo, da brambovce »na Krajnskimu inu Gorishkimu po sili lové, inu de ta lov, ktir je she sam na sebi zhes zesarske postave, she ni opushèn«. Loviti bi jih smeli edinole, če se vojni obvezanci niso prostovoljno prijavili. Ubežnike pa so potem oblasti zasledovale in jim popisale radi zaplembe vse njih premoženje. Le na Goriškem so po stari navadi tudi še za naprej bile soseske porok, da bodo njeni občani prišli k vojakom.

Največ uspeha so si obetali od navduševalnih bojnih pesmi z lahkimi napevi, zlasti od koračnic, ki bi se razširjale med narodom in vojaštvom ter vnemale bojno razpoloženje. Prvi poskus te vrste so med Nemci Kolinove pesmi (Collin, Landwehrlieder). Te so 8. marca 1809 poslali z Dunaja ljubljanskemu magistratu, ki bi jih naj dal posloveniti, ako mu ugajajo. Precej prosti prevod teh pesmi z željo, da bi zadel ljudski značaj, je oskrbel Valentin Vodnik in jih izdal v posebni knjižici: »Pesmi za brambovce«, obsegajoči petero takih popevk, ki da jih je zložil »za brambovce, to je za tiste, kateri so radovoljno in srčno pripravljeni, dom in samooblastvo naše varovati«.

V posameznih deželah so se pojavljali razni pokrajinski brambovski pesniki. Za štajerske Nemce n. pr. je zlagal brambovske pesmi Fellinger, za Slovence sta pa izdala nekatere prestavljene in nekaj izvirnih brambovskih Jan. Primic in Fr. Cvetko; stari Volkmer, veseli pesnik Slovenskih goric, je zapel »Hvalo« in »Zaničevanje landverov«. Tudi na Koroškem je bilo mnogo slovenskih brambovcev, za katere so v Celovcu priredili (1809) »Pesme za deželski bran«, kjer so poslovenili dve Kolinovi pesmi. — Tu in tam so nastale takrat tudi razne krajevne pesnitve v domačem narečju, ki so se nam ohranile v rokopisih. Ena od teh (Nova brambovska pesem za zveste Gorenjce) nosi jasen pečat svojega nastanka v Tržiču ali njegovi okolici, ko trdi, da:

Pod visokim Ljubeljem,
Tržiško goro,
Se meštramo z veseljem,
Da nikdar tako.

Kakor za turških vpadov tako naj jih tudi zdaj kličejo gorečí kresovi na boj; dobro izražen je tudi namen deželne brambe, kot mejne straže, ki naj brani ožje domače ognjišče in da sovražniku opraviti predvsem v manjših gorskih in krajevnih praskah in mu ne da priti do oddiha:

Na visokem pečevju
Ti turni stoje,
Ko bodo zažgani,
Pa pojdemo mi.
Mi pojdemo v boršte,
Na visoke gore,
Ti drugi soldatje
Na ravno polje.

Na kranjske dežele
Mejah č'mo obstat
In srčnost nas Kranjcev
Sovražnik' skazat:
Da b' nikdar več eden
Ne slišal le to,
Da b' sovražnik hodil
Čez našo zemljo.

Iz vsega tega razvidimo, da je bilo v letih 1808 in 1809 v naših krajih kaj živahno. Pripravljalo se je k nevihti; vežbalo, urilo in utrjevalo se je na vseh koncih in krajih. Že leto dni pred ponovnim prihodom Francozov sta dobila ljubljanski Grad in Golovec močne utrdbe; tu je bilo polno bastij, redut, baterij, čerdakov in skladišč. Utrjevali so tudi Rožnikov greben. Baron Cojz poroča okrog božiča (18. decembra) 1808, da je prva posledica utrjevanja ta, da so lepo obrastli griči izgubili svoje zelenje, iz bistriških in turjaških gozdov so pa izsekali zadnji les. Cena drv je takoj za polovico poskočila, cena hišam pa je kar vidoma padala. Cojz je dvomil, da bi vse te utrdbe mogle mestu koristiti in se ubraniti Francozov; žal mu je bilo, da »neha Ljubljana biti skromna, prijazna, breskrbna in tiha vas, kar je bila doslej«.

Deželna bramba ni izpolnila tistih upov, ki so jih v njo stavili. Koroški bataljoni so pomagali pri splošni ljudski vstaji na Tirolskem; njihov poveljnik je v oktobru 1809 podnetil enak ljudski upor v nemški Zgornji Beli in se nameraval polastiti utrjenega Sachsenburga, kar mu pa ni uspelo; nadaljnje upore pa je preprečil sklenjeni mir. Kranjska deželna bramba je v družbi s tržaškim in goriškim bataljonom oblegala trdnjavo Palmanovo in potem branila avstrijsko postojanko pri Razdrtem, kjer so zajeli vse brambovce kot vojne ujetnike. Enaka usoda je zadela tudi bataljon grofa Turna, ki je branil ljubljanski Grad. Tržaški brambovci so v aprilu 1809 izvršili zmagoslaven pohod skozi (neavstrijsko) Istro in mesta Koper, Piran, Rovinj in Pulj očistili od nasprotnikov. Pozneje so bili pri Razdrtem od Francozov zajeti. Na Spodnjem Štajerskem so se osnovali brambovski bataljoni v Mariboru, Ptuju, Celju in Pilštajnu. Udeležili so se bojev na Gornjem Štajerskem, kjer so Francozi pri Sv. Mihaelu in Rottenmannu zajeli ali pa razpršili mnogo brambovcev.

Teh neuspehov so sokrive poleg slabega vodstva predvsem splošne tedanje okoliščine in občutna neizvežbanost moštva za obsežnejša vojna podjetja. Brambovci so bili slabo opremljeni in oboroženi s starimi, zavrženimi in neporabnimi puškami; kljub temu pa so samo kranjski stanovi izdali v ta namen celih 329.000 gld. Ker je preveč štedila država, se je vsa teža brambovstva naložila zasebnikom. Manjkalo je tudi pravega zanimanja. Kajti kako bi tudi mogli pričakovati, da bi podložnik, ki ni užival nobenih državljanskih pravic, marveč je nosil le bre-

P. Krafft: Slovo brambovca. (Oljna slika v avstrijski galeriji na Dunaju.)

mena in bil izročen na milost tujim graščinskim in drugim izkoriščevalcem, da bi ta podložnik prevzel z vnemo in ljubeznijo obrambo domovja veleposestnikov, ko je videl v njih svoje zatiralce, a sami so bili po zakonu prosti črnovojniškega bremena. Zato se je brambovska zamisel morala ponesrečiti. Mnogo je škodila tudi govorica, da bodo brambovce poteknili v redno vojsko. Dasiravno pa si deželna bramba l. 1809 v splošnem ni priborila zmagoslavnih lavorik, vendar se je misel ljudske armade izkazala za pravo in rešilno. Pomagala je tudi buditi narodnostno zavest in v odločilni meri pripomogla, da se je Evropa l. 1813 rešila Napoleona.

3. Vojni dogodki leta 1809. Vojskovanje brambovske »črne vojske«.

Varane avstrijske nade.

Po letu 1805 in zlasti po avstrijskih vojaških reformah in pripravah je Napoleon vedno bolj stremel, da odtrga Avstriji polagoma vse njene zaveznike in jo popolnoma osami. Posrečilo se mu je prikleniti nase Rusijo in Prusijo; ostali so ob strani Avstrije edino le Angleži, ki so pa mogli obljubiti le denarno pomoč. Ker je razen tega bila večina nemških knezov z Napoleonom, je ta upal, da bo Avstrijo, ki se je zanašala na njegovo vojno s Španci in predvsem še na svoje brambovske bataljone, končno popolnoma strl. Kadar pa so puške nabite, se sprožijo same. Tudi nova vojna zoper Napoleona se je vnela, ker je bilo zanjo vse pripravljeno in so politične razmere silile na odločitev.

Že v februarju 1809 so bili odnošaji med Avstrijo in Francijo tako napeti, da je Napoleon odpoklical svojega poslanika z Dunaja. Sredi marca so bile vojne priprave končane, vsa armada (280.000 vojakov redne vojske in 224.000 deželnih brambovcev) oborožena in bojni načrt izdelan. Samozavestno je v armadnem povelju 6. aprila dejal vrhovni poveljnik, nadvojvoda Karel, da se je svoboda evropskih narodov zatekla pod avstrijske zastave. »Na vas, moji vojni tovariši,« pravi tam dalje, »so uprte oči vsega sveta in vseh tistih, ki imajo še kaj zmisla za narodno čast in narodno lastnino.« Tri dni potem je 120.000 Avstrijcev prekoračilo bavarsko mejo, da napadejo francosko-nemške čete.

Toda zamudili so s svojo počasnostjo pripraven trenutek, ko se je Bonaparte še mudil v Parizu in so njegovi generali zagrešili že več taktičnih napak. Po naporni ježi iz Pariza se je Napoleon naenkrat pojavil ob Donavi, bliskoma pregledal položaj in takoj spoznal, odkod mu grozi prava nevarnost. Z vsemi svojimi silami se je vrgel nad Karla, dobro vedoč, da bodo vojna podjetja v Italiji brez pomena, kakor hitro se mu posreči premagati glavnega nasprotnika. Ko je videl, kako malo so napredovali Avstrijci ob njegovi odsotnosti od začetka vojne, je vesel vzkliknil: »Čez en mesec smo na Dunaju.« Pa niti toliko časa ni potreboval za to pot. Nadvojvoda Karel, ki je bil ves

zbegan, odkar je zvedel, da nasprotnim četam poveljuje Napoleon sam, se je namreč umeknil nazaj na Češko in se odtod pomikal proti Dunaju, kateremu se je na južnem bregu Donave bližal Napoleon in se že 12. maja nastanil v cesarjevem gradu. V dunajski okolici se je morala biti odločilna bitka obeh nasprotnikov.

Glavna avstrijska armada, od katere je bil odvisen ves nadaljnji potek vojne, je bila sedaj vezana samo na obrambo domače zemlje. Ves bojni načrt je bil prekrižan, armade zaradi umikov oslabljene in upanje na splošni ljudski odpor zoper tujega nasilnika se je takoj v začetku izjalovilo. Na italijanskem bojišču izvojevani uspehi nadvojvode Janeza so se morali žrtvovati, ker je bilo sedaj treba zbrati vse porabne sile tam, kjer je grozila največja nevarnost.

Trdnjavska razvalina v bovški soteski (pred l. 1881).

Dne 10. aprila 1809 so avstrijske čete, postavljene v Savski dolini od Ljubljane do Trbiža in Gornjega Dravograda na Koroškem, pričele prodirati čez Pontabelj, Predil, Čedad in Gorico v Furlanijo, ki je bila del Napoleonovega italijanskega kraljestva. Tu je v bitkah pri Sacilu, Pordenonu in Fontani freddi sredi aprila premagal nadvojvoda Janez s svojimi notranjeavstrijskimi četami in brambovci Napoleonovega pastorka, italijanskega podkralja Evgena. Toda ves ta zmagoslavni pohod, ki o njem trdi nadvojvodovo uradno poročilo kranjskim deželnim stanovom, da »se je po krv[illegible]vimu ruvanju skozi dva dni clo na naš dobičik obernil«, je bil brez vsake koristi, ker se je moral Janez v začetku maja z vso svojo vojsko radi neugodnega položaja na severnem, obdonavskem bojišču naglo umekniti iz Italije. Med vednimi boji in manjšimi praskami je šla armada čez Koroško, Goriško in Kranjsko proti Dravi in proti Hrvatski.

Po soški dolini, ki jo je v gornjem delu zapirala bovška trdnjava, so drli Francozi navzgor proti Predelu, ob Beli pa proti Naborjetu. Obe trdnjavici, v Bovcu in Naborjetu, sta bili v za-

četku l. 1809 v naglici zgrajeni iz drevesnih debel, ilovice in prsti, da bi zaprli sovražniku dohod skozi Kanalsko dolino in čez Predel na Trbiž. Ko je podkralj Evgen silil čez Pontabelj na Koroško, se je inženirski stotnik Friderik Hensel sam ponudil, da bo branil Naborjet z dvema kompanijama hrvatskih graničarjev iz Ogulina, s 24 topničarji in z 9 minerji. Že 16. maja je bila trdnjavica popolnoma obkoljena od sovražnikov, ki so pozivljali poveljnika, naj se vda. Hensel jim kratko odvrne: »Dobil sem povelje braniti, ne pa pogajati se.« Večkrat so poskušali oblegovalci udariti jo kar po cesti skozi dolino, pa topovski ogenj iz trdnjave jih je vedno prisilil k umiku. Šele po splošnem naskoku na trdnjavo 17. maja in šele ko je bil poveljnik trdnjave težko ranjen, se je Francozom po težkih žrtvah posrečilo zlomiti trdovratni odpor hrabrih Ogulincev. Le malo je bilo ujetih in še teh le na posredovanje podkralja Evgena niso pobili.

Hermann, branilec predelske trdnjave. (Po bakrorezu Neubauerja.)

Po osvojitvi Naborjeta je bila Francozom na potu samo še predelska trdnjavica, ki jo je stražil stotnik Ivan Hermann z eno kompanijo slunjskih graničarjev, s 16 topničarji in dvema minerjema. Od soške doline je prodiral čez Predel general Serras, da bi se pri Trbižu združil z vojsko podkralja Evgena. Predelska lesena, z okopi in plotovi utrjena kladara mu je zapirala pot. Zato jo je hotel dobiti v svojo pest zlepa ali pa s silo; mudilo se mu je v Trbiž tudi radi tega, ker mu je v ozki dolini primanjkovalo živeža. Ko vsa pogajanja niso nič zalegla, se je Serras odločil za naskok. Od vseh strani prodirajo naskakovalci do okopov in plotov, a ogenj iz topov in pušk jih vedno znova podira na tla. 18. maja se prikažejo za trdnjavo vrh Predela tri stotnije, ki jih je bil poslal podkralj Evgen iz Kanalske doline. Trdnjava je bila obkoljena krog in krog in zdelo se je, da je vsak odpor brezuspešen. Hermann in njegovi hrvatski tovariši pa niso hoteli o predaji nič slišati. Ko se slednjič posreči Francozom, da zažgo s smolnimi venci leseno streho in ko mu je bilo nad glavo že vse v ognju, plane stotnik s preostalim delom posadke iz trdnjave in hrabro se boreč pade sredi svojih tovarišev. Šele preko njihovih trupel so mogli Francozi, ki se jih je

tu in pri Bovcu mnogo pobilo v strminah Koritnice, prodreti na Koroško; samo kakih šest branilcev se je po stranskih stezah prebilo k Avstrijcem. Na mestu požgane lesene trdnjavice so l. 1848 postavili zidano s spomenikom Hermannu in Hrvatom; tudi pri Naborjetu obuja bronèeni lev spomine na trdovratni spopad v l. 1809.

Podkralj Evgen je marširal medtem sam proti Trbižu in Celovcu, kamor je dospel 20. maja, generala Macdonalda pa je poslal z enim armadnim zborom čez Sočo, da zasede Goriško in Kranjsko. Hrvatskemu banu Ign. grofu Gyulaiu je bilo naročeno, da drži soško črto, zasede Devin in krije Trst in šele prisiljen se naj umakne na črto Opčina—Razdrto—Podvelb—Idrijšca. Ako bi tudi tukaj ne mogel vzdržati, bi se smel kot na zadnjem zatočišču ustaviti na progi Ljubljana—Idrija.

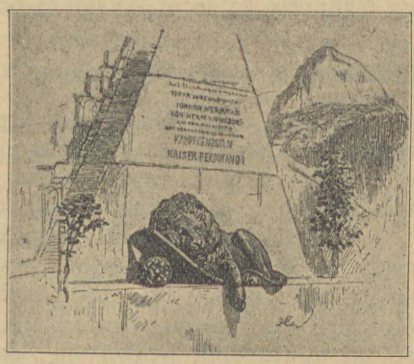

Spomenik junakom na Predelu.

Avstrijskim četam ob Soči je poveljeval podmaršal Zach, ki pa je imel pod seboj le pet bataljonov kranjskih, tržaških in goriških brambovcev in majhen oddelek rednega vojaštva s sedmimi topovi. S temi silami ni mogel braniti Macdonaldovemu zboru prehoda čez Sočo. Ko so Francozi prekoračili reko pri Zagradu, se je moral Zach hitro umekniti iz Vipavske doline in je sklenil, da se brani šele v utrjenih okopih pri Razdrtem. Ta kraj je namreč kazalo na vsak način držati kot križišče vpadnih vrat iz Trsta in Goríce ter varovati s tem redni umik armadi na cesti Ajdovščina—Ljubljana. Tu so se Avstrijci utaborili od strmih sten sivega Nanosa pa do višin vzhodno od Senožeč. Že l. 1805 so pričeli z utrjevalnimi deli, a jih niso dokončali; sedaj je v naglici delalo utrdbe do 3000 ljudi.

Podmaršal Zach je dospel 16. maja v Razdrto, pregledal postojanko in ukazal majorju Cazzanu, da jo brani. Sam pa je preko Postojne hitel za glavno armado bana Gyulaia, ki se je umikala čez Novo mesto na Hrvatsko. Okopi pri Razdrtem so bili prepuščeni usodi. Že drugi dan, 17. maja, je prišlo do vročih bojev. Francozom se je posrečilo prodreti čez Nanos, priti za hrbet Avstrijcem, ki so se morali umekniti, in posadka utrdbice je bila popolnoma obkoljena. Vse pozive, naj se vda, je poveljnik kratko zavrnil. Kljub hudim navalom nasprotnika so se branilci držali neomajno v svojih postojankah, vedno upajoč, da jim pošlje ban pomoč iz Ljubljane. Toda to upanje jih je va-

ralo; pohajati pa so jim začela tudi živila in zmanjkalo je pitne vode; dne 20. maja so si razdelili zadnji košček kruha. Ker je bil ob takih razmerah vsak nadaljnji odpor nemogoč, zato se je major Cazzan začel z generalom Macdonaldom pogajati o predaji. Oficirji so smeli svobodno oditi proti častni besedi, da se v tej vojni ne bodo več udeleževali bojev, vojake pa, ki so 5 dni utrujeni, lačni in žejni zadrževali celo francosko vojsko, so ujete odpeljali v Palmanovo na Furlansko. Avstrijci so imeli le enega mrtvega in 40 ranjenih, Francoze pa je stal napad nad 400 mož.

Istočasno kot pri Razdrtem se je vršil (17. maja) drug boj pri Podkraju, kjer so se Avstrijci postavili Francozom po robu, da bi varovali redni umik in prevoz na stari ljubljanski cesti. Toda hudo izmučene čete so se morale umekniti francoski premoči. Dne 19. maja, dan po zasedbi Trsta, so Francozi vkorakali na Vrhniko, ki so jo Avstrijci brez boja izpraznili.

Ljubljana se poda Francozom. — Odločilni boji pred Dunajem.

Ako se mora reči, da so se posadke in poveljniki v bojih pri Naborjetu, Bovcu, na Predelu, pri Razdrtem in Podkraju, ki so se vsi bili v teku enega tedna, držali po vojaško in hrabro, je bila obramba Ljubljane mnogo manj slavna.

Hrvatski ban Gyulai, ki se je bil pri Trbižu ločil od armade nadvojvode Janeza, je hitel po Savski dolini proti Ljubljani, kjer so že proti koncu leta 1808 pričeli z utrjevalnimi deli. Sedaj je ban pritiskal, da se Golovec in Grad čimprej utrdita, obenem se pa neutegoma pripravljal, da z večino svoje armade odide čez Višnjo goro na Hrvatsko. Tam, se je nadejal, bo mogel vneti Hrvate za upor in boj zoper Francoze. Hitel pa je, ker se je bal, da bi mu Francozi s sunkom čez Cerknico in Novo mesto ne odrezali poti. Zato je pustil v Ljubljani le majhno posadko, ki naj bi branila utrjene postojanke na Golovcu in na Gradu. Za poveljnika je ob svojem odhodu 18. maja postavil 76 letnega starčka Dominika pl. Moitellea (izg. Muatèla), rojenega Belgijca, ki je kot podmaršal živel v Ljubljani v pokoju.

Glavna hiba, da se v teh bojih utrdba Golovec—Grad ni izkazala, je bila v tem, da niso utrdili Šišenskega vrha. Radi tega niso mogli obvladati prometnih zvez od Tržaške ceste po Večni poti za Rožnikom proti Celovški cesti. In vendar je imelo utrjevanje Ljubljane predvsem namen, da sprejme in shrani zaloge živil in da zapre troje cest, ki se tu cepijo proti Koroški, Štajerski in Hrvatski. Proti koncu meseca februarja 1809 so sicer začeli staviti 10 redut, a jih radi pomanjkanja časa in delavcev niso dovršili. Zato je mogel sovražnik popolnoma varno pred topovi ljubljanskega Gradu priti zadaj za Rožnikom na Dunajsko in Gorenjsko cesto in preko Črnuč—Litije na cesto v Novo mesto, kamor pa vodi razen tega še krajša pot iz Postojne na Cerknico.

Tako je bila v Ljubljani od utrjevalnih del dovršena komaj polovica. Začeli so prepozno. Vrh tega so se štajerski domobranci upirali, da bi jih porabljali izven mej svoje domovine. Razen majorja inženirja Jakardofskega, ki je vodil in nadziral utrjevanje, so bili višji častniki kakor brez glave; vsi so se zanašali na ukaze drugih. Moitelle je bil prestar, preboječ, po dogodkih zadnjih dni hudo potrt in zmeden in ni vedel kaj bi; tudi poveljnik v mestu, major Lefèbre, ni bil pravi mož, vojaštvu pa je manjkalo pravega junaškega duha, ker so ga vznemirjale vedno nove nesrečne vesti in govorice. Komandant je imel na uporabo en bataljon domačega kranjskega polka (Simbschen), štiri stotnije slunjskih graničarjev, nekaj bataljonov štajerskih in kranjskih brambovcev in 60 topničarjev, skupaj 2522 mož.

Moitelle je 20. maja izpraznil levi breg Ljubljanice in postavil vojaštvo na desnem bregu; mostov pa niso podrli, marveč jih le zasedli. Pod večer tega dne se prikažejo na Tržaški cesti že prednje, izvidne francoske čete. Utaborili so se na Glincah in na Šišenskem vrhu in zasedli tudi Št. Vid; po nerodnosti ljubljanskega poveljnika so se mogli Francozi vtihotapiti tudi v mesto (na levem bregu). Macdonald, ki je stal z jedrom francoske armade na Vrhniki, si pri Ljubljani ni obetal hitrih in cenenih uspehov, tem manj, ker na svojem hitrem pohodu ni vozil s seboj težkih oblegovalnih topov.

Toda zgodilo se je drugače. Ko pride zarana naslednjega jutra francoski posredovalec v Ljubljano in zahteva pogovor s trdnjavskim poveljnikom, je bil Moitelle takoj pripravljen pogajati se. Zahtevi, da izroči mesto in Grad, sicer ni takoj ugodil, temveč je prosil za 24urno premirje. Ko pa je zvedel, da se je posadka na Razdrtem morala vdati in da vsa Macdonaldova armada koraka proti Ljubljani, je kljub hudemu nasprotovanju častnikov hotel takoj kapitulirati, četudi bi se kljub temu, da niso utrdili Rožnika, mogel braniti. Kajti Francozi niso mogli čez Savo, ker je bil črnuški most razdrt, in tako tudi Ljubljane na severni strani niso mogli docela odrezati. Ker pa Moitelle ni pustil streljati, so mogli Francozi vseeno Ljubljano brž in popolnoma obkoliti. Ko je vrh tega še zvedel, da pripravljajo Francozi za 23. maj splošen napad na Grad, je pozval k sebi njihovega poveljnika, da se dogovori z njim o pogojih predaje. Jakardofsky je sicer hotel dati zapreti Moitellea in Lefèbrea, pa je bilo že prepozno. Tisti hip namreč, ko je francoski general odšel na Grad, so Francozi s klicem, da je kapitulacija sklenjena, vrdli v mesto in se pomešali med avstrijske vojake, ki so oplenili blagajne in dezertirali, da se ognejo ujetniškemu življenju. 23. maja zjutraj je položila vsa preostala posadka na Tržaški cesti svoje orožje pred Macdonalda.

S padcem Ljubljane so bile velike vojne operacije na slovenskem ozemlju končane: s posestjo Koroške, Goriške, No-

tranjske in Gorenjske so imele francoske armade prosto pot na sever, kamor se jim je mudilo na pomoč svojemu vrhovnemu gospodarju Napoleonu. Tega je namreč o binkoštnih dneh — prav takrat, ko so se vršili opisani dogodki pred Ljubljano — nadvojvoda Karel v bitki pri Aspernu prvič premagal in mu snel sijaj nepremagljivosti. Na slovenski zemlji so se Avstrijci držali le še na Dolenjskem, ker so imeli svoje trdno zaledje v Hrvatski. Tam se je banu Gyulaiu posrečilo do konca maja spraviti na noge 11.500 mož črne vojske ter zbrati med Karlovcem in Brežicami 15.000 mož rednega vojaštva. Pred svojim odhodom na Hrvatsko je naročil ban francoskemu emigrantu, majorju Du Montetu, ki je bil v avstrijski vojaški službi, naj Francozov ne pusti pri miru, naj jim da kolikor mogoče mnogo opraviti in jih drži v vednem strahu.

Ko je moral Macdonald zaradi neugodnih vesti izpred Dunaja naprej čez Maribor na Gornje Štajersko, tedaj je imel Gyulai priliko, da osvobodi Ljubljano, kjer so imeli Francozi le majhno posadko. Udaril bi Macdonaldu v hrbet, ali pa bi šel vsaj nasproti Marmontu, ki je prišel 28. maja na Reko, prodirajoč iz Dalmacije, ki je bila po bratislavskem miru francoska in jo je Marmont upravljal. Toda ban je čakal in čakal ter z oprezovanjem zamudil ugodni trenutek. Marmont je brez posebnih zaprek prišel že dne 3. junija z Reke v Ljubljano, kjer je ostal 12 dni in se napotil potem zasledovat Avstrijce. Ko so njegove čete v bojni pripravljenosti korakale od Vranskega proti Žalcu in Celju, so se avstrijske čete izognile spopadu. Umeknile so se proti Slovenski Bistrici in s tem obvarovale spodnještajerske kraje vojnih grozot. Dne 19. junija že je Marmont zasedel Celje ter odšel — kakor pred njim Macdonald — proti Mariboru, ki pa se mu je radi tam stoječih čet hrvatskega bana izognil čez Slovenj gradec in šel skozi lavantinsko dolino v Gradec, odkoder je hitel k Napoleonovi armadi.

Ogrsko-hrvatska bramba l. 1809.

Du Montet je iz Novega mesta pazljivo zasledoval, kaj se godi v Ljubljani. Kakor jastreb preži na svoj plen, tako je gledal, kdaj bi mogel planiti na svoje osovražene revolucionarne francoske rojake. Znano mu je bilo, da je v Ljubljani le malo vojakov, da so razdeljeni po mestu in da niti ne prebivajo na Gradu, čigar nedovršene utrdbe so Francozi izpopolnili. Tudi so bili zapustili Golovec in njegove okope razdrli, ker niso imeli ljudi, da bi jih branili. Zato je sklenil mesto nenadoma

napasti, po hišah nastanjene vojake ujeti ali pa od trdnjave odrezati, potem pa se hitro polastiti Gradu. Opolnoči 27. junija so Avstrijci v štirih kolonah kar mogoče tiho, ne da bi se sprožil le strel, udrli v mesto. Po Karlovški cesti in po Poljanah, po šentpetrskem predmestju in po Bregu, kamor je dospela ena četa v čolnih, je naenkrat prodiralo vse polno avstrijskih vojakov, ki so zajeli v mestu nastanjeno francosko kavalerijo.

Napad na Grad pa se ni posrečil. Francoski poveljujoči general Quétard, ki je stanoval v mestu na Glavnem trgu, je ob prvem nočnem hrupu po lestvi splezal na Grad in s tremi streli alarmiral posadko. Ko je Du Montet na čelu svojih huzarjev pridirjal čez Stari trg k cerkvi sv. Florijana, da bi od tam udaril na Grad, so Francozi že stali pripravljeni za plotovi in okopi. Drugi dan sta si stala oba sovražnika brez boja nasproti: Avstrijci v mestu, Francozi na Gradu. Naskok na trdnjavo, ki jo je branilo 60 topov, ni obetal mnogo uspeha. General Quétard je vrh tega sumil, da so bili Ljubljančani v sporazumu z Avstrijci. Grozil je, da bo dal na mesto streljati in ga zažgati. Prestrašeni prebivalci so zato sami prosili Du Monteta, naj zapusti Ljubljano. Ker se je razen tega raznesla vest, da prihaja Francozom pomoč z Gorenjskega, je v noči pred praznikom sv. Petra in Pavla, dne 29. junija, v zgodnjih jutranjih urah drzni napadalec v svetli mesečini odšel s svojo četo (z 2 kompanijama kranjskih fantov in z 2 kompanijama Hrvatov) proti Šmarju, odpeljal s seboj 23 častnikov in 150 mož kot ujetnike, uplenil več konj in napravil za 40.000 gld. škode.

Da bi vprihodnje preprečil vsako presenečenje, je Quétard, ki je radi omenjenega avstrijskega vpada pridržal na Gradu nekaj časa kot talca vladnega predsednika in okrožnega glavarja, ukazal podreti Čevljarski most in je pustil tam le brv za pešce. Na Špitalskem (Frančiškanskem) mostu je dal napraviti dvigalna vrata in na vseh glavnih dovoznih cestah postaviti barikade iz sodov, desk, peska v vrečah, kamenja, kolov in gnoja. — Zapuščene okope na Golovcu je 11. julija zasedel Du Montet in odtod vedno nadlegoval Francoze. Parkrat jim je dal opleniti njihova skladišča pri Špitalskih vratih, tako da so Francozi slednjič ukazali, da ponoči ne smejo po sobah goreti luči, nihče ne skozi okno gledati in noben voz oditi iz mesta, da bi tako preprečili vsakršno sporazumevanje z nasprotnikom. Slednjič je prispela tudi v Ljubljano konec julija novica o premirju, ki so ga v noči od 11. na 12. julij sklenili v Znojmu na Moravskem.

Medtem ko so se v naših krajih vršili opisani vojni dogodki, sta Napoleon in nadvojvoda Karel bila v bližini Dunaja odločilne bitke. Nadvojvoda Janez je preko Gradca vodil svojo vojsko na Ogrsko, da bi se od tam združil s Karlovo armado, ki je stala pri Dunaju na severnem bregu Donave, južnega pa je tam ob-

vladoval Napoleon s svojo armado. Da bi to združitev preprečil, je naročil Napoleon svojemu pastorku Evgenu, ki je iz Koroške in Štajerske čez Semernik prišel do Dunajskega Novega mesta, naj jo udari za nadvojvodo Janezom na Ogrsko.

Ko je Napoleon poskušal prekoračiti Donavo, ga je pri Aspernu, kjer je stalo 105.000 Avstrijcev nasproti 110.000 Francozov, zgrabil nadvojvoda Karel in mu v dva dni trajajoči borbi dne 21. in 22. maja zadal prvi občutni poraz. Marmont zatrjuje, da bi bili mogli takrat Avstrijci francosko armado popolnoma uničiti; toda nadvojvodu Karlu se je zdelo tako čudapolno in izredno, ker ni bil od občudovanega Napoleona premagan, da je skoro sam dvomil nad lastno zmago; kaj šele, da bi se drznil napraviti bojem odločilen konec. Karel svojega uspeha ni znal izrabiti; čutil se je tudi preslabega in je zato čakal na ojačenje s četami nadvojvode Janeza, ki se je pri ogrskem Gjuru dne 11. junija zapletel v nesrečne boje z armado podkralja Evgena.

Nadvojvoda Karel v bitki pri Aspernu.

Dobrih šest tednov je minilo, ne da bi nasprotnika pred Dunajem kaj važnejšega ukrenila. Napoleon, ki ga je poraz pri Aspernu hudo bolel, se je za novo bitko temeljito pripravljal. Pri donavskem otoku Lobavi je napravil most čez reko, pridružil si Evgenovo armado in udaril čez Donavo s približno 180.000 možmi in 600 topovi. Preden je mogel prihiteti obotavljajoči se Janez s svojimi 40.000 vojaki, ki so stali takrat v bližini Bratislave, je izsilil Napoleon 6. julija bitko pri Wagramu, ki je uničila avstrijske upe in obnovila Napoleonovo slavo. Par dni kesneje je Karel ponudil francoskemu cesarju premirje, ki so ga v Znojmu podpisali. Končnoveljavna ugotovitev mirovnih pogojev pa se je zavlekla za tri mesece, ker je Napoleon stavljal visoke zahteve. Zdelo se je že, da izbruhne nova vojna. Šele 14. oktobra 1809 so oznanili streli iz topov Dunajčanom, da so se v Schönbrunnu slednjič le pobotali in sklenili mir.

Po določbah tega miru je izgubila Avstrija tretjino svojih dežel: Solnograd in kos Gornje Avstrije je dobila Bavarska, večino zahodne Galicije so priklopili velikemu vojvodstvu varšavskemu, z manjšim delom na vzhodu okrog mesta Tarnopola je bila poplačana Rusija za svojo nevtralnost. Zase pa si je iz-

govoril Napoleon vse avstrijske pokrajine na jugu ob Jadranskem morju: Goriško, Trst, vso Kranjsko z Istro, beljaško kresijo na Koroškem s tirolskim delom Pustriške doline in Hrvatsko, kar je je na desnem bregu Save, začenši pri Brežicah pa do turške meje v Bosni. Te pokrajine je Napoleon združil z beneško Istro, Dalmacijo, Kotorjem in Dubrovnikom, ki jih je sedaj odcepil od italijanskega kraljestva, v novo skupino dežel »Ilirskih provinc« in jih postavil kot trdnjavo pred dunajska vrata in zaeno kot most v Turčijo. Avstrija, ki je začela to leto s tolikimi upi, je radi teh izgub bila ob svoj pomen kot velesila; v svoji prevari in svojem ponižanju se je morala v tajnem mirovnem dostavku še obvezati, da bo skrčila svojo armado na 150.000 mož in plačala 85 milijonov frankov vojne odškodnine.

»Črna vojska« naj pomaga.

Da bo opis vojnih dogodkov za nadaljnjo usodo slovenskih dežel velepomembnega leta 1809 popoln, si moramo ogledati tudi še dejanja domače »črne vojske« v poletnih mesecih istega leta, torej v razdobju, ko so Francozi zavzeli naše pokrajine, pa do časa, ko so končno sklenili na Dunaju mir. V ljudskem spominu so se ti boji ohranili še živi kot krajevni spopadi med kmeti in francosko posadko ali kot napadi na francoske blagajne in urade. Vendar bi bilo napačno misliti, da je tu šlo le za navadna tolovajstva in drzne roparske pustolovščine. V teh napadih moramo marveč iskati od avstrijske vlade nameravane, toda ponesrečene poskuse tistega splošnega ljudskega upora, ki bi ga naj bila zanetila že deželna bramba in ki bi ga naj sedaj v še slabši organizaciji izvedla črna vojska, katere delovanje se je razblinilo v posamezne brezuspešne upore in medsebojne poboje, ki so bili prebivalstvu le v nesrečo in pogubo.

Napoleonu je bilo že osnovanje deželne brambe zelo neljubo. Ko je slišal, kako se pritiska na to, da bi ljudstvo navdušili za vojsko, je zaničljivo rekel avstrijskemu poslaniku: »Ali hoče vaš cesar tudi ženske oborožiti na boj zoper mene?« V sledečih bojih pa brambovski bataljoni niso pomenili tega, kar se je splošno pričakovalo. Sestavljeni iz najrazličnejših, večinoma po sili pod brambovski klobuk spravljenih ljudi, se ta tik pred vojno zamišljena in osnovana krdela glede uporabnosti nikakor ne dajo primerjati s poznejšimi domobranskimi vojaškimi formacijami. Kar se še posebej tiče kranjske dežele, ta prav v tem času ni imela pravega deželnega glavarja, temveč samo njegovega namestnika; pa tudi okrožni glavarji se niso posebno pehali, zlasti ko so opazili, da med ljudstvom ni navdušenja za to vojaško novotarijo. Nadvojvoda Janez sam pravi, da meseca aprila, v času torej, ko se je bojni ples že pričel, kranjski brambovci niso bili za nobeno rabo, ker po krivdi kranjskih

deželnih stanov in okrožnih glavarjev niso bili niti oblečeni niti izvežbani, in dostaviti moramo, da tudi nezadostno oboroženi. Zato so bili mnogo slabši kot brambovske čete sosednjih dežel. Goričani so bili dobro uniformirani, oboroženi in za silo vojaško izvežbani; Tržačane so šteli kar med prve; oboji so sodelovali pri obleganju Palmanove.

Sicer so se pa ti ljudje, kakor smo že zgoraj videli, branili boriti se izven lastne dežele. V splošnem so ti bataljoni kar kopneli radi številnega uhajanja (dezertacije): čim so se približali domovini, so jo možaki kar v celih trumah pobrisali domov, ne meneč se za častnike, ki so tudi sami bili vojaško dokaj nevešči in zato tudi brez vsakega vpliva. Mnogo naših brambovcev so ujeli pri Razdrtem, Podvelbu, Podkraju in pri kapitulaciji ljubljanskega Gradu. Tržačani so morali dati oba svoja brambovska bataljona Francozom, ker so grozili mestu sicer s požigom; poslali so jih kot ujetnike na Francosko. Drugod se je moštvo razkropilo, čim je zvedelo, kako Francozi po odločilnih zmagah hitro napredujejo. Mnogo discipline in podjetnosti je pokazal novomeški brambovski bataljon, ki mu je poveljeval graščak Langer. Koj ob početku vojne je odmarširal na nemško-tirolsko mejo in se je pozneje udeleževal drznih podjetij Du Monteta.

Ko so se Francozi že od vseh strani vsipali v deželo, so avstrijske oblasti v zadnjem trenutku hitele snovati novo, zasilno obrambno organizacijo, takozvano »črno vojsko«. Dočim je imela deželna bramba vsaj na zunaj vojaški značaj (uniformo, vojaške vaje, vojaški opravilnik itd.), je šlo pri organizaciji črne vojske le za oboroženje kmečkega ljudstva in za vsesplošen, skupen odpor proti sovražniku. Za zgled je služila ljudska vstaja na Tirolskem, odkoder je počil glas, da so prav v tistem času pregnali sovražnika z vilami, cepci in kosami. Razen izdanih povelj naj bi bili dogovorjeno znamenje, da je treba seči po orožju, streli iz možnarjev, kresovi ali plat zvona. Orožje so imeli spravljeno na raznih krajih, ponekod tudi v duplinah in pod zemljo. Dobro jim je bilo vse: puške, meči, sekire, cepci in gnojne vile. Ker je gosposka vedela, da ima duhovščina velik vpliv na ljudstvo, zato so skušali dušne pastirje pridobiti, da bi v cerkvi in v zasebnih pogovorih podžigali ljudi k bojevitosti. K sreči pa se v to niso dali vpreči; izprevideli so, kakšna nevarnost grozi ob takem početju črnovojnikom, ker bi mogel sovražnik ž njimi ravnati kakor z navadnimi vstaši. Prvotno so nameravali s črno vojsko zasesti ogrožene kraje na meji in ovirati sovražnika, da bi ne mogel prodirati v notranjost države. Črna vojska je imela torej nekako isti namen kakor deželna bramba in zato ni čudno, da so Francozi te dve organizaciji često zamenjavali.

Ko je prve dni maja l. 1809 avstrijska armada na Laškem kljub zmagam morala zatrobiti k umiku, da pohiti na sever

branit cesarsko prestolico ob Donavi, so morali nekoga imeti, ki bi na meji vsaj začasno zadržal sovražnika, da ne bi neovirano osvajal in izkoriščal dežel ali se celo predčasno združil že z itak premočnim Napoleonom, ki je samo čakal, da se z nadvojvodo Karlom pomeri v odločilnem boju. V tem usodnem času torej je bilo, ko je kranjski deželni glavar grof Brandis pozval dne 12. maja 1809 Kranjce in Goričane na »črno vojsko«.

Kažoč na cesarju zveste Tirolce, ki so se sami uprli, in na slavna dela Kranjcev, ki jih opisuje Valvasor, kliče ta oglas vse trdne moške od 16. do 50. leta, da »vzamejo v roke tisto orožje, ki jim je pri rokah in na kakršno sami najbolj zaupajo ... V sili je vsak dolžan, postavljenim oblastvom natanko pokoren biti, ker ni mogoče misliti, da bi bramba trdna bila, ako vsi vkup ne drže ... Zvesti kmetje bodo po prejetem povelju se zbrali v kupe in trume, bodo imeli za glavarje može svoje vrste, kateri so zaupljivi in spreumetni, in bodo v družbi s cesarskimi vojaki mejo zlasti tam varovali, kjer najbolj nevarnost žuga. Črna vojska naj bo poleg drugih brambovcev strašno orožje, da se pokonča naskakujoči sovražnik.« Radi nujne pomoči je zahteval dalje ta razglas o »zherni vojski«, da naj graščinske gosposke pripravijo takoj vsaj 200 jezdnih ordonancev, ki bodo prenašali povelja. Ti ordonanci bodo prejemali živež zase in za konje iz cesarskih skladišč.

Toda preden se je mogla na Goriškem, Notranjskem in Gorenjskem zbrati črna vojska, so jo že prehiteli Francozi, ki so v naglem pohodu dreveli proti Dunaju. Edino le od Dolenjske so jih mogli še nekaj časa odbijati. Tako so dobili baš v tistih binkoštnih dneh, ko so stali Francozi pred Ljubljano, zbegani Novomeščani poziv od svojega okrožnega glavarja, naj se zbero v črno vojsko, ki je bila razvrščena v tri oddelke. Glavar je pričakoval, kot pravi sam, »da ne bo nihče s plašljivim govorjenjem pobijal občne srčnosti«, marveč da bo sleherni »dokazal staro in slovečo kranjsko hrabrost tudi v teh nevarnih dneh«. — Črna vojska v Novem mestu se je res tudi osnovala. Župan je objavil pri seji, da se mora vsak črnovojnik preskrbeti z orožjem. Vsi moški od 16. do 50. leta si morajo omisliti 6 do 7 čevljev dolge in po tri palce debele prekle, ostre vile, ravne kose, motike, puške in podobno, vsakdo tisto orožje, do katerega ima največ zaupanja. Vseh skupaj so Novomeščani postavili na noge 169 mož črne vojske, ki pa — moramo reči, da k sreči — najbrž ni nikdar prišla v ogenj.

Toliko da so Francozi stopili na slovenska tla, že je dne 14. maja 1809 razpustil Napoleon deželno brambo in ukazal, da se hiše črnovojniških častnikov, ki se v 14 dneh ne vrnejo na svoj dom, zažgo in njihovo premoženje zapleni. Ko je dober teden po tem ukazu padla v roke Francozov ljubljanska trdnjava, so imeli Ljubljančani hude skrbi tudi za življenje ujetih

brambovcev, ki so zapadli smrti, ker se niso pokorili Napoleonovemu ukazu, niso odložili orožja, nego so celo streljali na francosko vojsko. Baron Cojz, škof Kavčič in ljubljanski župan so pri Macdonaldu izprosili milosti vsaj za 50 brambovcev. Kaj se je zgodilo z ostalimi, ni znano; mnogim se je gotovo posrečilo, da so pri obči zmešnjavi ušli.

Dne 9. avgusta je Napoleon ponovno in ostro zahteval, da se odpustijo vsi brambovci in vrnejo domov. Da bi mogel izvršitev svojega ukaza nadzirati, je zahteval od graščinskih in okrajnih gosposk seznamek vseh brambovcev, ki so jih bile avstrijske oblasti poklicale k poslednji vaji v Moravčah. Popisali so tudi vso njihovo opremo in sploh vse, kar so kranjski deželni stanovi nabrali in podarili za opravo deželne brambe. Dne 11. maja 1810 je bobnal birič po Ljubljani, da se bo vse to blago prodajalo 12. in 14. maja na javni dražbi.

Ker je torej deželna bramba in črna vojska zaradi naglega prodiranja Francozov ob prvi zasedbi popolnoma odpovedala, so skušali Avstrijci v poletnih mesecih zanetiti v teh južnih deželah za hrbtom francoske armade ljudski upor, ki naj bi pregnal maloštevilne posadke in delal sovražniku pri morebitnem umikanju vse mogoče neprilike. Na Koroškem je poveljeval tem četam Janez Türk, ki mu je vodja tirolskih vstašev Andrej Hofer v zgodnji jeseni poslal ognjevit poziv na Korošce, da bi jih vnel za boj. Kmalu so v Meljski, Dravski, Ziljski dolini, kjer so jih podpirali Tirolci, bili plat zvona in pri Sachsenburgu se je zbralo okrog 3600 oboroženih kmetov, ki so se zapletli s Francozi v obupne boje. V Ziljski dolini je vodil črnovojnike dekan Leopold Praskowitz iz Št. Danijela.

Na Kranjskem so objavili razglas o mobilizaciji črne vojske 14. julija 1809. Županom in duhovščini ljubljanske kresije je bilo naročeno, naj prihodnjo nedeljo pri dopoldanski in popoldanski službi božji oznanijo, da se morajo vsi deželni brambi zavezani takoj in v polni opremi javiti. Kdor bi ne prišel sam, ga morajo uloviti. Radi najlažje prehrane so določili kot prvo zbirališče Šmartin pri Litiji. Kako šibke so bile po deželi francoske posadke — Marmont sam trdi, da so jih ob času bojev pred Dunajem pustili le v Ljubljani in Celovcu — in kako malo odkritosrčne so bile razmere med Avstrijci in Francozi, dokazuje pač najbolj zgovorno ta mobilizacijski razglas, ki je izšel dva dni po sklenjenem premirju v Znojmu. Da se ni nabiranje omejilo le na Dolenjsko, ki je do avgusta ostala po večini še v rokah Avstrijcev, marveč tudi na Gorenjsko, izpričuje med drugim to, da je blejski naborni okraj spravil skupaj 110 mož. Da so pa za glavno zbirališče črnovojnikov izbrali dolenjski Šmartin, je pa razumevno radi tega, ker bi Francozi na Gorenjskem ali Notranjskem, kjer so bili kolikor toliko gospodarji vojaškega in

političnega položaja, tako zbiranje vendarle mogli na kak način preprečiti.

Prostovoljce je najprej za svoj četrti notranjeavstrijski bataljon že konec marca vabil tudi Du Montet. Da bi se jih javilo čim več, jim je v slovenskem proglasu obečal, da bodo morali služiti, če vstopijo, res do konca vojne, a po sklenjenem miru pa da bodo za vselej od vsakega službovanja pri vojakih in brambovcih oproščeni. Kdor bo služil kot častnik, bo mogel po vojni stopiti zopet v isto službo, ki jo ima, vsakemu dobrovoljcu pa bo po končani vojni na voljo dano, da si kruh služi s kakršnimkoli delom. Vse to da potrjuje nadvojvoda Janez, cesarjev brat.

Major Du Montet je pozneje celo osebno šel v Ribnico, da bi na Dolenjskem spravil na noge črno vojsko. Skušal je v Ložu, Blokah, Nadlišku, Turjaku in Ribnici sestaviti take čete. Tudi Idrijčani so dobili slične pozive. Toda ves trud je bil zastonj. Kmetje niso imeli ne orožja ne streliva, pa tudi volje ne. Kajti popolnoma pravilno so presojali, češ, zakaj bi se dali zapeljati; ako že redna vojska ni ničesar zmogla, čemu bi se dali žrtvovati sedaj še mi.

Po slovenskih tleh je s svojimi hrvatskimi brambovci strašil Francoze tudi major grof Oršić. Tega je poslal ban Gyulai na Reko, da jo zasede in očisti okolico od sovražnikov. Oršić je našel tam le tri francoske generale, ki so bili ranjeni in so zato zaostali in prišli sedaj v ujetništvo. Z Reke so Hrvati napravljali pohode noter do tržaške okolice. Na takem pohodu je Oršić zvedel, da je v Vipavi samo 60 francoskih konjikov, ki bi jih imeli v bližnjem času ojačiti z enim bataljonom laške pehote. Takoj jo udari (21. junija) proti Vipavi. Ujel je enega častnika in 40 mož, ostali so se razkropili; za plen so odvedli s seboj še 26 konj.

Kot splošna ljudska uporniška vstaja je bila črna vojska v naših krajih res brez vsakega vojaškega in političnega pomena. Toda v krajevnih praskah in uporih zoper novega gospodarja so nam pa le znani nekateri njeni čini, ki so bili na veliko škodo posameznikom in soseskam. Kajti sklicana črna vojska tudi po sklenjenem premirju, ki so ga kar naravnost prezirali, ni mislila odložiti orožja. Saj pa tudi ljudje res večkrat niso vedeli, pri čem da so. Avstrijske gosposke so jo ob dohodu Francozov v naglici sklicale, uradniki pa so se potem večinoma razbežali. Zato ga ni bilo človeka, ki bi črni vojski ukazal, naj se razide, ali kaj naj sploh stori. Nasprotno, avstrijski agenti so na skrivnem kmete celo hujskali in jih potrjali v veri, da se Avstrijci samo nalašč pred Francozi umikajo, da potem iznenada udarijo nanje in jih zapode iz dežele. Radi številnih in žuečih bremen, ki so jih nalagali prebivalstvu pred sklenjenim dunajskim mirom, ni čuda, da so bili kmetje v teh mesecih silno razjarjeni na Francoze in so udarjali nanje, kjer so le mogli.

Rekvizicije burijo ljudi.

Nejevoljo kmetov so namreč podžigali zlasti hudi vojni davki, ki so jih morali plačevati v denarju, blagu in s priprego, ki so jo morali opravljati. Že breme, ki ga je imelo prebivalstvo z oskrbo francoske armade, je bilo težko. Ko so zasedli Ljubljano, so zahtevali 50.000 porcij kruha, mesa in vina, za vsak delež po pol funta kruha in mesa ter polič vina. 10. julija je zahteval francoski poveljnik v Ljubljani 200 kmetov za utrdbena dela. Ker ni hotel nihče priti, so jih siloma nalovili. V Novem mestu, kamor so prišli Francozi šele v začetku avgusta, so se morali meščani zavezati, da bodo po določenih cenah oskrbovali armado z vsemi potrebščinami: z mesom, žitom, vinom, moko, maslom, raki, ribami, dalje tudi s peko, specerijo, s senom in slamo ter vrh tega opravljali še stražo pri skladiščih. Te razmere je pogoršalo še vojaštvo samo, ki je bilo zelo brezobzirno. Baron Cojz se je bridko pritoževal, da Francozi jemljejo vse. Kar so hlapci nakosili za njegove konje, to so jim pobrali kar naravnost izpod kosá Francozi, ki svojih konj niso pasli samo po travnikih, ampak tudi po pšenici, rži in ječmenu. Vse pritožbe pa so bile bob ob steno. In to niso bili le posamezni slučaji. Kajti skozi slovenske dežele se je valila razen umikajoče se avstrijske tudi vsa italijanska armada, ki je hitela reševat pri Aspernu tepenega Napoleona. Včasih je imela kaka hiša čez noč nastanjenih kar 30 do 40 mož. Dočim so se ti ljudje do domačinov vedli oblastno, so jim le-ti morali jamčiti prav za vse. Ko je bil n. pr. v Krakovem pri »Frgolinu« ukraden Francozom konj, so ti hoteli gospodarja, kjer so bili nastanjeni, obesiti in le s sosedovo pomočjo se je mogel rešiti in plačati za konja 350 gld.

Razen s prehrano in krmo je morala dežela oskrbeti francosko vojsko tudi z obutvijo in perilom. Podkralj Evgen je terjal od Kranjske 15.000 parov čevljev, 15.000 srajc, 36.000 rjuh in 96 voz z vprego po četvero konj in 24 konj za kočije; od Koroške pa 50.000 srajc, 150.000 vatlov platna in še razne druge potrebščine. Od vsega tega je odrajtala n. pr. Kranjska do konca avgusta 1809 samo nekaj konj ter okrog 4800 srajc in 950 parov čevljev. Ko je marširal v juniju Marmont skozi Ljubljano, je zahteval za svojo vojsko 10.000 parov čevljev in bi se ti stroški smeli odračunati pri vojnem davku.

Po sklenjenem miru v pozni jeseni so se umikale francoske čete izpred Dunaja in te trde rekvizicije v živilih, krmi in pijači so se zopet ponovile. To dolžnost, preskrbovati francosko vojaštvo z živežem »dokler bo sedanja kratka potreba trajala in dokler ne bo cesar (namreč Napoleon) drugače ukazal«, so prebivalstvu znova zabičali z objavo dne 12. novembra 1809. Štiri tedne poprej poroča smleški oskrbnik svojemu pobeglemu gospodarju, kako strogo so Francozi v okolici rekvirirali konje in

drugo priprego, oplenili so Zgornje Pirniče in vsak dan dobiva nova naročila, kaj vse mora preskrbeti. Konja, ki ni bil na pregledu, so posestniku vzeli in je moral za kazen plačati še 24 gld. »Zaradi nenavadnega pritiska,« tako zdihuje oskrbnik dalje, »so ljudje vsi obupani in komaj jih zadržujem, ker bi bilo vsako gibanje, dokler ni vojska končana, za naš okraj usodepolno.«

Komaj so se francoske čete dobro pokazale v deželi, že ji je naložil podkralj Evgen dva in pol milijona frankov vojnega davka, da obleče in obuje svojo raztrgano italijansko vojsko. Plačati bi bilo treba to vsoto v enem mesecu v treh obrokih. Tudi Trstu so naprtili ogromen davek. Ko so namreč neki nezadovoljneži pomazali francoski grb, je bilo mesto obsojeno plačati 50 milijonov frankov. Ker zahtevane vsote ni bilo v mestni blagajni, so odpeljali 11. junija 30 talcev v zapore v Palmanovo. Ker se je zadeva po par mesecih mirno poravnala, so jih zopet izpustili. Celjskemu okrožju so naložili prisilnega posojila nad en milijon gld. Mariboru samemu pa 20.000 gld. vojne kontribucije ter vzeli meščanom skoro vso klavno in vozno živino. Najhujše breme pa je naložil južnim avstrijskim deželam Napoleon, ki jim je 7. julija ukazal, da morajo zložiti 196,310.000 frankov kontribucije. Vsoto so razdelili tako, da je odpadlo na Štajersko blizu 45 milijonov, na Koroško nad 18 milijonov, na Kranjsko pa 15 milijonov 260.000 frankov. Ta novi dekret so razglasili šele v avgustu, ker francoski intendant za Kranjsko ni vedel, kaj bi počel, bi li terjal samo Evgenovo ali samo Napoleonovo naklado, ali obe. Šele 7. avgusta je bilo odločeno, da obe. Skoro 18 milijonov so terjali od izsesane, že po avstrijskih vojskah in vojnih posojilih od l. 1794—1808 izmozgane dežele. Od te vsote bi se odbile le že rekvirirane dobave. Ker so se Francozi za premirja, ko še ni bilo gotovo, ali obdrže naše kraje ali ne, ravnali po načelu, da ptiča skubi, dokler ga imaš v roki, zato so kar moč hiteli s pobiranjem vojne naklade. Intendant je zahteval, da morata biti v 10 dneh (do 18. avgusta) vplačana prva dva milijona. Za podlago so vzeli prejšnje avstrijske davke; da se dobijo zahtevani milijoni, so Francozi ukazali, da se poviša

Staub: Ital. podkralj Evgen. (Bakrorez.)

davek od nepremičnega imetja na 35kratni znesek, enako tudi davek na vsako nad 15letno osebo, ki je znašal doslej po pol goldinarja od osebe; razredni davek so zvišali bogatinom na štirikratni znesek od prejšnjega leta. Toda avstrijski uradniki, ki so jih Francozi pustili na njihovih mestih, niso kar nič hiteli z izterjevanjem in šele, ko so jim žugali z ostrostjo, so se z mlačno vnemo lotili poslov. Denar se je tako le počasi stekal v prazne deželne blagajne. Francoski intendant se je pritoževal, da priganjajo kmetje slabe konje na nabor, da je komaj deseti del sposobnih, dalje da ne dobi čevljev, srajc in drugih zahtevanih reči, ki bi jih morala dežela dobaviti. Ker je bilo do konca avgusta vplačanih komaj 22.488 gld. (in še ti v papirju), so Francozi v noči od 31. avgusta na 1. september zgrabili po vsej deželi 12 uglednejših in imovitejših mož in jih kot talce odpeljali v trdnjavo Palmanovo na Furlansko.

Poskusili so priti do denarja tudi na avstrijski način. Razpisali so namreč prisilno posojilo za upravo v višini pol milijona frankov, ki se naj bi razdelilo na duhovščino, plemstvo, trgovce, kapitaliste in sploh ljudi, ki lahko kaj posodijo. Za vplačane vsote dobijo obveznice, ki se obrestujejo po 6 %. Novomeški okraj n. pr. je moral dati 58.000 frankov prisilnega posojila.

Ko kljub vsemu pritiskanju le ni še bilo pravega uspeha, so zažugali s kazensko nastanitvijo »garnizerjev«: občina, ki bi ne oddala v določenem času predpisane vsote, dobi oddelek vojaštva po najmanj 20 mož, ki jih mora občina preživiti in še plačati vsakemu prostaku po 1 frank, korporalu 2, seržantu pa po 3 franke na dan. Denar so morali dajati vsak večer sproti, sicer so vojaki vzeli kmetu živinče in ga prodali za vsako ceno.

Strah pred »garnizerji« ali »vojaškim eksekucijonom« je sicer ljudstvo močno oplašil, a pri splošnem osiromašenju je prišlo v blagajne vendar le malo denarja; do 10. septembra so iz vse Kranjske izžeti komaj 198.000 gld. Do 20. oktobra pa vsega skup 898.600 gld. Obupna poročila so prihajala od vseh strani; tako piše glavar celjskega okrožja, da kmet ne more plačati ni bora več, da prepadel zavrača vsak pouk in obupno pričakuje zažugane eksekucije. — Izterjevanje z eksekucijo pa ni bilo brezuspešno samo radi uboštva, marveč tudi radi tega, ker Francozi niso imeli dovolj vojakov, da bi jih po vsej deželi pošiljali v občine. Zato so si prizadevali, da bi 20 najbogatejših trgovcev posodilo vsaj toliko, kar je manjkalo do dveh milijonov, kolikor je znašal prvi obrok. Da bi si opomogli, so obljubljali Francozi, da izplačajo vsakomur, ki ovadi skrito avstrijsko erarično blago, kot je orožje, strelivo, vojaška obleka, dragocenosti, bankovci in papirji, četrtino te vrednosti.

V začetku septembra piše intendant vrhovnemu vojaškemu poveljniku v deželi, generalu Baraguayu d'Hilliers, da ljudje zato ne plačujejo kontribucije, ker je razširjeno mnenje, da

izbruhne v kratkem nova vojna, v kateri Francozi s svojimi pičlimi silami ne bodo mogli držati Kranjske. Zopet drugi pa so bili prepričani, da bodo Kranjsko združili z italijanskim kraljestvom, in so menili, da jim kontribucije potem ne bo treba plačati. — Nadaljnjega izterjevanja je rešil prebivalstvo dunajski mir, kjer je bilo določeno, da preneha pobiranje vojne kontribucije z dnem izmenjave mirovnih pogodb, kar se je zgodilo 20. oktobra. Seveda to pobiranje ni bilo ustavljeno le v krajih, ki so ostali Avstriji, marveč predvsem tudi v deželah Ilirije, kar so v novembru sporočili Francozi svojim novim sodržavljanom ter obenem izpustili v Palmanovi zaprte talce.

Upori na vseh koncih in krajih.

Naravno je, da ob opisanih razmerah pred ukinitvijo vojnih rekvizicij in kontribucij ni bilo treba mnogo podžigati ljudske nejevolje. Na Kranjskem se je pojavil upor že v juniju in je dosegel svoj višek meseca oktobra na Dolenjskem. Med okraji, ki so bili zaradi upornosti in večkratnih napadov na Francoze posebno na glasu, je bil gorenji Črni graben, t. j. šentožbaltska in šentgotardska okolica pri Trojanah. Pri teh napadih spočetka ne gre za navadna tolovajstva, temveč za ponesrečen poskus avstrijske deželne brambe, ki jo je vodil šentožbaltski župnik Anton Rozman. Napadali niso le francoskih blagajn, marveč so se spustili v boje tudi s francoskimi vojaki. Pozneje tem praskam ni bil več toliko nagib upor zoper neljubega tujca kot želja po dobičku, torej navadni roparski napadi iz gole sebičnosti.

Če je bremena francoske vojaške zasedbe s težavo zmagoval meščan, jih je še teže nosil kmet, ki je namesto da bi delal z živino na polju, moral Francozom voziti vojne potrebščine in jim dajati živila. Ta nova tlaka z živino in vozmi je bila mnogo hujša od graščinske; zlasti ker so Francozi ne le vsak odpor, marveč tudi vsako malomarnost strogo po vojnem pravu kaznovali. Radi organiziranega odpora se namreč Francozi niso čutili varne, in so zato s strogostjo hoteli strahovati prebivalstvo, kar je ljudi le še bolj razdražilo. Zlasti mnogo so radi priprege trpeli kmetje ob velikih glavnih cestah, predvsem ob klancu trojanskega sedla. Pomniti moramo, da so po tej glavni prometni žili izza padca Ljubljane šle na sever proti koncu maja Macdonaldove in v juniju Marmontove čete. Baš na dan, ko so te zasedle Celje (19. junija 1809), je napadlo 30 oboroženih mož, večinoma vojaških ubežnikov, šest francoskih častnikov, ki so potovali preko Št. Ožbalta v Celje. Oropali so jih in pomorili. Ob cesti so imeli napravljene zasede, izza katerih so streljali. Istega dne je ujela četa 30 mož častnika, prišedšega z Vranskega, in nekega Dalmatinca, ki so ga imeli za Turka in ki je nesel poročila Marmontu; niso jima dovolili, da bi dalje po-

tovala. Francoska vojaška oblast je izdala nato najstrožje ukaze zoper take napade in naprtila odgovornost občinam, ko bi se v njihovem okrožju dogajali taki zločini. Ker so Francozi zvedeli, da je več podložnikov ob cesti proti Celju zapustilo svoja domovja, je v začetku junija 1809 naročila ljubljanska kresija ponoviški oblastniji, naj pozove ljudi, da se vrnejo na svoja domovja in se vedejo mirno, ker bo sicer francoski poveljnik vse prazne hiše in selišča požgal in na ljudi, ki se po gozdovih potikajo, napravil lov kakor na volkove. Duhovščina naj osebno jamči, da bo ljudstvo s prižnic o vsem tem poučila.

Vendar upornemu gibanju še ni bilo konca. Napadi v Črnem grabnu so se ponavljali. Najdrznejši je bil poboj štirih francoskih častnikov in vojakov, ki so spremljali denarno blagajno iz Celja v Ljubljano. Med njimi sta bila tudi kapitan adjutant Boissac in Vernazz, tajnik in tolmač Marmontov. Izmed 38 oseb, ki so bile obdolžene tega napada, med drugim tudi šentožbaltski župnik in šentgotardski učitelj, je 30. januarja 1810 stalo le 11 pred vojnim sodiščem »offizirjov per slovenski (= ilirski) vojski v Lublani«. Drugi so pobegnili. Pet obsojencev so naslednjega dne opoldne ustrelili. Tudi župnik Rozman, ki se mu je pozno v jeseni posrečilo uiti na Koroško, je bil v svoji odsotnosti obsojen na smrt, ker je nagovarjal ljudi k odporu zoper Francoze. Razsodbo so dali tiskati v 600 izvodih v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku in jo v svarilen zgled razdelili med ljudi.

Po Dolenjskem so Avstrijci po svojih hujskačih širili vesti, da bodo prišli Francozi na deželo plenit živež, blago in denar in se naj zato ljudstvo temu s silo upre. To je moralo vžgati. Francozi spočetka namreč že itak niso imeli nobenih prijateljev: uradništvo jim je stavilo ovire, kmetje so bili razdraženi radi vojnih dajatev, živ je bil v prebivalstvu tudi še spomin na francoska izžemanja ob zadnji okupaciji l. 1805, sovražno je bilo revolucionarjem plemstvo in nič dosti prijaznejša tudi ne duhovščina. Ko so prišle še vesti o ljudski vstaji na Tirolskem, kjer so meseca avgusta tretjič pognali Francoze iz dežele, je zagrmelo tudi po Dolenjskem in Notranjskem. Francozi, ki so sumili, da podpirajo to vstaško gibanje preko Reke s svojim denarjem celo Angleži, so bili prepričani, da hočejo Avstrijci zanetiti velik upor zoper nje od Gorjancev pa do tirolskih gorá; strah jim je povečala še okolnost, ker so imeli poleti v vsej provinci komaj 2800 mož posadke.

V noči od nedelje na ponedeljek, od 8. na 9. oktober, se je sprožilo v kočevskem in metliškem okraju. Kočevci so bili posebno gorki komisarju Gasperiniju, ki je strogo in neusmiljeno pobiral vojni davek. Napadli so ga, vlačili po cestah in razmesarjenega pehnili v jarek. Bojeviti potomci nekdanjih uskoških priseljencev v Poljanah so napadli po hišah nastanjene francoske vojake in eksekutorje, jih razorožili ter pometali v

Kolpo. Pogum jim je še podžigala bližina avstrijske armade, ki je taborila onstran Kolpe na hrvatski strani. Poljanci so oropali tudi francosko pošto, v Kostelu (kjer je ljudi hujskal graščak, rojen Anglež) in v Črmošnjicah so pa kmetje ujeli več francoskih vojakov in se oborožili z njihovim orožjem. Pričel naj bi se splošen ljudski upor. Toda upornikom je manjkalo vidnega in enotnega vodstva in se je tako nameravani splošni odpor razbil v majhne krvave praske, napade in poboje. Tudi so se ljudje večinoma obotavljali potegniti z vstaši, ker so se bali Francozov, ki so ustrelili vsakogar, ki so ga dobili z orožjem.

V Novem mestu so imeli Francozi oddelek italijanskega vojaštva, ki mu je zapovedoval general Zucchi. Ko je došla vest o uporu na Kočevskem, je odšel s svojo majhno posadko tja, da napravi mir; v mestu sta ostali le dve stotniji z dvema topovoma. To ugodno priliko so porabili uporni kmetje — zbralo se jih je kakih 400 — iz Žužemberka, Soteske in Trebnjega in udarili 16. oktobra nad Novo mesto. Oboroženi so bili le slabo. Nekateri so imeli pač puške, večina pa le dolge drogove z železnimi ostmi in kavlji, torej slično orožje, kakršnega so avstrijske oblasti priporočale črnovojnikom. Ker so prišli baš v ponedeljek, ko je bil tržni dan in se je v mestu zbralo mnogo ljudi, francoski vojaki na množice niti pozorni niso postali. Naenkrat so jih kmetje od vseh strani napadli; ker pa so bili kmetje neokretni in prepočasni, so dobili francoski vojaki časa, da so se zbrali, kmete zajeli in jih z nekaterimi streli razpršili.

Še tisti večer so razglasili Francozi v Novem mestu obsedno stanje. Teden dni se ni smel nihče iz mesta geniti in nihče vanj priti, razen ako so ga spremljali vojaki. Pri tem uporu je izgubilo življenje kakih 40 kmetov, ki so jih Francozi zmetali v Krko, vojakov pa je bilo ubitih le pet. Prav tisto noč se je vrnil general Zucchi iz Kočevja. Med potjo je zvedel o uporu; v Bršljinu je nekdo streljal celo nanj. Ves razljučen ukaže general vasi Prečno in Bršljin opleniti in do tal požgati. Enaka usoda je v ostrašenje prebivalstva zadela tudi uporne kraje Predgrad, Poljane, Stari trg in Kostel. Trebnje in Šmihel sta le komaj in na posebno prošnjo ušla podobni nesreči. Tudi Kočevje bi moralo biti požgano, a so mestu prizanesli s požarom na priprošnjo znanega čebelarja župnika Jurija Jonketa, ki je rešil življenje Francozom, ki so bili od upornih kmetov v Črmošnjicah ujeti, in je zato užival pri njih velik ugled; toda francoski vojaki so smeli za kazen po mestu in okolici pleniti tri dni (16., 17. in 18. okt.). S tem so napravili škode za 80.000 gld. Kočevsko farno cerkev so popolnoma izropali.

Tudi na Notranjskem je v noči od 11. na 12. oktober napadlo okrog 300 kmetov hasberško graščino. Zahtevali so, da jim vrnejo 9000 gld. kontribucije, ki so jo bili plačali. Posrečilo se jim je, da so to tudi izsilili; sličen uspeh so dosegli tudi pod-

ložniki v Bistri. V Idriji je 17. oktobra napadlo 800 kmetov (rudarji se napada niso udeležili) mestno posadko, zaprli so rudniškega upravitelja Toulona in oropali njegovo stanovanje.

Nevarnost je bila torej velika, da se upor vname na vseh koncih in krajih. Zato so Francozi takoj 12. oktobra razglasili radi nemirov v novomeški kresiji: 1. v treh dneh morajo priti vsi plemiči (ki so jih torej predvsem dolžili krivde pri uporu) obojega spola iz okrajev Metlike, Kočevja in Novega mesta v Ljubljano, kjer bodo ostali do nadaljnje odredbe; 2. kdor bi tega ne storil, proti njemu bodo postopali kot proti osebam, ki netijo upornost zoper francosko vojsko; 3. od internacije v Ljubljani so izvzeti le taki plemiči, ki so nastavljeni v državni službi. Razorožili so vse občine okrajev Metlika in Kočevje ter jim pobrali ne le vojaško, marveč tudi vso lovsko municijo. Vsaka soseska jamči za mir in red v svojem okolišu in sleherni prebivalec je osebno odgovoren za vsako krivico in vso napravljeno škodo. V zmislu teh odredb je potem novomeški poveljnik 19. oktobra naročil, da se v 24 urah vrne red in mir po vsem okraju. Ker so ljudje zbežali v strahu pred maščevanjem v gore in se skrivali v skalnih jamah, je pozival vse one, ki so kam pobegnili, naj se vrnejo v svoje hiše; vsakdo, kogar bodo dobili z doma ali celo z orožjem v roki, bo brez usmiljenja ustreljen. Če se kdo odtegne kazni, bodo prijeli njegovo rodbino in z njo postopali kakor z njim samim.

Da bi ljudstvo obvaroval še hujšega, je škof Anton Kavčič v posebni poslanici opominjal duhovnike, da nujno poučujejo ljudi, naj se ne dajo zapeljati k nepremišljenim korakom, in jih odvračajo od vseh puntarskih dejanj in posvetovanj. Istega dne 13. oktobra je izdalo tudi deželno poglavarstvo (zastopstvo deželnih stanov) posebno svarilo na prebivalstvo, da naj sedaj, ko se sklepa o miru, ne motijo tega upanja »s svojim samooblastnim dejanjem, sebe in vso deželo pa celo v pogubo spravljajo«. Tudi ta razglas poziva ljudi, naj se ne potikajo okrog: »Vrnite se na svoj dom in bodite i za naprej dobri gospodarji, varujte se strašnih reči, ki so vam sicer zažugane.«

Razburjenost se je kmalu polegla, posebno ko je škof pri poveljujočem generalu na Kranjskem in Koroškem dosegel pomilostitev za vse, ki se bodo tem ukazom pokorili. Po dolgotrajnih pogajanjih je bil končno sredi oktobra sklenjen na Dunaju mir, ki je odvalil od naših dežel breme raznih vojaških dajatev. Francozom pa, ki so jim z mirom naše dežele pripadle, ni bilo več do tega, da jih izmozgavajo in stiskajo, marveč da jih čimprej in čim bolje urede in jim zacelijo skeleče vojne rane. Začasno okupacijsko stanje je prehajalo v redno in s tem je bila odbita tudi ost avstrijskim podpihovalcem, ki so doslej še mogli tu in tam mamiti ljudi z obetanjem, da se bojna sreča preokrene. Vse to je deželo zopet pomirilo.

4. »Ilirske dežele«. Francosko medvladje in njegov konec.

Pomembnost nove Ilirije.

V dunajskem miru je morala Avstrija odstopiti Napoleonu vse svoje dežele med Alpami, Savo in Jadranskim morjem. Cesar Franc je s tem izgubil Goriško, Trst, vso Kranjsko z njenim starim notranjim delom Istre, beljaško okrožje na Koroškem s tirolskima sodnima okrajema Lienz in Sillian in Hrvatsko z desne obale reke Save, od Bregane pri Samoboru pa do Jasenovca in Uštice na bosenski meji. Te na novo pridobljene pokrajine so združili Francozi z nekdanjo beneško Istro in Dalmacijo vred v novo državno skupino, ki so ji nadeli ime »Ilirske dežele« (provinces Illyriennes). Pri kesnejši razmejitvi so v aprilu l. 1811 priklopili Kranjski še trg Motnik in vas Zasavje, za kar je dobila Štajerska s planino Jaselnik nekaj dotlej kranjskega ozemlja pri graščinski gosposki Ostrica blizu Vranskega. Razen v severozahodnem delu beljaške kresije, kjer so prebivali Nemci, in razen Italijanov po nekaterih obmorskih mestih, so bili drugod v pretežni večini Hrvati in Slovenci. Izločeni pa so bili iz te novoustvarjene Ilirije slovenski in hrvatski kraji severovzhodnega dela Koroške, Spodnje Štajerske in Hrvatske na severnem, levem bregu Save. Ilirske dežele so štele l. 1812 skupaj 1 milijon 483 tisoč duš.

Francosko gospostvo je trajalo pri nas le malo časa: že v življenju posameznega človeka pomenijo štiri leta kratko dobo, a v življenju narodov le bežen hip. Vrh tega so bila to viharjev polna leta, v katerih se niso mogle zaceliti skeleče rane prejšnjih težkih let. Splošna negotovost, vznemirjenje ter priprave za nove vojne pa so skoraj onemogočile miren razvoj narodnega življenja. Res da so Francozi prebivalstvo z raznimi dajatvami in vojnimi nakladami često preveč obremenili, toda ko so se razmere ustalile, so pokazali, da jim Ilirija ni bila le molzna krava, da niso prišli samo jemat, nego so prinesli deželi tudi svojo svobodoljubno ustavo, vzorno upravo in novih kulturnih stikov.

Napoleon

Kaiſer der Franzoſen, König von Italien, Beſchützer des Rheiniſchen Bundes.

Wir haben befohlen, und befehlen:

Daß der Villacher Kreis, Krain, das vormalige öſterreichiſche Iſtrien, die Provinzen Fiume und Trieſt, die Länder unter den Namen Littorale bekannt, der Theil Kroazien, und überhaupt alle die Länder welche Uns auf den rechten Ufer der Sau zugefallen ſind, Dalmazien und ſeine Inſeln mit der Benennung: Illiriſche Provinzen, bezeichnet werden.

In unſerm kaiſerlichen Lager zu Schönbrun den 14ten Oktober 1809.

Unterzeichnet:

Napoleon.

NAPOLEON

Zeſar Franzosov, Kral Italie, varih rajnſke svése.

Smo ſklenili inu ſklenemo tako:

Blaſhka Kraſsia, Krajnſka deshéla, eſtrajſka Iſtria, ſtrane Réka inu Terſt, Primorje, en dejl Hrovaſhkiga inu vſa semla nam perpuſhéna na deſnim kraju Save, Dalmazia inu njé otóki bodo sanaprej imenvàne Ilirſke Deshéle.

V' naſhimu ſhotoru Versdenz 14. dan Kosaperſka 1809.

Podpiſan:

Napoleon.

Napoleonov proglas o Ilirskih deželah. (V arhivu ljubljanskega muzeja.)

Zato tudi ta kratka doba štiriletnega francoskega medvladja ni ostala brez vpliva na naše duševno življenje; razširila nam je kulturno obzorje, podala novih vidikov in nagibov ter nam zastavila hkrati novih smotrov za bodočnost. Je to po dolgih stoletjih zopet prvo močnejše javljanje slovenskega življa v državno-političnem življenju; saj je baš Kranjska tvorila jedro Ilirskih dežel. In če bi francosko-ilirska vlada trajala dalje in ne le štiri leta in bi to bila doba mirnega razvoja, bi dosegla še vse lepših uspehov in bi bila deležna še boljšega spomina. Kajti kakor so se ljudje spočetka radi neusmiljenega izterjevanja vojne kontribucije Francozov bali, tako so se pozneje sprijaznili z novo vlado, ko so spoznali blagodejno spremembo.

Karikatura Francoza (na vratih v Stražišču).

Tudi preprostemu ljudstvu so se dogodki, ki so bili združeni s francosko okupacijo, živo vtisnili v spomin. Dasiravno je od tistihmal legel že tretji rod v grob, vendar so se še ohranile med narodom pripovedke o napadih na francoske patrulje in blagajne ter o prešernosti francoskih vojakov, ki je dobila tu in tam izraza na slikah končnic čebelnih panjev, pomnijo še hude »fronke« (davke), ki so takrat trli ljudstvo; razen nagle obogatitve posameznikov v onih burnih letih tudi ni še prešel spomin o velikih parizarjih, ki so na njih prevažali blago, in o »štafetah« (estafette) ali brzopoštah. Tu in tam so še dolgo živele med ljudstvom posamne francoske besede in rečenice, četudi v pokvarjeni obliki. Tako si je n. pr. okrog Moravč stari rod še nazdravljal z besedo »vocam te«. Zdravica je posneta iz francoskega »a vot(re) santé« (na vaše zdravje) in dokazuje prijateljsko družabno razmerje med domačini in Francozi.

Med spominke na to dobo moramo šteti tudi francoske sablje, puške in nože, francoske občinske grbe in znake francoskih uradnih in vojaških vodilnih oseb ter razne listine, ki jih še tu in tam hranijo. Spomin na to dobo nam budijo ponekod tudi še ostanki francoskih okopov ter na pokopališčih nagrobniki pri nas umrlih Francozov. V našem slovstvu so ljudje radi in mnogo čitali Ciglerjevo povest »Sreča v nesreči«, ki je izšla l. 1836 in predstavlja ilirske fante na rusko-francoskem bojišču in v fran-

coski trgovini, »Slovenske Večernice« so pa 30 let kesneje prinesle bridke spomine starega francoskega vojaka o žalostni usodi Napoleonove armade na snežnih ruskih poljanah.

Kakor v toliko drugih slučajih je Napoleon tudi s svojimi »Ilirskimi provincami« prikrojil evropski zemljevid po svoji lastni volji in se ni oziral dosti na narod. Ni mu bilo do tega, da ustvari državno - upravno enoto po narodnosti prebivalcev; sicer bi ne bil pritegnil k Iliriji tirolskih in koroških nemških krajev in bi ne bil izločil iz nje štajerskih Slovencev in velikega dela Hrvatske in Slavonije. Taki samovoljni delitvi hrvatskega kraljestva so ugovarjali ob sklenitvi miru hrvatski stanovi in naš koroški rodoljub Urban Jarnik je obžaloval, da se razkosava slovenska zemlja po novi državni meji; tudi na Štajerskem so hudo občutili težave z novo carinsko in politično mejo, ki jo je zdaj Napoleon potegnil ob Savi. Zakaj mogočni francoski cesar ni poznal nobenih narodnostnih ozirov. Pri novi državni osnovi ob bregovih sinje Adrije so bile zanj odločilne le lastne politične koristi. Hotel je Avstrijo, ki se je njegovim načrtom tako trdovratno upirala, odrezati od morja in dobiti v svoje roke vsa pota v Alpe in preko njih na Dunaj, v Italijo in na daljni vzhod ter nadzorstvo nad lukami Jadranskega morja.

Izza l. 1806 se je namreč vedno močneje javljala kot vodilna misel Napoleonove gospodarske politike takozvana celinska zapora ali izključitev angleške trgovine in angleškega blaga iz vseh dežel evropske celine. Na ta način je hotel gospodarsko uničiti neupogljive Angleže, ki jim radi njihove moči na morju drugače ni mogel do živega. Z veliko vztrajnostjo je zasledoval Napoleon ta svoj gospodarski načrt; s pogodbami, obljubami in vojnami je zapored prisilil razne evropske države, da so se mu pridružile. Z Ilirskimi deželami je dobil gospostvo tudi na severnih obalah Jadranskega morja, ki ga je mogel sedaj popolnoma zapreti za angleško blago. Višek tega gospodarskega boja, ki temelji v prepovedi uporabljati in trgovati z angleškim blagom, nam označuje slovesno, javno sežiganje zaplenjenega angleškega blaga na ljubljanskem in tržaškem trgu.

Lega ob Jadranskem morju je bil le eden od mnogih nagibov, ki so bili za Napoleona odločilni pri snovanju nove upravne skupine. Bistroumni državnik in veliki vojskovodja je tudi hitro ugenil, da so naše dežele vrata za dohod na Balkan, vez, ki druži vzhod z zapadom. Kajti Napoleonovi načrti so merili predvsem tudi na vzhod. Njegova vroča želja je namreč bila, da dobi tu na jugu po suhem zvezo z Dalmacijo, ki je bila že od l. 1805 francoska. Za Napoleona pa je bila Dalmacija ona velika luka, ki mu je otvarjala pot v notranjost balkanskega polotoka. Na severu je mogel stopiti v stik s Karagjorgjevim srbskim ustankom, na jugu mu iz Kotorja ni bilo daleč v Albanijo in do otoka Krfa, odkoder je mogel podati roko Grkom in jim, ako bi mu

politične koristi tako kazale, pomagati pri osvobojenju izpod turškega jarma.

In v resnici zvemo, da so se l. 1809 Srbi pogajali z Napoleonom v tem zmislu, da bi se k Iliriji, odnosno Dalmaciji pridružile tudi še srbske pokrajine. Kapetan R. Vučinić se je iz tega namena mudil dva meseca v Ljubljani; srbska skupščina in Črni Jurij sta dala Vučiniću polnomoč, da sklene s Francozi tako pogodbo. Toda iz ozirov do Turkov, ki se z njimi zavoljo poti v daljni Orient ni maral spreti, ter radi prijateljstva do Rusov, s katerimi so bili takrat Srbi nekaj navzkriž, se Napoleon s to zadevo še ni hotel baviti in niti želel ni, da bi javnost zvedela o njegovih stikih s srbskimi vstaši. Kakor nam pripoveduje drugi vir (Ch. Nodier), si je Napoleon zamišljal Ilirijo kot zametek in gnezdišče, ki se more še zelo razširiti proti vzhodu, in je rad govoril o tem, da jo bo povečal tudi z Bosno, s Hercegovino in Črno goro, da obdrži na vajetih Nemčijo in Avstrijo.

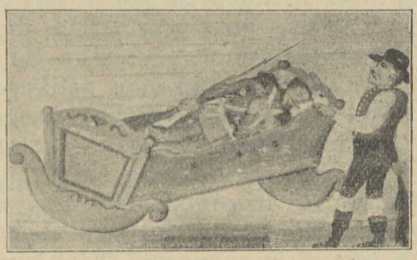

Kmet ziblje Francoza.
(Slika na panjevi končnici.)

Da je vodilo Napoleonova zavojevanja razen sebične oblastiželjnosti tudi nekakšno pustolovstvo, nam potrjuje dejstvo, da je Napoleon pozneje Srbijo Avstriji naravnost ponujal, češ, da sme zasesti Belgrad, kadar hoče, in si podvreči deželo svojemu vplivu, on sam da ji bo pri tem še pomagal. Bil je zmožen narode, ki je bil z njimi kar v najožjih zvezah, zapustiti o prvi priliki, ki bi ustrezala drugim, večjim njegovim načrtom. Tako so govorili, da Napoleon odstopi Ilirijo Avstriji v zameno za Galicijo, ki naj bi jo dobila Poljska. Napoleon sam pa priznava, da je imel glede Ilirije res več načrtov.

Nujno je potreboval stika z Balkanom in Azijo, ker so mu angleške ladje zapirale po morju dovoz kolonialnega blaga in s tem povzročale občutno škodo francoski industriji. Kot novi turški sosed je želel Napoleon obnoviti tudi od nekdaj ukoreninjeno francosko orientalsko politiko. Francoski poslaniki na carigrajskem dvoru so se sprevrgli v sultanove svetovalce, francoski konzuli po Turškem niso varovali le trgovskih koristi svoje domovine, marveč so bili često obenem tudi poštni upravitelji; levantske luke so se zaprle Angležem, Rusi pa so bili na Krimu ogroženi od morebitnega turškega napada pod francoskim vodstvom. V Ilirskih deželah je hotel končno imeti Napoleon svoje opirališče tudi za primer, ako bi se kdaj delila Turčija. Celo okupacija Indije, vir angleške moči in angleškega bogastva, mu je v tej zvezi bila pred očmi.

V upravnem sostavu obsežnega francoskega cesarstva je imela Ilirija pomen vojaške granice, kakršnega so imele v srednjem veku marke nemških cesarjev kot obrambno ozemlje proti napadom tujih narodov. Ilirske dežele niso bile zvezane z Napoleonovim italijanskim kraljestvom in sprva tudi niso bile strogo podrejene osrednji francoski vladi v Parizu. Bila je močno samostojna celota s posebno ustavo in upravo pod vojaškim poveljstvom. Marmont sam pripoveduje, da mu je Napoleon kot poznavalcu teh novih pokrajin naznanil željo, poslati ga z neomejeno polnomočjo tja, da uredi deželo tako, da ji da posebno mesto zunaj francoske države in italijanskega kraljestva kot predstraži, ki naj ščiti te dve državi pod vlado in administracijo tam zapovedujočega generala. Hotel je ustvariti nekako povsem vojaško granico, kakor so bile v srednjem veku mejne grofije; in smeje se mu je dejal: »In Vi boste mejni grof.«

Ilirske province naj bi torej po zmislu besed Napoleona samega bile močno vojaško taborišče, zvezane z matico države le po osebnosti in volji velikega francoskega imperatorja, ki je hotel tod imeti, četudi s častjo podkralja odlikovanega, toda vendarle njemu vojaško pokornega generalnega guvernerja. Prav radi tega strategičnega pomena pa Ilirija ni bila omejena le na hrvatsko ozemlje, temveč je obsegala tudi tirolski del Pustriške doline in vso zapadno Koroško južno od Drave. S tem si je zavaroval Napoleon vse dohode v Italijo, zastražil in utrdil vse one prelaze čez Predel, Pontabelj, Naborjet in planino Plöcken, ki so se zanje v prejšnjih vojnah bili srditi boji. Nameravali so utrditi zlasti Naborjet in Kobarid, ki bi naj branila vhod v Furlansko nižino. Za obvladanje Savske kotline je Marmont predlagal utrditi Kranj in ljubljanski Grad, utrdbe pri Postojni pa naj bi varovale prehode preko Krasa. Radi kratkotrajnosti francoske vlade v naših krajih pa je prišlo komaj do razgovora o teh načrtih.

Z novo državno tvorbo je Napoleon zavaroval kakor z zapahom Italijo in Francijo pred vsakim iznenadenjem po Avstriji, ki jo je s tem odrezal od morja ter jo hotel tako tudi finančno uničiti in jo napraviti nenevarno. Tako se je Napoleon čutil popolnoma na varnem, ker mu je tudi hrbet na Nemškem branila Renska zveza, ki je stala popolnoma pod njegovim vplivom in ji je bil on sam vrhovni pokrovitelj.

Odkod ime Ilirija? — Doba Marmontove uprave.

Vse to so torej bili različni nagibi in nameni, ki so vodili Napoleona, da je navedene dežele odtrgal od habsburške monarhije in jih združil v novo upravno skupino, ki je dobila tisti obseg in imela tisti namen, kakršen je ustrezal njemu samemu. Da je Napoleon za te pokrajine izbral naziv Ilirske dežele, ki

ga je v slovenskem razglasu sporočil že na dan sklenjenega miru, mu je bilo povod to, ker so te pokrajine — vsaj po veliki večini — imele to ime že v starorimski državi. Napoleon pa je stremel po obnovitvi rimske svetovne vladavine. Iz tega posnemanja rimljanskega veličja potekajo tudi starinska imenovanja še nekaterih drugih od Francozov ustanovljenih državnih tvorb, kot so n. pr. cisalpinska, ligurska, partenopejska, helvetska in batavska republika ter kraljestvo Etrurija.

Napoleon je imel pri sebi vedno znanstvenike, ki bi naj proučevali dežele in mu dajali vsa potrebna pojasnila. Tako se je meseca oktobra 1809, preden je odpotoval z Dunaja, dal poučiti razen od vpokojenega avstrijskega državnika in svojega znanca z mirovnih pogajanj l. 1797, grofa Janeza Filipa Kobenclja, lastnika ribniške graščine, tudi od svojega izvedenca Serresa o Iliriji in o Slovanih. Serres se je obrnil za nadaljnja in podrobnejša pojasnila tudi na Slovenca Kopitarja, ki je takrat že prebival na Dunaju. Ako ne že prej v poletju od Marmonta, je vsaj sedaj mogel Napoleon zvedeti, da živi tu na jugu drug, nenemški narod. To mu je moralo biti gotovo zelo ljubo. Kajti, ako bi si mogel pridobiti prijateljstvo in naklonjenost novih slovanskih državljanov, bi mogel oprt nanje zgraditi tem trdnejši jez proti nemškemu Dunaju.

Ilirci, ki je torej po njih Napoleon posnel in obdržal ime za svoje nove province, so bili narod, ki je še pred Rimljani stanoval na vzhodnih obalah Jadranskega morja in gospodoval nad njim. Današnji Albanci so več ali manj čisti potomci teh prvotnih prebivalcev. Valentin Vodnik je videl v Iliriji po večini združeno slovensko in hrvatsko prebivalstvo. Ker pa je smatral, da so Slovani in Slovenci od nekdaj stanovali po teh krajih, je imel tudi stare Ilirce za njihove pradede. V svojem slavospevu »Ilirija oživljena«, kjer poveličuje Napoleonove zasluge za slovenski preporod, trdi zato, da pomenja Ilirec toliko kot Slovenec:

Ilirsko me kliče — Od prvega tukaj
Latinec in Grek, — Stanuje moj rod,
Slovensko mi prav'jo — Če ve kdo za druz'ga,
Domači vsi vprek. — Naj reče odkod?

Za prvega generalnega guvernerja Ilirije je Napoleon postavil, kakor mu je bil že prej obljubil, svojega zaupnega prijatelja iz mladih dni, Avgusta Frid. Marmonta, ki si je v zadnji vojni pridobil naslov maršala. Izkazal se je tudi kot dober politični upravitelj; radi srečno izvedene uprave Dalmacije mu je Napoleon podelil častni naslov: »vojvoda dubrovniški«. Njegovi sodobniki ga opisujejo kot 40 let starega moža, srednje, a krepke postave in temne polti. Rojen kot plemič je bil dobrega okusa, duhovit, ponosen, skoro gizdav, v dnu svo-

jega srca pa je bil kljub svoji pristni vojaški zunanjosti dobrodušen in popustljiv. Skrbel je za izročeno mu vojsko, a je bil pravičen tudi napram civilnemu prebivalstvu in so ga zato splošno ljubili. On sam pravi, da je za osvajalca umetnost vladanja brez nasilja v tem, da spozna in odkrije moč dežele in jo skuša pridobiti zase; tako je v Dalmaciji uvidel ogromen vpliv, ki so ga imeli na ljudstvo frančiškani, ki jih je zato s svojo naklonjenostjo pridobil za prijatelje. Dasi vdan Napoleonu, se mu ni prilizoval in je ravnal za blagor svojih ilirskih državljanov često tudi zoper sebične zahteve svojega cesarja. Navdušen in izboren vojak, ki je že od svojih mladih let iskal časti

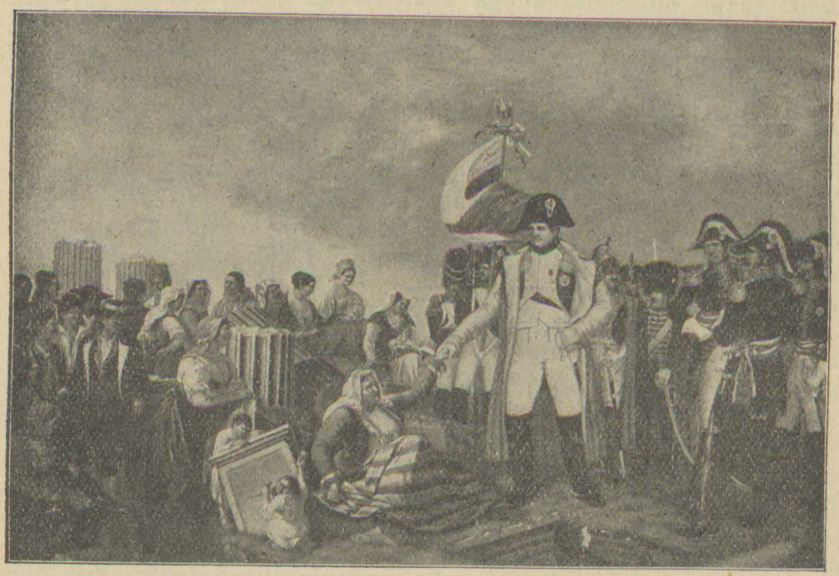

J. Scherer: Ilirija oživljena. (Slika v ljubljanskem muzeju.)

in sreče v vojni službi, je imel Marmont tudi obilo zmisla za znanost in umetnost ter je po svojih močeh, in kolikor so dopuščale razmere, pospeševal njih procvitanje.

Ni bila lahka naloga, ki jo je prevzel novi ilirski generalni guverner. Kajti prehod pod novega vladarja večine prebivalstva ni razveselil, ker so bile še v preživem spominu hude rekvizicije in neznosne vojne in druge samovoljne naklade obeh poslednjih francoskih vojaških zasedb iz l. 1805 in 1809. Plemstvo je po strani gledalo nove revolucijske mogočnjake in se balo za svoje stare predpravice, duhovščina pa tudi ni nič kaj zaupala razvpitim jakobincem, ki bi najrajši vse preobrnili in po svoje preustrojili. Brez ozira na pariške prenapeteže, ki so hoteli vsaki osvojeni deželi vsiliti in vtisniti francoski značaj,

je hodil Marmont, ki je imel podkraljevsko oblast, po svoji začrtani poti. Pri uravnavi politične uprave je sicer kolikor mogoče vpošteval francosko načelo, da se osredotočijo vse

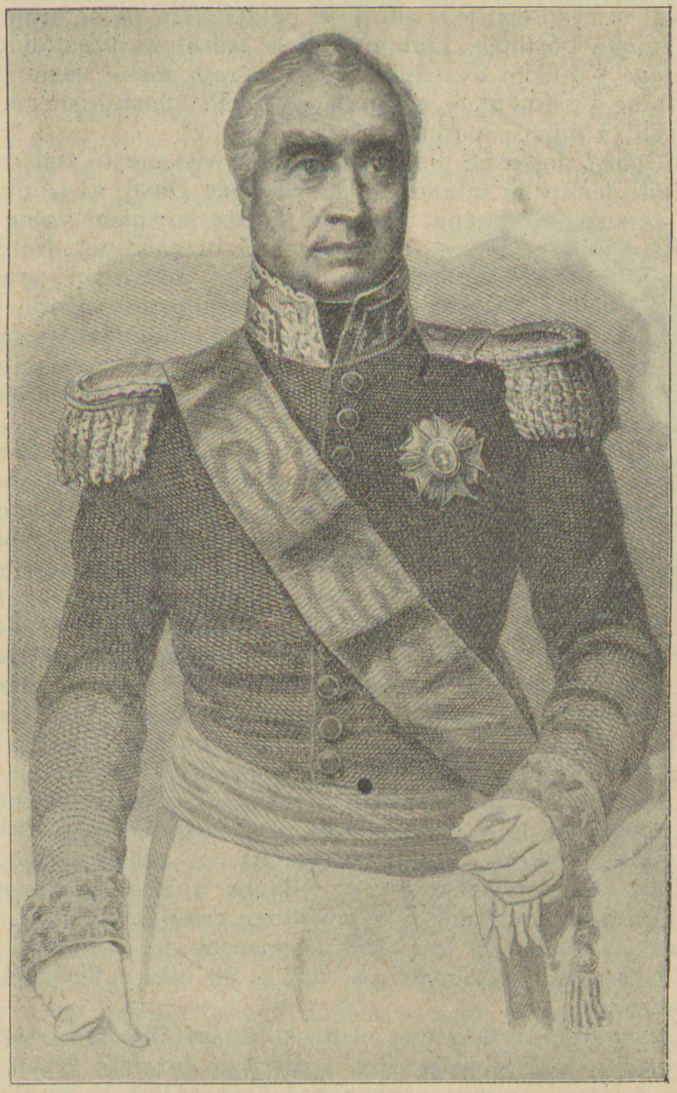

Weger: Marmont, prvi ilirski guverner. (Bakrorez.)

oblasti na enem mestu, a se je hkrati oziral močno tudi na že obstoječe uredbe in stare običaje, ki jih ni kar takoj in brez potrebe odpravljal; saj sodi sam popolnoma pravilno, ko pravi

v tem oziru v svojih »Spominih«, da ni prebivalcem nič neprijetnejšega, kakor če morajo svoje navade brez nujne potrebe spreminjati.

Marmont je dospel v Ljubljano dne 16. novembra 1809. Stanoval in uradoval je v škofijski palači, škof pa se je umeknil v semeniško poslopje. Ljubljano si je izbral za prestolico radi njene lege v bližini avstrijske meje in radi njene važnosti kot opazovalne postojanke; edino le v ostrih zimskih mesecih se je preselil v milejše podnebje Trsta.

Štirinajst dni pred njim je nastopil svoje mesto tudi njegov pomočnik generalni intendant Dauchy (izg. Doší), ki je obljubil, da bo zmanjšal bremena, prenehal z izterjevanjem vojne kontribucije in da bo ravnal s provincami blagohotno. Na svojih službenih mestih so ostali vsi dosedanji avstrijski uradniki, priseči so morali le pokorščino in zvestobo novi vladi. To je bilo potrebno ne le radi ljudstva in iz človekoljubnosti, marveč tudi zato, ker sta se maršal Marmont in cesar Napoleon v ustnem razgovoru domenila, da ostane pri vseh nižjih oblastvih vse tako, kakor je bilo pod avstrijsko upravo.

Kmalu se je povrnil v dežele zopet red in mir; v Sloveniji so se vrnili vstaški kmetje na svoje domove, ko so spoznali dobre namere novih oblasti; Dalmacija, kjer je netil upor general Knezević, je bila hitro pomirjena in urno so bili iztrebljeni turški napadi na hrvatsko mejo. Pri teh mejnih spopadih se je Marmont vselej z vnemo zavzel za Hrvate, dočim je Avstrija iz strahu pred Turki dala vedno njim prav. Teže je šlo pri obubožani deželi z uravnanjem denarno - gospodarskih razmer. V Parizu so sicer vedno vpraševali, koliko denarja in koliko vojakov bo dala kaka novopridobljena dežela. O denarju tu ni bilo govora, a Napoleon je bil končno vesel, da ga vobče uprava Ilirije tudi nič stala ni; saj je naročal Marmontu, da ga Ilirija ne sme niti pare veljati. Stroške za armado v deželi in njeno upravo pa je le zmogla. Ker prvo leto ni bilo pričakovati posebnih dohodkov, je najel Marmont za kritje tekočih potrebščin v Trstu posojila za pol milijona frankov in pozneje še za poldrugi milijon frankov z jamstvom dežele Kranjske. Da bi se stroški za vojaštvo zmanjšali, je dosegel, da je odšlo v Italijo nekaj francoskih bataljonov, ki naj bi jih bilo v Iliriji 24 in še 12 švadronov.

Za modre Marmontove vlade se je izvršila nova organizacija vojaške in civilne uprave v Ilirskih deželah, ki je dobila veljavo z Napoleonovim osnovnim dekretom dne 15. aprila 1811. Ta cesarski odlok je odpravil še preostale stare avstrijske kakor tudi začasne francoske uredbe v posameznih upravnih panogah; vpeljal je z majhnimi spremembami tudi v Ilirskih deželah oni upravni sostav, ki je bil že v veljavi v francoskem cesarstvu. Po novih načelih naj bi se preosnovala celokupna politična,

občinska, davčna, šolska in sodna uprava, uredile vojaške zadeve in razmere kmetskega podložništva ter odpravile vse posebne pravice obrtnikov in trgovcev. Guverner Marmont si je prizadeval, da bi dvignil domačo obrt in industrijo, skrbel je za dobre prometne zveze in za javno varnost na njih ter rešil denarno-valutno vprašanje, še preden je zadel Avstrijo finančni polom. Nasproti ponemčevalnim avstrijskim prizadevanjem je skušal najti opore v širokih plasteh naroda in je dal veljavo slovenščini tudi pri višjem šolskem pouku. O podrobnostih teh francoskih preosnov pri posameznih upravah in pri narodnem gospodarstvu hočemo pozneje razpravljati.

Fr. P. Gérard: Francoska cesarica Marija Lujiza.

Za Marmontovega vladanja v Iliriji se je Napoleon poročil z avstrijsko nadvojvodinjo. Dne 11. marca leta 1810 se je izvršila v dunajski avguštinski cerkvi Napoleonova poroka z Marijo Lujizo, prvorojeno hčerko cesarja Franca II. iz njegovega drugega zakona. Odsotnega ženina je pri poroki nadomeščal premaganec pri Wagramu, nadvojvoda Karel. Avstrijski narodi so to zvezo pozdravljali kot poroštvo svetovnega miru in kot politično mavrico lepših dni v bodočnosti. Tudi v Ilirskih deželah so nekaj časa govorili, da bo Napoleon te odvzete pokrajine vrnil svojemu novemu tastu v znamenje rodbinskega prijateljstva. Pa so se motili.

Napoleon se je v želji, da bi utrdil svojo dinastijo, dal ločiti od svoje prve žene Jožefine Beauharnais (izg. Boarné) — matere italijanskega podkralja Evgena, ker je bil njun zakon brez otrok. Sedaj je 20. marca 1811 dobil od avstrijske princezinje dolgo pričakovanega dediča svojega prestola. Izpolnile so se njegove najbolj goreče želje; upal je, da se je s tem najbolje utrdila njegova vladarska hiša. Ta dogodek, rojstvo Napoleonovega sina, ki so mu že v zibelki nadeli naslov »Kralj rimski«, so slovesno praznovali tudi po vseh večjih mestih Ilirije. Ko je novica došla 28. marca v Ljubljano, so streli z Grada in svečano zvonjenje po vseh cerkvah prebivalcem naznanili veseli dogodek v Napoleonovi rodbini. Drugi dan je bila slovesna služba božja, pogostili so vojaštvo in preprosto

ljudstvo, zvečer so meščani razsvetlili okna, za gospodo pa so priredili sijajen ples.

Prve dni januarja l. 1811 je zbral Marmont iz vseh večjih ilirskih mest in iz graničarskih polkov zastopnike za odposlanstvo, ki naj bi potovalo v Pariz, poklonit se Napoleonu. S tem, da jim je pokazal veličino Pariza in sijaj francoskega cesarskega prestola, je hotel guverner vplivati na svoje podložnike in jih polagoma približati in sprijazniti tudi družabno z vladajočimi krogi. Morda so odposlanstvo vprav radi tega delj časa zadrževali v Parizu, preden je bilo sprejeto na dvoru. Toda njihov novi vladar tudi takrat ni imel časa, da bi se obširneje bavil z ilirskimi zadevami. Spregovoril jim je nekaj tolažilnih in izpodbujevalnih besedi ter posamezne člane deputacije odlikoval z redom častne legije.

Po skoro poldrugoletnem guvernerstvu je Marmont v zgodnji pomladi l. 1811 odpotoval iz Ilirije in 6. marca prišel v Pariz, da bi poročal tam o potrebah Ilirskih dežel in osebno pospešil rešitev svojih pismenih predlogov, ki nanje ni dobil odgovora. Pri tej priliki je dosegel za Ilirce nekaj ugodnosti za italijansko obrežno pomorsko trgovino, ki je bila doslej izključno le v rokah Italijanov. Napoleon je bil zadovoljen z Marmontovim poročilom, ki mu je ob tej priliki obrazložil tudi potrebo končne organizacije Ilirskih dežel. V dveh sejah je Marmont dal vsa potrebna pojasnila in brez izjeme je komisija, ki je hvalila njegovo zakonodajno, upravno in politično znanje, odobrila vse njegove predloge. Ali Marmontu ni bilo več usojeno, da bi te sklepe aprilskega ustavnega načrta tudi izvedel. Napoleon mu je namreč ponudil vrhovno vodstvo armade na Španskem, češ: »V Španiji se dobi še prilika za velike obdaritve. Po osvojitvi se bo polotok razdelil v petero držav, ki jih bodo vladali z vsem kraljevskim sijajem in častmi podkralji. Eno od teh podkraljestev je namenjeno Vam; pojdite tja, da si ga osvojite in zaslužite.« Laskavo častihlepje in podkraljevska krona je našega maršala premamila; sprejel je ponudbo ter 26. aprila 1811 odpotoval proti Portugalski, kjer mu je Massena oddal vrhovno poveljstvo.

Marmont je bil odličen upravni uradnik in viteški značaj, ki mu ni zadostovalo, da bi vladal s pomočjo bajonetov, marveč si je vsekdar prizadeval, da bi podložnike sprijaznil z njihovo usodo, jih pridobil s pravičnostjo, spoznal njihove potrebe in jim ugodil. Kot državnika s širokim pogledom ga označujejo lastne besede, da mora vsaka oblast, ako naj bo trajna, sloneti na pameti in da se mora ta oblast izvajati zmerno in pravično. O svojem življenju in delovanju je zapustil pisane spomine, kjer opisuje tudi Ilirske dežele, njih prebivalstvo in dobo svojega guvernerstva. S samozavestnim zadoščenjem poudarja, da si je ustvaril pri ilirskem prebivalstvu časten spomin. Njegovo

delo, pisani viri njegovih vrstnikov in ljudsko sporočilo to v polni meri potrjujejo.

Po Napoleonovem padcu je služil pod novim francoskim kraljem Ludovikom XVIII. in njegovim naslednikom Karlom X., ki mu je po julijski revoluciji l. 1830 sledil v pregnanstvo; umrl je 2. marca 1852 v Benetkah. — Z dekretom 15. avgusta 1810 je nakazal Napoleon Marmontu izredno letno rento 50.000 frankov iz državnih posestev v Mekinjah, Loki, Bistri, Lipici, Postojni, Stični, na Bledu in Fužinah ter iz dohodkov viteške komende v Ljubljani in Metliki ter podturnske (tivolske) graščine v Ljubljani. Spomladi l. 1810 je maršala obiskala tudi njegova soproga, nad katero se pa v svojih »Spominih« bridko pritožuje. Ob tej priložnosti so Ljubljančani 17. maja zvečer priredili slavnostno razsvetljavo. Eno od rotovških oken je bilo okrašeno z imenom vojvodinje dubrovniške in transparentnim napisom: »Vojvodno Ljubljanci želimo poznat, — Ker vemo, da bode ljubézniva mat.« Na lontovžu pa je pozdravljal transparent povratek Marmontov: »Od Blaka do Budve Slovenci pojo: — Naš vajvod je Marmont, pozdravljen naj bo!«

Guverner Bertrand in njegova naslednika.

Vreden naslednik maršala Marmonta v upravi Ilirskih dežel je bil grof Henrik Gracijan Bertrand, ki je nastopil svojo službo 29. junija 1811 (imenovan je bil že z dekretom dne 9. aprila). Bil je preudaren in resen mož, vesten upravitelj javnega premoženja, zmeren in pravičen ter kakor rojen za to, da ustvari med zmagovalcem in premagancem ono blagodejno razmerje reda in spravljive vzajemnosti, ki razširja združitev medsebojnih koristi in utrjuje zavojevane pridobitve. S temi svojimi lastnostmi je bil torej kakor nalašč, da nadomesti Marmonta, nadaljuje njegovo delo in kolikor mogoče pomiri ter zadovolji ilirsko prebivalstvo. Naš izvestitelj in Ilircem zelo naklonjeni publicist Ch. Nodier trdi, ko označuje posamezne načelnike Ilirskih provinc, da so prvi guvernerji deželo naravnost ljubeče razvajali. Nodier more pri tem imeti v mislih pač samo maršala Marmonta in grofa Bertranda. Ta je ostal Napoleonu zvest tudi v dneh nesreče, sledil mu je na Elbo in na otok sv. Helene. Po smrti svojega cesarja l. 1821 se je vrnil v Pariz, kjer mu je kralj Ludovik XVIII. vrnil vse nekdanje njegove časti; umrl je zadnjega januarja 1844.

Žal pa, da sega uprava generala Bertranda že v dobo, ko so se morala dela miru in organizacije dežele umekniti zopet žvenketu bojnih trum. V nesrečni vojni z Rusijo l. 1812 je bil Napoleon do mala ob vso svojo »veliko armado«, ki je bil nanjo tako ponosen. Potem sta šli med njegove nasprotnike še Prusija in Avstrija. Sledile so nove vojaške kontribucije in

»prostovoljni« prispevki za oborožitev novih vojnih enot kot dokaz zveste vdanosti, na kar je mislil že Bertrand, a je izvršil šele njegov naslednik. Ker je namreč Napoleon v svoji veliki nevarnosti želel imeti okrog sebe svoje najboljše generale in svetovalce, zato je meseca marca 1813 odpoklical generalnega guvernerja Bertranda, na čigar mesto je prišel maršal Junot (izg. Žinó), vojvoda abranteški, sin skromnega burgundskega trgovca, ki pa je bil po svoji ženi v sorodu z Napoleonom. Udeležil se je ruske vojne, kjer se ni izkazal, in so se že takrat pojavljali na njem znaki slaboumja. Bržkone zato, da bi svojega sorodnika na lep način odpravil z bojnega polja, ga je cesar 13. februarja 1813 imenoval za ilirskega guvernerja. Dasi ga en vir opisuje kot skromnega, skoraj boječega moža, so mu drugi očitali, da je kot poveljnik v Španiji dal odpeljati v Pariz mnogo blaga, umetnin in dragocenosti. Tudi v Iliriji je veljal za neusmiljenega izžemalca, ker je pač Napoleon v svoji vojaški in politični stiski potreboval vedno več denarja. Junot, ki je 23. marca 1813 dospel v Ljubljano, je konec maja potoval preko Trsta v Dubrovnik, kjer so mu priredili častен sprejem. Že ob tej priliki in za njegovega nadaljnjega bivanja v tem mestu so se vedno češče pojavljali znaki popolne nasladne blaznosti in je v tem stanju začel spletkariti celo z Angleži. Sedaj so ga brž poslali na Francosko, kjer je kmalu umrl.

Desève: Bertrand. (Bakrorez.)

Zaradi vedno novih vojnih priprav so bile takrat francoske blagajne precej izpraznjene; zato je sklenila vlada zaseči imetje nekaterih premožnejših cerkva, med katerimi je bila tudi blejska božjepotna cerkev na Otoku. Pri tem pa je naletela na srdit ljudski odpor. V maju so v Ljubljani še slovesno praznovali Napoleonove zmage na Saksonskem in tudi njegov rojstni dan (15. avgusta) je minil z običajnim sijajem. Toda njegova zvezda se je medtem pomeknila že globoko k zatonu.

Vendar so Ilirske province dobile za kratko dobo še enega guvernerja. Če je Napoleon po hudih dneh v Rusiji že čutil, da bo za Ilirijo treba vojaške, močne roke in je poslal za guvernerja svojega sorodnika Junota, ki pa zaradi bolehavosti

svoji nalogi ni bil kos, je bilo tembolj treba sedaj postaviti na to skoraj izgubljeno postojanko moža čisto drugega kova. Po dolgi nemilosti je kar nenadoma poklical Napoleon v javno življenje glasovitega Jos. Fouchéja (izg. Fušé), vojvodo otrantskega in nekoč mogočnega policijskega ministra v Parizu, ki

Bollinger: Fouché, zadnji ilirski guverner. (Bakrorez.)

ni bil najbolj priljubljena osebnost. Izbral ga je, ker je bil mojster za pogajanja.

Pozneje je bil Fouché za vlade 100 dni (marec—junij 1815) zopet policijski minister. Ko je bil v bitki pri Waterlooju Napoleon 18. junija 1815 poražen, se je postavil Fouché na čelo začasne vlade in posredoval pri kapitulaciji Pariza. Ludovik XVIII. ga je imenoval za poslanika v Draždanih; na podlagi dekreta

z dne 12. januarja 1816 zoper kraljeve morilce pa je bil pregnan in je 25. decembra 1820 umrl v Trstu.

Ko je 29. julija 1813 (na smrtni dan Junotov) prišel v Ljubljano, je bila odstopitev Ilirskih dežel Avstriji že sklenjena zadeva, kar so pa tedaj še prikrivali. Fouchéju tako ni bilo prisojeno, da bi mirno vladal svoje nove podložnike; imel je le nehvaležno nalogo, da uredi in vodi umikanje Francozov iz Ilirije. Ko je namreč zaslutil, da se bliža konec Napoleonovemu gospostvu, je odredil, da se izpraznijo vsi uradi; 25. avgusta se je še sam poslovil od Ljubljane in odšel v Trst. Arhive deželne uprave in javne blagajne so najprvo spravili v Trst, ko pa niti tam ni bilo več varno, še dalje proti Goriški. Guverner Fouché sam je 3. oktobra zapustil ilirsko ozemlje; iz Benetk poroča z zadovoljstvom Napoleonu, da ni prišla nobena državna blagajna v roke sovražniku in da so vsi arhivi rešeni. Ako dostavlja v istem pismu, da so zapustili Ilirske dežele trdno prepričani, da se zopet vrnejo, je bilo to takrat pač le laskanje cesarjevemu samoljubju. Ko pa so po dobrih sto letih Slovenci zopet pozdravljali francoske čete v svoji sredi, se je to zgodilo s prekipevajočim navdušenjem mladega osvobojenja, ki so mu v obili meri kumovali potomci gospodarjev »Ilirskih provinc«.

Vojna z Rusijo.

Ozreti se moramo na kratko še na vojne dogodke, ki so povzročili in v slovenskih pokrajinah spremljali zlom Napoleonove moči in veličine, ki je skopnela na širnih ruskih planjavah.

V Tilzitu se je Napoleonu posrečilo dobiti ruskega carja Aleksandra na svojo stran s tem, da mu je obečal, da si bosta Rusija in Francija delili oblast nad Evropo. Ko je car sprevidel, da njegova država dejansko od te zveze ničesar nima, nasprotno, da je radi tega, ker se je morala pridružiti Napoleonovi celinski zapori za angleško blago, izgubila z Angleži najboljše odjemalce ruskega lesa in drugih sirovin, zato je car Aleksander v carinski politiki začel hoditi kmalu svoja pota. Ko so si prišli navzkriž še radi oldenburške dinastije, ki je bila s carjem v sorodu in jo je Napoleon pregnal, je došlo do vojne.

V tej vojni, v kateri je neugnani francoski cesar zbral vojake skoro iz vseh narodov Evrope, sta šli na njegovi strani v boj zoper Rusijo tudi Pruska in Avstrija. Tudi naš ilirski polk s pomožnimi oddelki se je udeležil te nesrečne ekspedicije in le redko so bili sejani tisti, ki jim je bila usoda toliko mila, da so se vrnili v svojo domovino. Ko so sredi septembra 1812 prišli Francozi pred Moskvo, jo je dal ruski poveljnik Rostopčin zažgati, da bi francoska armada, ki so pred njo tudi drugod vse uničevali in izpraznjevali, ne imela nobenega varnega taborišča in prezimovališča. Čim delj je torej Napoleon prodiral, tem bolj

se je slabšal njegov položaj. In pri vsem tem se je še zadnje dni septembra bahal, da bo izbrisal Rusijo iz seznama držav, če se bo car Aleksander obotavljal skleniti z njim mir.

Sredi meseca oktobra je pritisnil tudi za Rusijo izredno hud mraz. Francozom je primanjkovalo tople obleke in dobre obutve, pohajal jim je živež, pa tudi pogum. V več praskah so bili potolčeni in prisiljeni, da se čimprej umaknejo z ruskega ozemlja. Ruski vojaki in kmetje so pobili in ujeli na tisoče Francozov. Kdorkoli je zašel nekoliko stran od velike vojne ceste, je bil izgubljen. Francosko vojsko, gnano od rezkega severa, brez strehe, razcapano, medlo in gladno, je na neizmernih snežnih poljanah držala skupaj samo še skupna nevarnost.

Vereščagin: Napoleon opazuje iz Kremlja požar Moskve. (Slika v Petrogradu.)

Po prehodu čez reko Berezino je Napoleon mislil le nase; 5. decembra je zapustil svojo nesrečno armado in hitel, da pride prej ko mogoče v Pariz. Neuklonljiv se je hotel postaviti še enkrat po robu in pokazati, da more le on vladati in ukazovati. Zanašajoč se na svojo srečo, je pri poznejših, zanj razmeroma ugodnih mirovnih ponudbah zaveznikov pogoje kar rezko odbil, ko je dejal avstrijskemu ministru Metternichu: »Hočete li, da se osramotim? Tega ne boste nikoli doživeli! Vaši, na prestolih rojeni vladarji se morejo dati tudi dvajsetkrat premagati in se vedno še lahko vrnejo nazaj v svoje prestolice. Jaz pa sem samo sin sreče; nehal bi vladati tisti dan, ko bi nehal vsem imponirati!« Zato je pa razumljivo, da je tudi v Iliriji objavljal poročila, kot da njegova vojska najbolje napreduje in kakor da bi bila vojna z Rusi igrača. To je razglašal še sredi oktobra, ko so mu na begu iz Moskve vojaki od gladu in mraza kar kupoma cepali ob cesti. Šele uradno poročilo z dne 3. decembra pove kratko, da je cesar zdrav, velika armada pa uničena.

Čujmo, kaj nam o tem strašnem in groze polnem umiku pripoveduje Slovenec Andrej Pajk, ki se je z našimi ilirskimi četami udeležil bojnega pohoda na Rusko. Ta ruski veteran je umrl 8. decembra 1871 v Stični, njegovi »Spomini starega Slovenca« pa so l. 1865 izšli v »Slovenskih Večernicah«. Podaja

nam pretresljivo sliko stiske in revščine, ki so jo morali vojaki prestajati. Na tisoče in tisoče ljudi je požrla reka Berezina, kjer je vse drevelo in se gnetlo na most. Dan za dnem se je višalo število zmrzlih vojakov in vedno strašneje je pritiskala lakota. Pajk pravi, da od Berezine dalje doli niso videli več štirinožne živali, ne goveje ne pasje, niti mačke, le kakega konja, ki je leno predeval koščene noge. Pa še teh je kmalu zmanjkalo; kajti z lačnimi očmi in zobmi so se sestradanci vrgli nad vsa-

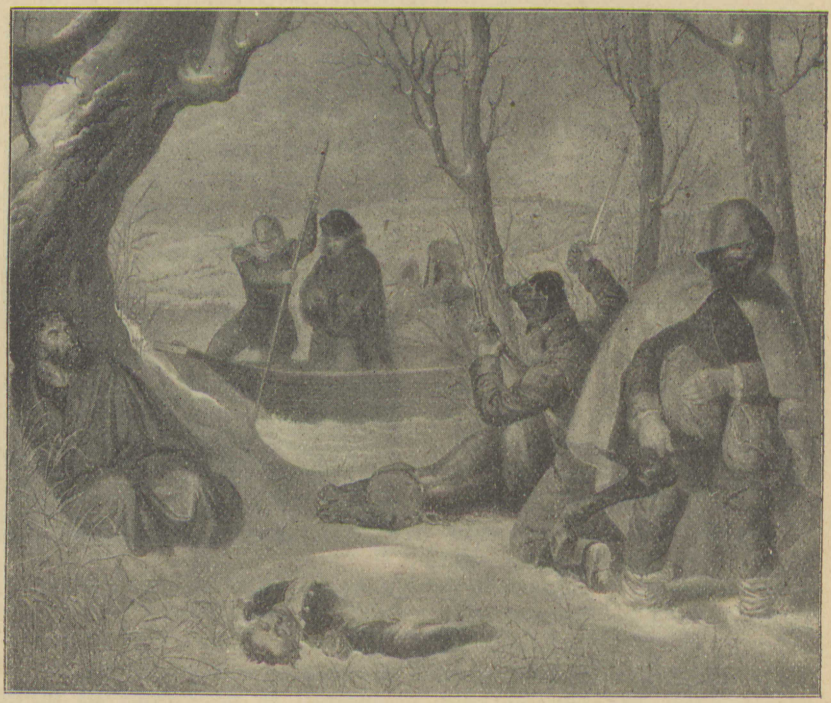

Napoleon beži iz Rusije. (Litografija F. Kollarža po risbi Bergerja.)

kega poginulega konja. V Vilni, kjer se je kar trlo ljudstva, je videl, kako so francoski častniki pobirali raztreseni bob po pesku in sirovega jedli. Ni bilo ne ene prave vojaške podobe pri vsej množici. Zdelo se je, ko da so se tu zbrali grintavi berači vsega sveta. Vse je bilo v capah in raztrganih ruskih kožuhih, kocih in plahtah ter brez orožja. Obleka je bila vsa opaljena in prežgana od ponočnih ognjev; kadar pa so ti ugasnili, je obsijalo novo jutro novo vrsto zmrzlih vojakov. Mnogi so od zime in lakote obupani v snegu sedeč si grizli od mraza očrnele prste in ni ga bilo zlepa videti zdravega obraza. »General sem!« je kričal v snegu razcapanec, a nihče se ni zmenil zanj; zmrznil

je kakor žival ali najzadnji prostak. Od Vilne do Kovna je bilo skoro več mrličev ob cesti v snegu, kakor živih ljudi na poti. Da je bila zmeda še večja, so jih Rusi, ki so te nesrečne Napoleonove vojake zaničljivo imenovali »francoski smirdulak«, venomer napadali in vznemirjali. Cele kolone so v strahu pred zasledovanjem bežale že samo na klic: »Kozaki gredo!«

Od armade 610.000 mož, ki jih je Napoleon privedel na Rusko, se jih je rešilo samo 58.000; bela ruska snežna odeja je bila mrtvaški prt tudi premnogim Slovencem, ki so bili uvrščeni med ilirske čete. V tej nesreči so začeli zapuščati Napoleona njegovi posili-zavezniki. Rusi so mu odtrgali najprej Pruse in

N. T. Charlet: »Velika armada« se vrača.

končno je v začetku poletja 1813 pristopila še Avstrija k zvezi Rusije in Prusije zoper silnega Bonaparta. V obupnem odporu se je dvignil nemški narod, da stre okove, ki jih je Napoleon nadel njegovim vladarjem, ki drug drugemu niso zaupali. Zaman je v septembru poskušal nabiti posamezne nasprotnike; počasi se je umikal proti Lipskemu, kamor je prišel 14. oktobra. V veliki tridnevni bitki narodov pri Lipskem 16., 18. in 19. oktobra 1813 je ugasnila Napoleonova zvezda; silni mož je uvidel, da ga bo podrla premoč njegovih nasprotnikov in da ne bo mogel več obvladati ljudskih množic, ki so se zgrinjale okrog njega. V tej stiski je samozavestni krotilec Evrope postal naenkrat malodušen. Svojemu zvestemu oprodi, staremu našemu znancu Marmontu, je tedaj obupno prišepnil: »Moja šahovnica se mi je zmedla.« Poprej neutrudljivi vojskovodja je presedel dolge ure brezdušen in čečkal po papirju, tako da je Marmont potožil, češ, da njegovega cesarja v tej vojni ni več mogoče spoznati.

Francozi zapuste Ilirske dežele.

Ko se je bližala ta odločitev na Nemškem, so bile tudi dežele na jugu tik pred važnimi dogodki. Dne 26. avgusta 1813 je izdal vrhovni poveljnik notranje - avstrijske armade baron Hiller, ki je imel pod seboj 32.000 mož, slovensko vojno proklamacijo, kjer pravi, da so se vsa ljudstva strnila v železen obroč zoper Francoze, ki so zbirali vojske, »de bi pod nesnanim nebam sa eno svojoglavno volo svojo kri prelivali«. Uradna vojna napoved je bila podana že 12. avgusta, a v Iliriji o njej še niso nič vedeli in so kot običajno 15. avgusta še slovesno praznovali Napoleonov rojstni dan.

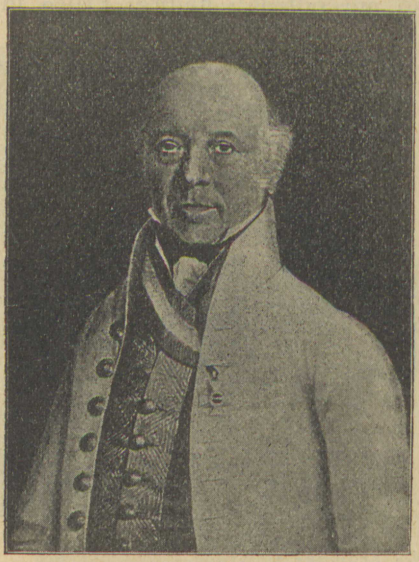

Fcm. baron Hiller.

Obrambo Ilirskih provinc je prepustil Napoleon svojemu pastorku, italijanskemu podkralju Evgenu, ki je s 53.000 možmi zasedel vse glavne prehode proti Italiji. Ker so menili, da bo napadel Evgen od Kranja in Beljaka sem, so napravili Avstrijci na Koroškem okope pri Krivi Vrbi, Sv. Magdaleni, ob Malem Ljubelju, pri Slov. Plajberku, v Humperku in Bistrici v Rožu. V nadaljnjih bojih so se Avstrijci umeknili na levi dravski breg proti Celovcu. Mostova pri Rožeku in Beljaku so podrli za seboj popolnoma, humperškega pa deloma. V poznejših, za Avstrijce srečnejših bojih so morali Francozi zapustiti važni prelaz na Ljubelju. Skozi Tržič in Kranj so se morali umekniti Francozi do Medvod.

Podkralj Evgen je ukazal svojemu generalu Belottiju, naj Kranj zopet zasede, kar se mu je tudi posrečilo. Obvarovati bi moral tudi črnuško mostišče. Zato je šel s svojimi 7000 vojaki iz Kranja naproti avstrijski armadi generala Fölseisa, ki je od Celja po Črnem grabnu prodrla že do Brda pri Lukovici. Francozi so prišli okoli Vranšice šele pri Trzinu na glavno cesto in so stali že na Viru pri Domžalah. Medtem pa jim je prišel oddelek Avstrijcev, ki je prikorakal iz Tuhinjske doline, pri Trzinu za hrbet in jih hudo porazil. Ob hudem nalivu je bil Belottijev polk uničen, general sam pa ranjen in ujet. Francozi so imeli 55 mrtvih in 260 ranjenih, ujetih pa je bilo 650 pešcev in 80 ko-

njikov. Razen tega so Avstrijci, ki so jih podpirali Trzinci in Mengešani, zaplenili dva topa in mnogo streliva.

Levo krilo avstrijske armade pod generalom Radivojevićem je medtem že 19. avgusta zasedlo Karlovec, kjer so graničarji odpovedali pokorščino Francozom in se združili z Avstrijci. Od tam je prodiral polkovnik Milutinović proti Novemu mestu in prodrl v neposredno bližino Ljubljane. Dne 13. septembra je ugnal Francoze pri Šmarju, general Rebrović pa 16. septembra pri Višnji gori. Šmarski kaplan dr. Jak. Zupan je v imenu Višnjegorčanov v priložnostni pesmi radi teh zmag slavil poveljnika, rekoč: »Slava srbskega imena, — Milutinović Bogdan! — Hvali križev treh te stena (to so namreč trije križi pri Šmarju), — Hvali Višenj te Goran.« Zopet drug oddelek je 25. septembra porazil pri Velikih Laščah Francoze in jih podil do Kumpolja. Z avstrijsko zmago pri Cerknici dne 27. septembra je vsa Dolenjska z delom Krasa bila zopet v avstrijskih rokah.

Fml. Bogdan Milutinović.

Če so se v letih 1810 do 1812 Francozi s svojo točno in pravično upravo in mnogimi dobrimi uredbami pri ljudstvu prikupili, so to priljubljenost po porazu na Ruskem radi novih rekvizicij in davkov zopet zapravili. Zato ni čuda, če so kmete zasrbele pesti. Menili so, da sta Rebrović in Milutinović Francoze že do dobra užugala in da je sedaj napočil čas, ko morejo tudi oni pritisniti nad svoje dosedanje gospodarje. Dne 15. septembra so Francozi v Ljubljani ustrelili več takih vstašev, ki so jih oborožene zateli.

Na Gorenjskem so Hillerjeve čete pod Frimontom dne 23. septembra vzele Francozom Jesenice. Frimont je zasedel potem Bohinjsko dolino in poslal svoje oddelke do Tolmina in Kobarida. Ker so drugi avstrijski oddelki stali tudi že južno od Karavank v Tržiču in Preddvorom, se je podkralj Evgen začel resno bati, da mu utegne biti umikanje proti Italiji onemogočeno in da ga Avstrijci popolnoma obkolijo. Zato je z velikim delom svoje vojske 28. septembra zapustil Ljubljano in se po Tržaški cesti umikal čez Vrhniko in Planino s Kranjskega; dne 2. oktobra je bil francoski glavni stan v Razdrtem, 4. oktobra pri

Sv. Križu, 6. oktobra 1813 pa so vkorakali zopet prvi avstrijski vojaki v Gorico, Idrijo pa so zasedli že prvi dan tega meseca.

Drugi francoski oddelki so se že prej z Jesenic umikali po Savski dolini čez Ráteče in Fužine proti Trbižu. Tam so jih nameravali Avstrijci obkoliti in jim zastaviti pot pri Žabnicah. Toda Francozi so se le prerili do Pontablja in se rešili na Laško. Še dandanes pripovedujejo po Kanalski dolini, kako so takrat Francozom plenili blagajne in čez noč obogateli nekateri posestniki v Žabnicah in v okolici.

Vse to so bile torej več ali manj posledice Belottijevega poraza pri Trzinu. Zmagoviti Fölseis je popravil črnuški most čez Savo in jo mahnil takoj dalje proti Ljubljani. Tu so pustili Francozi le šibko posadko na Gradu. Imela je samo nalogo, da zadržuje avstrijska krdela, ki naj bi ne mogla prenaglo zasledovati umikajoče se Evgenove vojske. Te obkoljene Francoze na ljubljanski grajski trdnjavi, ki so jo Avstrijci napadali zlasti z Golovca, so zalagali Ljubljančani skrivaj z živežem. General Fölseis je zatorej 1. oktobra strogo ukazal, da se Francozom ne sme ponoči donašati hrana ter da se iz oken ne dajejo nobena znamenja. Dal je zazidati vsa neposredno na Grad vodeča in obrnjena vrata in okna; tudi je zabranil pasti živino v bližini trdnjave, da ne bi skrivoma prodajali živine oblegancem. Stanovalcem hiš okrog gradu pa so odkazali dnevno le toliko živil, kolikor so jih potrebovali zase. Francoska posadka se je držala še do 5. oktobra; tega dne se je podala: 250 Francozov so kot vojne ujetnike odgnali v Karlovec.

Na skrajnem jugovzhodu je medtem stotnik Lazarić kmalu po padcu Karlovca še v poznem poletju zasedel vso Istro od Reke pa do vrat Trsta. Napadel je slednjič tudi tržaški grad, s katerega so Francozi streljali, poškodovali več hiš in povzročili meščanom mnogo strahu. Streha stolne cerkve je bila na več krajih preluknjana in vse šipe na oknih razbite. Toda ves odpor je bil zaman: 8. oktobra je morala posadka položiti orožje.

Tako so torej po dobrih štirih letih svojega vladanja Francozi izpraznili ozemlje Ilirskih dežel. Zgodilo se je vse to še pred znamenito bitko pri Lipskem, odkoder so zvezne armade prodirale naprej proti Francoski. Dne 31. marca 1814 sta slovesno vkorakala v Pariz ruski car Aleksander in pruski kralj Friderik Viljem III. Zapuščen od svojih generalov in senata se je 4. aprila odpovedal Napoleon kroni zase in za svoje naslednike. Obdržati je smel le cesarski naslov in kot samostojno kneževino so mu odkazali majhni laški otok Elbo. Tja je na potu skozi južno Francijo potoval v avstrijski uniformi in z belo kokardo na čaki, da je ušel jezi lastnih podložnikov, ki so ga do pred kratkim obožavali kot narodnega junaka. V očeh velikega vojskovodje so blestele solze, v katerih se je utrinjala zmes malodušnosti, strahu in zadrževanega srda nad ponižanjem.

5. Politična in sodna uprava Ilirskih dežel.

Spremembe v notranji upravi.

Kakor smo razvideli iz poprejšnjega poglavja, Francozi niso kar takoj pometli s starimi avstrijskimi uredbami. Pustili so, da so ostale vse nižje oblasti v polni veljavi in poprejšnji uradniki so uradovali nemoteno naprej, — seveda, če so obljubili zvestobo novi vladi in se podvrgli njenim navodilom. Takoj ob svojem prihodu pa so razveljavili starodavno ustavo deželnih stanov, ker je bila le-ta plod predpravic fevdalnega plemstva in veleposestva ter visoke duhovščine. Ta ustava pa, ki ni priznavala enakih pravic vsem državljanom, je bila popolnoma tuja novemu duhu časa, ki je hotel pritegniti najširše ljudske plasti k soodločanju o tem, kako naj se vodi državno krmilo.

Sicer so pa Francozi ravnali premišljeno in previdno. Uvideli so, da so uredbe in zakoni v ožji francoski državi plod francoske revolucije in da so prilagojeni prav posebnim francoskim narodno-političnim, gospodarskim in socialnim razmeram in se radi tega niso dali kar presaditi na ozemlje novopridobljenih Ilirskih dežel. Izenačevanje naj bi se vršilo stopnjema; zato nosi prva doba v upravnem oziru nekak pečat zmesi starega in novega sostava. Novi upravitelji so prisiljeni od razmer morali vpoštevati naše posebne krajevne razmere, ki so bile sad našega posebnega razvoja ter zato v mnogočem bistveno različne od francoskih. Radi tega ni šlo vedno po enem kopitu in je bilo treba često iskati prijenljivih (kompromisnih) rešitev tudi pri zelo važnih vprašanjih. Tako n. pr. ni bilo mogoče odpraviti kmetskega podaništva (pripadništva graščinam) kar takoj in brez odlašanja. Dokler pa to ni bilo izvršeno, ni bilo mogoče, da bi se osnovale po francoskem vzorcu svobodne selske občine in izključena je bila dotlej vsaka obsežnejša davčna preuredba.

Na splošno pa je bila težnja ta, da se Ilirske dežele s Francijo čim tesneje in čim trajneje zvežejo. V tem nas potrjuje zlasti cesarski osnovni odlok z dne 15. aprila 1811, ki tvori pravno podlago celokupni upravni organizaciji francoske Ilirije. Ta dekret kljub mnogim nejasnostim določuje delokrog najvišjega osobja ilirske uprave, razdeljuje deželo v upravne edinice, ureja pravosodstvo, promet, šolstvo itd. Četudi pa je osnovna misel vse te upravne organizacije povzeta z nekaterimi spremembami po francoski, vendar se naše dežele zakonodajnega

dela niso mogle soudeleževati. Značilno je tudi, da ta temeljni ustavni zakon znatno omejuje samostojnost generalnega guvernerja, ki je za Marmonta bila enaka podkraljevi oblasti.

Po določbah tega osnovnega dekreta je, kakor doslej, na čelu vse uprave generalni guverner; njemu sta prideljena, a ne naravnost podrejena, generalni intendant za finance ter generalni komisar za pravosodje. Najvišje upravno oblastvo tvori »Mali svèt«, ki ga sestavljajo vsi trije člani vlade in dva sodnika prizivnega sodnega dvora v Ljubljani. »Mali svèt« je bil vrhovno prizivno sodišče za vse odločbe deželnih oblastev v upravnih zadevah ter obenem kasacijsko sodišče v vseh spornih zadevah do 200.000 frankov; o tožbah in sporih, ki so presegali ta znesek, je končno razsojal kasacijski sodni dvor v Parizu. Preden so bili v Ilirskih provincah vpeljani francoski zakoni, je »Mali svèt« določal sodni postopek ter odločal v vseh kompetenčnih sporih raznih sodišč. Vse prošnje za pomilostitev ali za odložitev izvršitve razsodb sodišča so šle preko »Malega svèta« na ministra za pravosodje v Parizu. Generalni guverner, ki je sicer sam odločal, je vendar povprašal za mnenje pri »Malem svètu« o vseh važnejših odredbah, ki so se tikale izrednih državno-policijskih poslov.

Generalni guverner nadzoruje celokupno upravo; tudi vsa uradna poročila generalnega intendanta in justičnega komisarja, ki jih pošiljata svojim strokovnim ministrom, gredo skozi njegove roke. Predlaga v imenovanje tudi častnike v hrvatskih graničarskih polkih, on sam pa postavlja mirovne sodnike, notarje, odvetnike in mêre (župane); le župane v Ljubljani, Trstu, Zadru, Dubrovniku in Karlovcu imenuje cesar sam. Posameznim ministrstvom pošilja generalni guverner vsakega pol leta izčrpna poročila o stanju v Ilirskih deželah.

Kar se tiče razdelitve na posamezna upravna ozemlja, so se Francozi močno ozirali na dotedanjo, po zgodovinskem razvoju utemeljeno razvrstitev. Kot posebno vojaško provinco pod vodstvom vojaškega intendanta v Karlovcu so celo še nadalje obdržali karlovški generalat. V ostalem pa je tvorilo Ilirijo šest civilnih dežel (provinc), ki so bile: 1. Kranjska, ki pa so ji odcepili Vipavo, Kastav, Lupoglav, Pazin, Kožljak in Devin. Te so priklopili deloma novi provinci Istri, deloma pa Civilni Hrvatski. Dobila pa je motniško okolico od Štajerske v zameno za Jaselnik. 2. Koroška z Beljakom ter s tirolskima okrajema Lienz in Sillian; vendar pa so Trbiž in Kanalsko dolino spojili z Evgenovim italijanskim kraljestvom. 3. Istra, ki so ji pripadali Trst, nekdanja beneška, obmorska Istra, furlanski Tržič, vipavski okraj ter grofija goriška s Sočo kot njeno dotedanjo mejo proti Italiji. 4. Civilna Hrvatska s Karlovcem, ki je obsegala vso negraničarsko Hrvatsko gori do Save, dalje Reko s hrvatskim Primorjem, posamezne okraje bivšega kranjskega dela Istre z otoki

Krkom, Rabom, Čresom in Malim in Vel. Lošinjem. 5. Dalmacija z Zadrom. 6. Dubrovnik s Kotorjem.

Vsaka od teh šesterih ilirskih provinc je bila slično kakor je to bilo pri francoskih oblastih (departementih) razdeljena na distrikte, ki so se na Kranjskem ujemali z avstrijskimi okrožji (kresijami) v Ljubljani (za Gorenjsko), v Novem mestu (za Dolenjsko) in v Postojni (za Notranjsko brez Vipave in le za nekatere kraje severne Istre). Distrikti so se delili na več sodnih okrajev ali kantonov, ki jih je imela Kranjska sprva 21, kesneje pa 23. V vseh Ilirskih deželah (brez hrvatskega dela vojne granice) je bilo skupaj 20 distriktov, ki so bili zopet razčlenjeni skupno v 96 kantonov. Kot enoto najnižje vrste je obsegal vsak kanton po več glavnih občin (podobno kot so francoske komune ali merije).

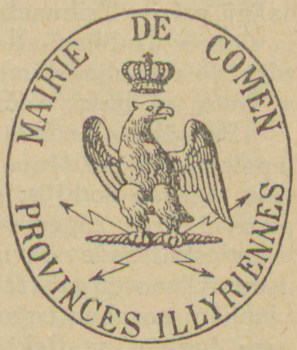

Francosko - ilirski občinski pečat.

Kakor v francoskih oblasteh prefekt, tako je vodil v sleherni izmed ilirskih dežel vso politično upravo intendant pod nadzorstvom generalnega intendanta Ilirije, ki so mu morali vsi intendantje poročati o svojem delovanju. Imeli so iste sodne pravice kakor prefekti na Francoskem ter so razsojali v sporih, ki so nastali radi davkov ali javnih del. Ker je imela vsaka dežela (provinca) po več distriktov, je načeloval distriktu glavnega mesta (n. pr. v Ljubljani za Gorenjski distrikt ali okrožje) kar provincialni intendant sam, ostalim pa poddelegati (n. pr. v Postojni ali Novem mestu), ki so morali v svojem distriktu vršiti iste naloge, ki jih je imel provincialni intendant, čigar pomočniki so torej bili in ki so mu morali zato tudi redno poročati. Službeni položaj poddelegatov je bil podoben francoskim podprefektom. Poddelegati so bili v svojih okrajih prva instanca v upravnih zadevah. Radi njihovih odločb je bil mogoč priziv na intendanta odn. na intendantski svet (v glavnih mestih provinc, kjer je vršil posle poddelegata intendant sam), v tretji in zadnji instanci pa je razsojal »Mali svèt« pod predsedstvom generalnega guvernerja.

Sodstvo.

Kar se tiče kantonov, so imeli ti na Francoskem svoj politični pomen, ker je v njih našlo izraza načelo ljudske samouprave. Francosko kantonsko skupščino so sestavljali vsi 21 let stari, politično upravičeni državljani; volili so mirovne sodnike in njih namestnike, občinske svetovalce ter člane volilnih kolegijev. V Ilirskih deželah pa so kantonsko upravo potrebovali

predvsem le za sodstvo. Ker so namreč Francozi odpravili pravico graščakov, ki so doslej sodili nad svojimi podložnimi kmeti, in vso sodno upravo podržavili, je bilo treba iskati nadomestila za opravljanje teh poslov: kantonskim mirovnim sodnikom so poverili upravljanje nižjega civilnega sodstva. Ti mirovni sodniki so imeli pravico soditi v civilnih sporih do vsote 100 frankov, o višjih zneskih so smeli sklepati le poravnave; v kazenskih stvareh pa so sodili samo prestopke. Imeli so torej stvarno pristojnost naših sedanjih okrajnih sodišč. Proti razsodbam mirovnih sodnikov je bila mogoča pritožba na tribunal prve stopnje, ki je bil obenem tudi kriminalno sodišče. Tribunali so izdajali razsodbe do sporne vsote 1000 frankov, ne da bi bil mogoč še nadaljnji priziv. Tribunalnih sodišč prve stopnje je bilo v Iliriji 11, in sicer v Ljubljani, Novem mestu (ki se je pozneje opustilo in združilo z ljubljanskim), Karlovcu, Gorici, Beljaku (odn. Lienzu), v Trstu, na Reki, v Zadru, Splitu, Dubrovniku in Kotorju.

Pritožbe od sodišč prve stopnje so šle pri nas na vzklicno (apelacijsko) sodišče v Ljubljani, pri sporih, ki so jih obravnavala različna sodišča, pa na »Mali svèt«, ki je bil deloma tudi prizivni dvor zoper razsodbe trgovskih sodišč. Za sodstvo iz trgovinskih zadev izvirajočih pravnih prepirov je bilo namreč ustanovljeno z gubernialnim odlokom dne 5. februarja 1812 v Ljubljani posebno trgovsko sodišče, ki so bila razen tega osnovana tudi še na Reki, v Trstu in Dubrovniku. Za sodnike so imenovali trgovce, veletrgovce in menjalce, ki so vršili svoj poklic vsaj že pet let. Ta trgovska sodišča so razsojala končnoveljavno v spornih zadevah, katerih vrednost ali predmet ni presegal 1000 frankov; kar je bilo čez, je prišlo pred prizivno sodišče. Trgovski del takozvanega Napoleonovega zakonika je imel to vrlino, da je vpošteval v trgovini udomačene nazore in običaje, česar v drugih državah še niso priznavali. Za vojaške stvari so obstojala posebna vojna, prevotalna sodišča. Hrvatska vojaška granica je po Marmontovem nasvetu obdržala vse svoje stare sodne uredbe in se francoski kazenski zakonik, ki je bil s 1. novembrom 1811 zaukazan za vso Ilirijo, tamkaj ni uvedel.

Uradna obleka je bila pri mirovnih sodnikih in pri sodnijah prve stopnje črna, pri apelacijskem sodišču škrlatnordeča toga (talar). Kot posebnost pa naj še omenimo, da so meseca maja l. 1810 naročili za Ljubljano morilno pripravo francoske revolucije, giljotino, ki je pa menda pri nas niso nikoli uporabljali. Gotovo je bil temu vzrok odločna odklonilna miselnost ljudstva, ki si je v zvezi z giljotino obnavljalo v spominu vse grozote prekucije.

Načelno je bilo pravosodstvo brezplačno in je bilo sodnikom prepovedano, sprejemati postranske prislužke. Vendar se zdi,

da Francozi v kratki dobi svojega vladanja v Iliriji vsaj povsod v tem oziru niso bili popolnoma brez napak. Poznejša, reokupacijska avstrijska kritika dolži francoske sodnike, da so izrabljali vse dovoljene in nedovoljene prilike, da so mogli preživljati sebe in svojo rodbino. Opravičuje pa jih s tem, da je plača francosko-ilirskega sodnika prve stopnje dosegla komaj plačo avstrijskega višjega kancelista.

Da so Francozi naše mirovne sodnike tudi v sorazmerju z drugimi slabo plačevali, dokazuje dejstvo, da je imel mirovni sodnik 500 frankov letne plače, dočim je zaslužil sodni pisar prizivnega sodišča v Ljubljani 800 frankov. — Dokler niso stopili v veljavo francoski zakoni, je veljal še stari avstrijski pravdni red, ako ni nasprotoval posameznim predpisom osnovnega dekreta. Takoj pa so morali pri vseh sodbah navesti tudi razloge in kriminalni procesi so se morali vršiti vedno javno in vsakdo si je smel najeti zagovornika, ki mu ga je sicer postavilo sodišče.

Avstrijci so pozneje Francozom tudi oponašali, da je bil novi francoski sodni postopek dolgotrajen in drag ter da se je v dveh letih izvedla ena sama izvršba na nepremičnine. V teh očitkih bo pač resnično to, da se ljudje novim zakonom še niso dobro privadili. Sicer pa Marmont sam toži, da so spočetka vsi pravosodni posli silno zastajali, ker v Parizu njegovih predlogov glede sodne organizacije kljub priganjanju niso rešili. V nujnih in važnih slučajih si je pomagal s tem, da je strankam podaljševal sodne naroke. Končno pa mu ni preostalo drugega, ko da si je izprosil dopust in odšel v Pariz, kjer je dosegel, da je bil z njegovim sodelovanjem v par tednih ustvarjen osnovni ustavni načrt Ilirije, ki ureja tudi vse pravne odnošaje. Glede omenjenih avstrijskih očitkov se zdi, da je pravo zadel francoski tajni agent Pellenc, ki trdi v svojem poročilu iz konca l. 1811, da imajo ljudje ugodno mnenje o Napoleonovem zakoniku, boje se pa oblik francoskega postopka in velikih stroškov. V poročilu generalnega intendanta Chabrola z dne 29. aprila 1813 čitamo, da so narodi Ilirskih dežel z velikim zanimanjem opazovali nove sodne običaje, slovesnost francoskih sodišč in pozorno poslušali javne in ustne (kontradiktorne) razprave. Po starem redu je bilo namreč vse tajno in pravde pismene, brezkončne in zato tudi drage. — Napoleonov zakonik je pomenil kakor za Francoze tako tudi za Ilirce popoln preobrat v vsem javnem in socialnem življenju. Ločil je sodstvo od uprave in zahteval, da morajo biti razprave javne in ustne. Vse to pa pomeni velikanski korak naprej v celokupnem sodnem preustroju; saj je bilo kontradiktorno postopanje pod Avstrijo zopet uvedeno v kazenskih zadevah začasno šele l. 1848, trajno l. 1872, za civilne stvari pa šele l. 1898.

Občinska uprava in jezikovno vprašanje.

Da nadaljujemo z razmotrivanjem o upravni razdelitvi Ilirskih dežel, kjer smo dejali, da so morale naše kantonske uprave v nasprotju s francoskimi vršiti le naloge pravosodstva, je treba končno spregovoriti še o občinah ali merijah kot najnižjih upravnih edinicah. Kajti tudi občine so bile preosnovane po francoskem načinu; dobile so župane (mêre; manjše občine sindike), adjunkte in municipalne (občinske) svetnike. Po organizacijskem dekretu so občine začasno smele obdržati svoje stare dohodke od posestev, poslopij, užitnine, tržnine itd. Razen tega so jim v pokritje upravnih stroškov za uradništvo, za dopolnilo k plači dušnih pastirjev in učiteljev ter za njihova stanovanja, koder ni bilo lastnega župnijskega in šolskega poslopja, dalje za vzdrževanje cest in mostov, za tlakovanje, čiščenje, za javne svečanosti in za razne dogovorjene obveznosti prepustili tudi še policijske globe ter centimsko (vinarsko) doklado od zemljiškega, osebnega in patentnega (obrtnega) davka ter takse za izpiske iz civilnih stanovskih matrik, — vse kakor je bilo v navadi na Francoskem. Mnogo stroškov je občinam, ki so morale sestavljati in v odobritev predlagati redne proračune, povzročala tudi skrb za uboge, za zdravstvene in druge dobrodelne ustanove, ki jim jih je država naprtila in so radi nezadostnih sredstev večjidel šle rakovo pot. Z gotovimi odstotki od svojih dohodkov (prélèvements) so morale občine prispevati k plači intendanta, za vojašnični in invalidski fond, za javno bogoslužje, za ubožni sklad, za priboljšek vojakom, za zdravstveni fond, za razširjenje cepljenja proti kozam in za licejske konviktne ustanove.

Novi načelnik ilirske občine župan-mêr (maire) je bila razen davkarja ali »fronkarja« tista uradna oseba, ki je z njo ljudstvo prišlo največkrat v dotiko. Mêru je bil prideljen kot tajnik pristav ali adjunkt, v velikih občinah jih je bilo tudi po več, dočim je število občinskih svetnikov znašalo od 12 do 20. Vse te funkcionarje je imenovala vlada sama, zato o kaki občinski samoupravi pri nas ni bilo govora. Pri imenovanjih je prevladovalo načelo, da naj občino upravljajo najimovitejši državljani. Prizadevali so si tudi, da bi izbrali najbolj izobražene; toda večina jih ni znala ne brati ne pisati, posebno v goriškem okrožju. Za občinskega tajnika (adjunkta) so imenovali navadno učitelja.

Od novega leta 1812 dalje so morali mêri pisati tudi civilne stanovske liste (krstne, poročne in mrliške uradne knjige ali matrike), ki so jih odvzeli župnim uradom. Splošno pa je moral navadni podeželski mêr večinoma le razglašati francoske vladne odredbe in skrbeti za javni red in mir v svoji občini, za kar je imel tudi policijsko oblast. Zgled takega kmečkega mêra nam

je Ivan Borštnik v Cerkljah pri Kranju. Naklonjenost Francozov si je pridobil, ko je nekemu francoskemu častniku otel življenje. Kot mêr je moral v nedeljo pred cerkvijo čitati vse nove vladne ukaze in jih ljudstvu tolmačiti. Na stari cerkovnikovi hiši si je napravil hodnik in odtod oznanjal odredbe francoskih oblasti. Pod hodnikom je stala straža 20 mož, ki ga je po vojaško pozdravila, kadar je prišel in ko je odšel. Pred njim so se sklepale tudi poroke; imel je tudi oblast obsojati ljudi, ki so se v malem pregrešili zoper francoske postave.

Mêri in adjunkti so morali biti oblečeni v uniformo, kadar so uradno poslovali ali če so prišli k odličnejšim predstojnikom.

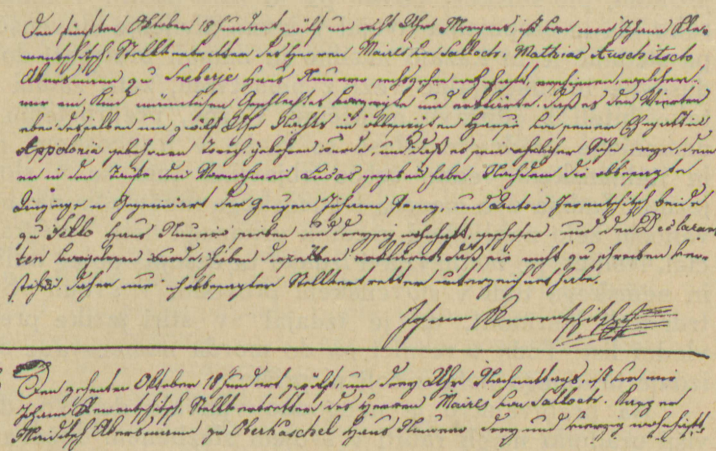

Stran iz civ. krstnega registra merije Zalog pri Ljubljani.
(V arhivu ljubljanskega muzeja.)

Ta uniforma je sestajala iz trivoglatega francoskega klobuka s kokardo, temnomodrega suknjiča na škrice ter iz rdeče preveze z resami v barvah francoske trobojnice; adjunkti in ostali občinski uradniki so nosili samo bele rese na rdeči prepasni prevezi. Ako je bil uradnik ubožen, so mu smeli to šerpo kupiti na občinske stroške; stala je 38 frankov.

Glede uradnega jezika francosko-ilirske uprave sicer ni bilo nobene zakonite določbe, vendar je samo po sebi umevno, da je bila francoščina državni jezik. Celo v merijah so po možnosti uradovali francosko; francoščina je bila uradni jezik tudi na sodišču, kjer so sicer pripuščali še nemščino in laščino, toda stranke so morale svojim spisom priložiti tudi francoski prevod. Na vse načine so v šoli, uradu in v vsem javnem in družabnem življenju poskušali ukoreniniti in razširiti znanje francoščine. Sam generalni intendant piše, da bo znanje francoskega jezika v par letih eden najboljših pospeševateljev francoske oblasti.

V uradnem listu pa beremo: »Ker je francoščina postala jezik civilne in vojaške uprave, zato se je vse ukrenilo, da bo vsem prebivalcem ilirskih mest mogoče se naučiti tega jezika. V ta namen so se na vseh ilirskih višjih učiliščih ustanovile stolice za francoščino in vsi dijaki, ki hočejo še nadalje uživati koristi svojih stipendij, se morajo temu jeziku priučiti.«

Proti francoščini kot državnemu jeziku se ni pokazal noben odpor. To predvsem zato, ker radi oddaljenosti strnjenih množic francoskega naroda ni bilo nevarnosti za pofrancozenje in pa ker so Francozi modro vpoštevali dejanske razmere: v državni upravi so enostavno nemščino nadomestili s svojim maternim jezikom, pri šolskem pouku pa so zato pustili Vodniku prosto roko, da je stopnjema uvajal v javno življenje slovenščino. Ker pa slednjič le ni kazalo nasilno in namah pretrgati dolgotrajne duševne in materialne vezi z nemštvom, zato zadnji čas niso tako hiteli z odpravo nemščine. Razne, preprostemu ljudstvu namenjene uradne razglase so razen v francoskem, nemškem in italijanskem vedno češče objavljali tudi še v slovenskem jeziku. Zadnja dva meseca francoskega medvladja naj bi bil Slovencem zelo naklonjeni urednik uradnega lista Télégraphe officiel, Nodier, po lastni izjavi izdajal ta časopis poleg italijanskega in nemškega tudi v slovenskem prevodu. V svojih »Spominih« trdi tudi Marmont, da je izdajal »v štiri jezike prestavljen« vladni list. Toda v resnici pa do morda nameravane slovenske izdaje uradnega lista nikoli ni prišlo.

Na prebivalstvo je neugodno vplivalo dejstvo, da so vsi višji uradniki mogli rabiti v svojem službenem občevanju samo francoščino. Že imenovani tajni agent Pellenc sam priznava, da bi bilo koristno, če bi intendanti obvladali tudi katerega domačih ilirskih jezikov, tako pa je bilo merodajno le francosko besedilo zakonov in razglasov; več Ilircev mu je zato odkrito priznalo: »Mi bi hoteli držati se edino našega besedila.« Člen 249 organizacijskega ustavnega dekreta za Ilirijo določa, da bodo vse na Francoskem veljavne postave poslali v Ilirske dežele, »da jih prestavijo v razne jezike, ki jih tam govorijo«. V Primorju so se čutili posebno prizadete Italijani, ki so trdili, da francoski uradniki vedno bolj izpodrivajo domačine in da je sklenjena stvar, da naj bo vse uradništvo francosko.

6. Vojaške zadeve in skrb za javno varnost.

Vojaščina pod Avstrijo in v Iliriji.

Med najtežja bremena, ki so jih morali nositi manj premožni nižji sloji v Avstriji, spada gotovo vojaška služba. Kajti večini izobraženega prebivalstva, duhovščini in meščanstvu ni bilo treba k vojakom. Ker je odločalo o oprostitvah graščinsko plemstvo, je varovalo pač svoj hrbet, pritisnili pa so na tiste, ki je bil z njimi graščak sprt. Poleg navadnih kmečkih sinov, dninarjev in hlapcev so pobirali zlasti slabe dijake, potepuhe, pa tudi potujoče tuje rokodelce, ki si zlasti niso upali na Prusko, kjer jih je kralj Friderik Viljem I. enostavno polovil za vojašnico. Šele francoska revolucija je predrugačila način novačenja s tem, da je Carnot leta 1793 vpeljal splošno vojaško dolžnost ter malo pozneje popis vseh vojaščini podvrženih mladeničev. Francoze so v tem kmalu posnemale vse druge države. V rednih razmerah in pri urejeni upravi se je s tem načinom nehal lov za rekruti.

Enako huda butara je bila v vojnih časih nastanitev vojakov. Strah in groza sta šla ljudem do kosti, kadar je počil glas, da se bliža krdelo razuzdanih vojakov, ki jim bo treba dati za daljši ali krajši čas strehe. Potepuh ali nemanič, s silo vtaknjen za vse življenje v vojaško suknjo, se je skušal za vso svojo bridko usodo znositi nad sodržavljanom, ki ga je milejša usoda obvarovala njegove nezgode. Docela pa je bilo neznosno to stanje v slovenskih deželah v dobi francoskih vojn. Kajti baš Slovenija je bila takrat ona velika veža, skozi katero so se tuje in domače vojaške čete venomer prerivale na Laško in od tam zopet nazaj.

Naredba, da je bil vojak zavezan služiti vse svoje žive dni, je bila odpravljena v Avstriji šele z odlokom z dne 14. maja 1802. Toda doba pa le še ni bila natanko omejena; pozneje so določili za posamezne oddelke 10, 12 odnosno 14 let, kakor poje naša narodna pesem: Svetla sablja je zdaj moja žena, — Štirnajst let sva poročena: — Če me ona zapusti, — Moj živ grob me gor zbudi. Mesto lesenih in okovanih pokrival in čelad so dobili vojaki še za cesarja Franca klobučake; namesto tesnih belih hlač pa za njegovega naslednika Ferdinanda široke modre hlače do tal. Ker smo o uredbi avstrijske deželne brambe in črne vojske imeli priliko že na drugem mestu podrobneje spre-

govoriti, nam preostane le še naloga, da pokažemo, kako je bilo glede vojaštva urejeno pri nas v dobi francoskega medvladja.

Naravno je, da od jeseni l. 1809 Avstrija ni več dobivala rekrutov za svoje polke iz Ilirskih dežel. Zato so razdružili kranjski polk št. 43 (imetnik baron Simbschen), prejenjal je tudi goriški polk. Obdržali pa so hrvatsko vojaško krajino. Nekateri Napoleonovi svetovalci so sicer menili, da naj se vojaška granica ukine, ki so jo osnovali radi turške nevarnosti. Toda Napoleon, ki je bistro videl lastno korist v vojaškem oziru, je pridržal graničarsko uredbo, katere smotrenost v danih razmerah je Marmont naravnost občudoval. Potolažil je graničarje tudi z objavo, da bo vsakdo obdržal svoje službeno mesto, vsa avstrijska vojna odlikovanja in tudi dosedanja službena leta mu bodo vštela.

Maršal Marmont je velikodušno skrbel za onemogle bivše avstrijske častnike in njih vdove. Hrvatskim vojakom je zamenjal avstrijske hrabrostne svetinje s francoskim križcem častne legije. Da prvi ilirski guverner ni bil le dober vojak in upravitelj, marveč enako dalekoviden državnik, spričujejo njegove lastne besede, ko je ob tej priložnosti izjavil: »Gotovo je politično umestno, da izginejo avstrijska odlikovanja, toda prav tako je tudi pravično, da se hrabrim vojakom vrne s krvjo prisluženo odlikovanje. Srčnost, ki se kaže v spolnjevanju dolžnosti, se mora častiti, pa naj je nam bila v korist ali ne. Novi vladar časti samega sebe in dela le pravično, če ravna z nekdanjimi branitelji osvojene dežele z naklonjeno blagohotnostjo.«

In graničarji so bili za to naklonjenost resnično hvaležni. Marmont sam trdi, da hrvatski graničarski vojski kmalu ni bilo v vsej francoski armadi tekmeca. Častniške sinove so poslali v francoske vojaške šole. O božiču l. 1810 je došlo prvih 80 mladih Hrvatov v vojaško šolo la Flèche na reki Loiri. Meseca maja 1811 sta prišla dva banska regimenta v Ljubljano, kjer so jih začeli vežbati po francoskem načinu (kot tretji od šestih hrvatskih graničarskih regimentov). Na jesen so odpotovali iz Ljubljane skozi Italijo v Pariz. V vojni z Rusi so se ti hrvatski polki hrabro izkazali. Pri bojih za prehod čez reko Berezino je Napoleon prištel Hrvate med prve svoje čete. Obljubil je, da jim po povratku v domovino dovoli vse, kar bodo pravičnega zahtevali.

Izvengraničarski del Ilirskih dežel pa je postavil poseben polk »ilirskih lovcev« (chasseurs illyriens), ki je bil na povelje generalnega guvernerja ustanovljen 9. februarja 1811. Štel je 4000 mož; Kranjska sama je morala nositi pretežni delež, saj je morala dati 1784 fantov. V polk so sprejeli tudi vse prejšnje avstrijske častnike in vojake, ki so se oglasili. Razen k polku kot takemu je poleg tega bilo treba dobiti moštva tudi še za

vse različne postranske oddelke. Uradni list je s ponosom poročal, da so odbrani rekruti šli rade volje v svoje garnizije. V novomeški kresiji so celo prosili, da bi smeli odkorakati brez orožniškega spremstva in niti eden ni dezertiral.

Ali kakor pod Avstrijo, tako tudi pod Francozi splošno niso bili radi pri vojakih. Fantje, posebno iz obmejnih gorenjskih krajev, so jo rajši preko gorá pobrisali na sosednjo Koroško ali Štajersko; če ni šlo drugače, so se preoblekli kot ženske, vzeli trlice in šli kot terice preko meje. Tudi v narodni pesmi najdemo odmev teh razmer. Skoro po vseh krajih naše domovine naletimo na inačice popevk, ki je v njih na ta ali drugi način ohranjen spomin na razmere v času francoske okupacije Ilirije.

Ihanska pesem toži, da »pravica je že umrla, — ljubezen pa bolna leži, — zdaj pa teče rdeča kri, — prav kakor ta dež rosi«. Up in strah, ljubezen in verna vdanost se zrcali v ostalih kiticah te pesmi:

Kranjski tehant so tako dejali,
Vse fantiče v žovd pobrali:
»Saj še ledik laže gre,
Ker nima doma žene.«

Francoz ni ta prave vere,
Je prišel s tuje dežele,
Vzel ga bo ta božji strah,
Prav kakor veter ta prah.

Sestrice so na placi stale,
Od bratcev so slovo jemale;
Mogle so adijo rečt,
Hitro pred Francozom stečt.

Svet' Jožef mi bo na strani stal,
In meč mi bo v roke dal,
O Marija s pemske gore,
Ti me boš pa var'vala.

Pesem iz kamniške okolice pripoveduje, da

Okoli po polji
Pa vahte stojé
Za fante, za fante,
V žovd jih lové.

Ta lepe, ta mlade
Poberejo že,
Za službe cesarske
Pripravljajo že.

Bolj določno se izraža druga, nekdaj po Kranjskem splošno znana:

Kaj si je zmislil Bonapart?
Junake hoče v žovd pobrat.

Rajši smo šli iz Ilirije
Kakor nositi suknje višnele.

Ni vtegnil popisati,
Začel je fante zbirati.

Doma Francoz' jedó in pijó,
Nam pa nobeden plačal ne bó.

Nam cegelce pošiljajo,
Mi pa v Estrajh vhajamo.

Rajši zapustimo dom mi,
Kakor da b' pod Francozom bli.

Kaj pa nam v Estrajh fali?
Dobre volje smo do zdaj bli.

Le pijmo ga iz majolčice,
K' imamo koroške mojčice.

Kar jih pa ni ušlo pred naborom, ti so mnogokrat dobili priliko, da so pobegnili že od vojakov. V treh mesecih ni ušlo nič manj ko 1234 mož. Komaj šesti del obvezancev je na ta način služil pri polku. Da bi preprečili uhajanje moštva, so poslali regiment deloma v Gorico, deloma v Palmanovo, pozneje pa v Turin.

Z novim letom 1812 je bil uveden tudi za Ilirijo francoski način splošne vojaške dolžnosti, dočim so jih jemali dotlej k vojakom po kontingentu. Kranjska je bila sicer sedaj nekoliko razbremenjena, a je še vedno morala dati skoraj eno tretjino vseh novincev (1100 mož). Generalni intendant je naprosil škofa Kavčiča, naj bi duhovščina vplivala, da bi se ljudstvo ne upiralo tem vladnim vojaškim odredbam, ki so za vse enako ostre kakor pravične. Prosi ga zato, ker je duhovska oblast Francozom bila že večkrat uslužna, da naj prebivalstvu tudi sedaj raztolmači demokratični in domoljubni pomen nove naredbe. Kajti »besede rečene ljudem iz ust duhovnih, ki so jih vajeni v časti imeti, znajo ohraniti mir po vaših krajinah in pokoj po hišah; bodo povišale spoštovanje proti vašemu stanu in vsi, ki jih dopolnijo, vam bodo hvaležni«.

Francozi so odpravili vojaško prostost raznih dostojanstvenikov; vendar je smel vsak konskribiranec (obvezanec) namesto sebe poslati k vojakom drugega zdravega in krepkega moža, a je moral v tem primeru plačati državi 100 frankov za uniformo. Po določilih dunajske mirovne pogodbe (14. oktobra 1809) bi se smeli v šestih letih izseliti tisti, ki niso marali služiti v francoski vojski. Toda zadnji dan leta 1810 je francoska vlada izjavila, da se ta ugodnost nanaša le na družinske očete, ne pa tudi na njihove sinove. Napoleon je pač hotel deželo v vojaškem oziru do dobra izrabiti. Saj je po njegovem naročilu morala dajati Ilirija s poldrugim milijonom prebivalstva letno 18.000 vojakov (vštete so tu tudi čete hrvatskih graničarjev), dočim je Holandija, ki je štela dva milijona duš, dajala samo 6000 mož. Vrh tega so klicali na služboovanje često tudi mlajše letnike, ki po veljavnem redu še ne bi bili na vrsti; brez zakonite podlage je klical Napoleon mladino pod zastave, ker mu pri njegovih vojnih podjetjih vojakov ni bilo nikoli dovolj.

Zlasti po velikem porazu v Rusiji, kamor so z »veliko armado« morali tudi naši ilirski strelci v svojo pogubo, so na vse načine pritiskali, da bi Ilirija razen pehote dala tudi dokaj dražjo konjenico. Že guverner Bertrand je nameraval s »prostovoljnimi« prispevki oborožiti en hrvatski huzarski zbor 600 mož; ko pa je bil odpoklican, je njegov naslednik maršal Junot nadaljeval s tem poskusom. Ali razen pri nekaterih odličnejših

osebnostih in ustanovah se ti »prostovoljni« doneski niso nič posebno obnesli. Vojaških kontribucij je bilo že itak dovolj, zaslužka radi splošnega zastoja v trgovini, obrti in pri javnih delih malo. Ni čuda, da za take »dokaze vdanosti« ni bilo denarja. Vendar je kljub temu postavila Ljubljana šest konjenikov, kar jo je stalo 12.000 frankov, ljubljanska prostozidarska loža pa enega; ostali kantoni Kranjske so prispevali skupaj 65.000 frankov. — Ilirski lovski polk je po reokupaciji razpustila avstrijska vlada 20. novembra 1814.

Ker so se mladeniči tako radi z begom odtegovali vojaščini, je že ob priliki prvega nabora dne 9. februarja 1811 intendant

Dohod k Špitalskim vratom v Ljubljani (vrata so podrli l. 1786).
(Z Mencingerjeve altarne slike pri Sv. Petru v Ljubljani.)

ukazal, da se morajo potrditi vsi fantje, ki ne pridejo k naboru. Gosposke so morale napraviti spisek teh ubežnikov, sestaviti vse njihove pravice do dedovanj in predlagati kazen od 500 do 1500 frankov. Za to globo so morali jamčiti starši ubežnih rekrutov z vsem svojim premoženjem. Gospostva so morala nadzirati starše. Če je bil opravičen sum, da ubežnika podpirajo, so jim naložili vojaško eksekucijo; poslali so jim v hišo garnizerje, katerim so morali dajati plačo in hrano, dokler se ni vrnil sin in se javil pri vojaški oblasti. Pravzaprav so jamčili za dezerterja župan in še 10 najimovitejših občanov; toda ti so imeli po zakonu pravico, obrniti se dalje do staršev. Zato so pa bile oblasti ob tem poslu izredno goreče. Ne le doma po hišah, po vasi in po gorskih gozdovih, celo ob cerkvenih shodih

so pri vratih prežali žandarji in biriči, da so ugrabili sposobne fante. Kdor bi ubežnika skrival ali mu sicer kakorkoli pomagal, je bil obsojen na globo 500 frankov in leto dni zapora; uradnik pa, ki bi bil v zadevi uhajačev preveč prizanesljiv, je moral za dve leti v luknjo. Dezerterji sami pa so bili po francoskih zakonih obsojeni na dosmrtno delo na vesljaških ladjah (galejah) in so izgubili vse svoje premoženje in pravico do dedovanj. — Trdi, naravnost kruti francoski zakoni glede vojaških ubežnikov so pehnili marsikoga, ki ni poznal strogih predpisov, v nesrečo in spravili premnoge do mala na beraško palico.

Varnostne razmere.

Skrb za javno varnost so sprva, pred organizacijo žandarmerije, prevzele vojaške oblasti in še l. 1810 so bile v veljavi propustnice (potni listi), ki so jih prebivalci morali imeti. Leta 1812 so vpeljali varnostne domovnice (cartes de domicile), ki so jih za 75 centimov (par) izdajali župani. Policija in žandarmerija sta skrbeli za varnost in red ter pazili na to, da so se izpolnjevali ustavni in ostali zakoniti predpisi; nadzirali sta celo vedenje javnih uradnikov, ki jim najbrže niso popolnoma zaupali. Da se ni kalil javni red in mir, na to je pazil justični komisar, ki je moral dati zasledovati nemirneže, potepuhe in vojaške ubežnike. Ako jih je dal zapreti, jih je moral potem izročiti pristojnemu sodišču. Razen ponarejevalcev denarja so dalje sodila prevotalna sodišča tudi vagabunde, nasilne tihotapce, oborožene upore ter cestne rope in uboje. Prevotalna sodišča v teh javno-varnostnih ozirih niso bila vezana na svoj uradni sedež, marveč so se sodniki podali vedno tja, kjer je bilo treba zločinske prestopke raziskovati. Tuje državljane pa, ki so bili obtoženi vohunstva ali pa dejanj proti javnemu miru in varnosti, so sodile posebne vojaške komisije.

A tudi mirovnim sodnikom, županom (mêrom) in policijskim komisarjem je nalagal ustavni dekret, da so pomagali pri zasledovanju zločincev, da so zasliševali priče in da so potem vsa potrebna pojasnila v najkrajšem času vposlali cesarskemu prokuratorju. Ako je bilo potrebno, so jim morali na zahtevo poslati na pomoč tudi vojake in orožnike.

Francoski orožniki (žandarmi) so morali predvsem paziti na varnost po deželi in na javnih cestah. Zato so večkrat peš in jež pregledali glavne in stranske ceste in vsa poljska pota. Gledali so tudi na to, da se ni godila škoda v gozdovih in na polju, pri ograjah in javnih napravah. Teh žandarjev so se ogibali berači, potepuhi, vojaški uhajači in osebe, ki se niso mogle izkazati, kdo da so. Zlasti niso orožniki nikoli manjkali

PASSEPORT
A
L'ETRANGER

PROVINCES ILLYRIENNES

VILLACH.

REGISTRE N. 3
N. 1204

payé cinq francs

SIGNALEMENT.

Agé de 28 ans
taille ordinaire
cheveux bruns
front couvert
sourcils bruns
yeux bruns
nez allongé
bouche ordinaire
barbe brune
menton rond
visage oval
teint ordinaire

SIGNES PARTICULIERS
lèvre supérieure épaisse

SIGNATURE DU PORTEUR.
Franz Xaver Dimitz

AVIS ESSENTIEL.

Dans les villes où il existe un Commissaire général de Police, le porteur est tenu de se présenter devant lui pour faire viser son PASSEPORT.

AU NOM DE S. M. NAPOLÉON

EMPEREUR DES FRANÇAIS, ROI D' ITALIE,
PROTECTEUR DE LA CONFÉDÉRATION DU RHIN,
MEDIATEUR DE LA CONFÉDÉRATION SUISSE etc. etc. etc.

Laissez passer librement le Sieur François Dimitz, Receveur des Domaines à Greiffenburg avec son voiturier
natif de Laybach
demeurant à Greiffenburg
allant en Illyrie, Etats d'Autriche & en Italie
pour affaires.

Les Autorités civiles et militaires sont priées de prêter assistance et protection en cas de besoin.

Le présent Passeport est valable pendant Six mois.
délivré sur le dépôt d'un ancien passeport N° 4876.

Fait à Villach le 1 Septembre 1811

LE COMMISSAIRE GÉNÉRAL DE POLICE DE LA CARINTHIE

Vu par nous Intendant
de la Carinthie

Wilche

Havsk

Potni list (za očeta zgodovinarja Avg. Dimica; v ljubljanskem muzeju).

pri večjih shodih, na semnjih, žegnanjih in drugih javnih slovesnostih.

Posebna zasluga pa gre Francozom, da so v dobi svojega medvladja v naših deželah skoro zatrli razne zločinske drhali. Pred njimi — in kakor bomo pozneje videli, zopet tudi za njimi — je bilo po deželi vse polno tatov in rokovnjačev, ki niso napadali le samotnih popotnikov, temveč so celo pri belem dnevu vlamljali v hiše.

Kakor so v prejšnjih dobah netili in pospeševali razbojništvo boji s Turki in Benečani in so prihajale v naše kraje plenit tolpe uskokov iz Bosne in venturinov z benečanskega ozemlja, slično so tudi nemirni časi francoskih vojn povzročili, da je šla tudi tedaj ta zločinska obrt radi splošnega siromaštva in obče podivjanosti v klasje. Te razbojniške čete so bile po veliki večini iz vojaških beguncev. Bili so tu vmes taki, ki so bežali pred vojaško suknjo, bodisi da so jo že nosili in ji ušli, bodisi da jim je ta nevarnost šele pretila. Ti ubežniki so imeli morda drugače čisto vest in so bili pošteni ljudje, tudi so imeli dobro voljo, da se vrnejo domov, ko bo pozabljen njihov pobeg. Ker pa niso smeli prebivati med ljudmi in si tako niso mogli na pošten način služiti kruha, so v gozdih in samotah ter v slabi družbi polagoma podivjali in tudi sami zašli na slaba pota zločinstva. Kajti poleg teh nesrečnih vojnih uhajačev je bilo pa tudi dosti prave sodrge, tatov, morilcev, roparjev, tihotapcev in sploh potepuhov in izprijencev, ki niso marali za pošteno delo in jih je slaba vest gnala iz družbe poštenih ljudi. Posebno mnogo teh nepridipravov se je priklatilo k nam iz laških krajev, ki so bili takrat kakor Ilirske dežele pod francosko oblastjo in jim zato prehod preko meje ni prizadeval nobenih ovir.

Čim dlje so trajale vojne in čim večkrat so se vršile po deželi praske med nasprotnimi si armadami, tem bolj so se razbojniki množili kljub temu, da so obljubljali 100 gld. za živega ali mrtvega tolovaja. Leta 1808 so to nagrado celo zvišali na 300 gld.; ako bi se pa kdo pri preganjanju razbojnikov ponesrečil, mu je vlada obljubila primerno odškodnino. Posebno so prežali ti roparji na svoj plen na Krasu vzdolž tržaške in reške ceste. Ker so Francozi smatrali naše dežele kot prehodno trgovsko pot za izmenjavo blaga med vzhodno in zahodno Evropo, zato jim je bila ena prvih skrbi, da iztrebijo iz gozdov roparske tolpe.

Za glavni vzrok, da v teh svojih prizadevanjih niso mogli takoj uspeti, so smatrali premajhno vnemo prebivalstva. Kmetom so očitali celo zvezo z rokovnjači; toda ti se jih mnogokrat le radi maščevanja niso upali izdajati oblastem. Da bi dosegel na glavnih prometnih žilah, posebno na trgovskih cestah proti

Reki in Trstu, varnost življenja in premoženja, je 24. marca 1810 odredil Marmont: 1. da je vsaka občina odgovorna za vse zločine proti javni varnosti, v kolikor bi se izvršili na njenem ozemlju; 2. občani jamčijo popotnikom za vse s silo jim odvzete stvari; sami naj pa potem iščejo odškodnino pri razbojnikih, ki naj jih pritirajo pred sodišče; 3. za vsako tolovajstvo in umor bodo kot talce zaprli še enkrat toliko občinarjev, kolikor je bilo oropanih, odnosno umorjenih; v zaporu bodo ostali prav dotlej, da ulovijo prave zločince; 4. rokovnjače bodo obesili na meji ob vstopu v dotično občino. Tam je moralo truplo viseti in trohneti 6 mesecev; ako je izginilo prej z vešal, je morala plačati občina 1000 frankov. Ta ukaz so dali tiskati v francoskem, italijanskem in slovenskem jeziku. Nabili so ga na cerkvena vrata in ga trikrat zaporedoma oklicali s prižnic. Ta ukaz je bil 16. novembra 1810 obnovljen in izrečno raztegnjen razen na Notranjsko tudi na Gorenjsko.

V svarilen zgled so večkrat posamezne razsodbe razširili tiskane med prebivalstvo. Tako so n. pr. v 150 izvodih v slovenskem, francoskem in nemškem jeziku razglasili, da sta bila pred vojaškim sodiščem v Ljubljani 25. februarja 1811 obsojena 26 letni čevljar Jožef Bezlaj iz Krakovega na smrt in 25 letni pek Gregor Krems iz Šmarij za 2 leti v železje. Bezlaj je bil obdolžen, »da je v prebivano hišo vlomil ino kradel«, Kremsu pa so dokazali, »da se je nad svojega bližnjega svobodnostjo pregrešil, silo delal ino to z goljufijo ino po sleparsko«.

Ker so bile občine odgovorne za vsak zločinski napad, zato je umevno, da so poslej ljudje sami pazili na zločince in vse sumljive osebe. Prebivalstvo je našlo zaščite pred maščevalnostjo izdanih roparjev pri francoskih oblastih in zato je bila dežela v kratkem po gornjih, sicer krutih, a končno vendarle kolikor toliko upravičenih odredbah pred roparji in tatovi tako varna, kot še nikoli poprej. Na Razdrtem so pustili, da je ob cesti en mesec viselo telo roparja, ki je napadel poštno kočijo. Kjer so pa mogli dognati bivališče ujetega rokovnjača, so ga pred lastno hišo obesili in pustili, da je tam truplo razpadlo ali pa da so ga divje ujede raznesle.

Francozi pa so tudi s svojimi ljudmi strogo postopali, ako so se v čem pregrešili. Da bi omejili fantovske pretepe, so ukazali, da razen mesarjev ne sme nihče nositi koničastega noža, vsi so marveč morali biti na oblo brušeni. Francoski orožniki so pazljivo vršili svojo službo. Med Kranjem in Tržičem sta se vsak dan menjavala po dva žandarja na konjih. Te hitre in pripravne orožnike so imeli pri nas dolgo v najboljšem spominu. Delomrzneži, postopači in tatovi so bili v takem strahu pred

francoskimi žandarji, da je bilo le redko slišati o tatvini ali ropu, pa naj si bo na še tako samotnem kraju. Ostra pravica je imela zločinca kaj kmalu v svojih pesteh.

Poglejmo končno še, kako si je v teh nemirnih časih zamišljala Avstrija notranjo policijsko službo. Ker so razen rednega vojaštva bili klicani k brambi tudi »vsi za orožje pripravni moški od 18 do 45 let starosti«, zato je tri tedne kesneje (1. julija 1808) nadvojvoda Janez dal razglasiti, da bodo ob času vojne skrbeli za mir in red v notranjosti gospodarji, kmetje in meščani, kočarji in gostači, ki so stari od 45 do 50 let. Sicer jih niso nameravali po vojaško organizirati, vendar bi morali opravljati v zaledju vse stražne službe, paziti na nove vojake, spremljati vojaške transporte in sploh vršiti vse posle, da se »domazh mir inu red ohrani, de po notrini desheli ne bo soldatov treba«. Zlom avstrijske moči in nenaden prihod Francozov pa tem priletnim stražarjem ni dal prilike, da bi kdaj izvrševali te naloge.

7. Narodno gospodarstvo.

Splošno gospodarsko stanje. — Olajšava tlačanstva.

Težka so bila bremena, ki jih je dolgoletna vojna navalila na ramena ljudstva, in hude so bile rane, ki jih je nemirna doba francoskih prekucij vsekala tudi našemu gospodarskemu in socialnemu življenju. Že ob priliki grozeče prve zasedbe po francoski armadi l. 1797 tarna Vodnik v svojih »Novicah«, kaj bo, če pridejo Francozi in če naložijo deželi veliko vojno naklado, ko ni nikjer dobiti denarja radi pomanjkanja zaslužka in radi zastoja kupčije. Iz pisem nekega francoskega častnika, ki se je l. 1800 vračal iz avstrijskega ujetništva skozi naše kraje v svojo domovino, sicer izvemo, da je n. pr. v Ljubljani opazil mnogo delavnosti, živahnega vrvenja in takšno blagostanje, ki ga je mogoče dobiti le v večjih trgovskih središčih. Pravi tudi, da tukaj ni našel v zanikarne cunje oblečenih ljudi, ker je mogel v ljubljanskih predilnicah najti vsakdo primernega zaslužka.

Toda to je bil le zunanji, varljivi videz. Kajti vojna teža je ležala na narodu kakor težka mora in mu izžemala njegove življenjske moči. Zato se ne bomo čudili, ako so v začetku leta 1804 s Kranjskega poročali cesarju, da ljudstvo ni zadovoljno. Pritožuje se radi pomanjkanja denarja in radi novega povišanega razrednega in osebnega davka v času, ko se iz dneva v dan vse draži, zaslužka pa nobenega ni. Obetali so nov srebrn denar, pa ga na Kranjskem niso videli. Kajti res da so l. 1800 kovali nov, močno z bakrom mešan denar po 24, 12 in 6 krajcarjev, ki pa je takoj izginil v razna skrivališča. Zato so ga že po enem letu morali vzeti iz prometa. Razen manjvrednega bakrenega drobiža po 6, 3 in 1 krajcar so nakovali nekaj belih 7-krajcarskih novcev. Vse to pa je bila do l. 1805 tudi edina gotovina v prometu razen bankovcev, ki pa jih je kmet jemal zelo nerad in je zahteval v papirju za svoje pridelke še enkrat višjo ceno. Tako je rastla draginja, trgovina se je pa ustavila, ker je vse pričakovalo boljših časov. Silno veselje je zavladalo, ko je bil l. 1805 z Napoleonom sklenjen bratislavski mir. Toda ljudje se niso utegnili niti oddehniti, ker je prišlo še hujše. Avstrija je hotela vso državo spremeniti v en sam velikanski vojaški tabor. Ali tudi organizacija deželne brambe in črne vojske je ni rešila poraza.

Kratka doba francoskega medvladja v Ilirskih deželah je rodila dokaj lepih in gospodarsko koristnih načrtov, ki se pa zaradi Napoleonovih bojev v Rusiji in Nemčiji niso mogli izvršiti in so ostali le na papirju. Za kmečko prebivalstvo je bila predvsem pomenljiva olajšava glede podložništva (tlačanstva), ki ga pa nikakor niso kar takoj odpravili. Hitro po sklenjenem dunajskem miru je dal francoski generalni intendant Dauchy (izg. Doší) objaviti Napoleonovo željo, naj se vrne zopet stari red v deželo, ki naj za kratko dobo, ker je tako potrebno, oskrbuje le še francosko armado. Odstopljene pokrajine ne bodo plačevale nič drugega ko le navadne davke, ki so jih odrajtovale pred vojno Avstriji. Vsakdo naj zato plačuje dotlej navadne »gospodnje davke (= dajatve v blagu) inu vse cesarske inu gosposkine plačovanja po stari navadi inu versti svoji lastni gospojski ob pravim času brez izgovora«. Kdor bi ne ubogal, mu grozi ta oklic z ostro kaznijo.

Kakor so določbe v tem razglasu kratke in nejasne, prav tako je megleno tudi besedilo ustavnega osnovnega dekreta iz l. 1811, ki v čl. 252 pravi: »Samo le robote strogo osebnega značaja so odpravljene brez odškodnine. Pravice, bodisi tudi fevdalnega značaja, izhajajoče iz nekdanje prepustitve zemljišča, so odkupljive.« Napoleon, ki je bil hud nasprotnik graščinskega podložništva, katero je na Francoskem velika revolucija l. 1789 popolnoma odpravila in kmeta-tlačana osvobodila, je s tem dekretom tudi slovenskemu kmetu, ki ga je prepovedal tržaškim meščanom za vsako malenkost s palico pretepati, odprl vrata osebne svobode. Odpravljene so bile vse tiste že z robotnim patentom cesarja Jožefa II. na 12 dni v letu omejene služnosti, ki so jih morali prej kmetje osebno ali z živino opravljati graščakom.

Ostala pa je v veljavi še desetina (razen desetine samostanskim in kapiteljskim cerkvam v Istri, ki je bila 15. novembra 1810 ukinjena) in z njo vred vse druge v urbarjih zapisane podložniške služnosti, ki jih je moral kmet vršiti in dajati grajski gospodi. A tudi te so se smele sporazumno z denarjem odkupiti. Generalni komisar pravosodja je izdelal podroben načrt, po katerem naj bi se kmetje odkupovali; vendar pozneje o njem ni nobenega sledu. Pri izvrševanju sklepa glede odprave kmetiškega podložništva Francozi pri nas namreč niso posebno hiteli. Za rešitev tega vprašanja niso bili nikakor zadostno pripravljeni in zato se niso upali prenagliti. Zato je kljub ustavnemu dekretu ostalo večinoma vse pri starem, med kmeti je pa vzbudilo mnogo hujskanja in razburjenja. Intendant za Gorenjsko opozarja že 17. junija 1811, da morajo kmetje do končne odločbe še opravljati vse služnosti in dajatve. Na tlako jih bodo prisilili tudi orožniki. Kdor pa bi bil zaradi upornosti zaprt, bo zanj in na njegove stroške opravil tlako najet delavec.

Da Napoleon ni nameraval kar takoj odpraviti kmetovega tlačanstva, je razvidno med drugim tudi že iz samega ustavnega dekreta. Tam določa XII. poglavje (v členu 250.), da bodo v francoskem cesarstvu veljavne postave z novim letom 1812 dobile zakonsko moč tudi v Iliriji. S to določbo bi bil torej tudi naš kmet rešen jerobstva svoje zemljiške gosposke. Ker pa

Žiga Cojz (v mladih letih).
(Slika iz Erbergovega rokopisa v fideikomisni knjižnici na Dunaju.)

zaenkrat na popolno osvoboditev kmečkega stanu še niso mislili, zato so v naslednjem (252.) členu skušali na kratko označiti pogoje in omejitve zemljiške odveze. Ta polovičarska rešitev pa ni zadovoljila kmetov, ki so v teh določbah iskali zase mnogo več ugodnosti, nego jih je v resnici bilo. Radi tega tudi omenjeni trdovratni spori.

Z vpeljavo francoske zakonodaje je bila graščinam odvzeta vsa sodna oblast. Kmet, ki je doslej v sredi med njim in med

državo stal graščak in mu kratil pravice enakopravnega državljana, je dosegel iste državljanske pravice, kakor so jih imeli njegovi dosedanji gospodje; oba je sodil en in isti sodnik. Toda francoski civilni državljanski zakonik, ki ga preveva pristen individualističen, sebičen in zato protisocialen duh rimskega prava, je povzročil velik preobrat v življenju našega kmeta.

Do francoskega medvladja so namreč bila naša kmečka posestva nedeljiva. Odslej pa so bile nepremičnine deljive in rodbinski oče ni mogel zabraniti, da se njegovo posestvo po smrti ne bi razkosalo. Člena 826 in 827 Napoleonovega zakonika namreč določata, da sme vsak izmed sodedičev zahtevati svoj delež in ako nepremičnin ni mogoče deliti, jih je treba sodno prodati na dražbi. V Avstriji, kjer je bila nedeljivost zemljišč od nekdaj uzakonjena, so ostale omejitve glede deljivosti celo še po zemljiški odvezi. Pri nas pa je izza francoske dobe ostala veljavna deljivost zlasti na Notranjskem in na Primorskem. Tako je francosko zakonodajstvo znatno vplivalo na gospodarsko sestavo naših dežel s tem, da ni oviralo razvoja male posesti, ki je pa seveda tudi ustvarilo ni.

Generalni guverner Bertrand je radi nedoločnosti čl. 252 osnovnega dekreta in radi nameravane neodločnosti končno 4. junija l. 1812 odredil, da morajo kmetje vse svoje urbarske in desetinske obveznosti odrajtovati tudi v bodoče kakor doslej, samo s to razliko, da se jim je peti del odpustil. Odpuščena je bila tudi tlaka vseh 12 dni, ki so jo gostači bili dolžni doslej opravljati za hišo, kjer so stanovali. Odlok pravi, da gre le cesarju pravica, da odredi, po kateri ceni se bodo posamezne služnosti odkupovale. Zmotno da je mnenje »nekaterih nevurnikov«, ki so ljudi zapeljali, češ, da so tlaka in dajatve brez odškodnine odpravljene. Čl. 3. naravnost žuga, da bo kmet, ki bi se branil odrajtovati gruntni gosposki davščine ali opravljati tlako, »tirjan in prisiljen tudi z eksekucijo k svoji dolžnosti in vsaka kresija ima oblast mu vojake v hišo poslati«. Kar je torej poprej kmetom ustavni dekret z eno roko dal, to so jim sedaj z drugo po večini zopet odvzeli. Gosposka je potemtakem smela poslej terjati le štiri petine prejšnjih podložniških dajatev tako v denarju kakor tudi v blagu. S temi in podobnimi odredbami je sicer vlada — v zameno, da si ni upala izvršiti za kmeta ugodnih ustavnih določb — skušala izboljšati kmetov položaj. Do popolne rešitve podložniškega vprašanja pa v tem kratkem času in pri teh okoliščinah ni moglo priti.

Francoska prizadevanja gredo na dve strani: skušajo pomiriti graščake, obenem pa bi tudi radi olajšali bremena kmetiškega stanu. Želeli so doseči spravo med veleposestniki in kmeti. Ti se pa branijo nositi fevdalna (graščinska) bremena,

češ, da že itak plačujejo davke francoski vladi. Graščaki se pritožujejo nad upornostjo kmetov, guverner hiti pomirjevati na vse strani: graščaki naj ne zahtevajo od podložnikov več nego jim gre in naj ne trpijo, da bi njih uradniki zatirali kmete, ki so vendar tudi ljudje. Na drugi strani naj pa tudi kmetje vedo, da je vlada trdno odločena, braniti vsak napad na tujo lastnino.

Ker so razni zakotni pisarji razlagali kmetom, da so kakor na Francoskem tudi v Iliriji prosti vseh obveznosti napram prejšnjim gruntnim gosposkam, so se jeli upirati celo sodniji in žandarmeriji. Poleti 1813 je vlada nekaj takih nemirnežev višnjegorskega in litijskega kantona z vojaško silo odvedla v tržaške zapore. Novi guverner Fouché, ki si je hotel pridobiti naklonjenost najširših ljudskih plasti, pa je tem jetnikom vrnil prostost in priporočal graščakom in kmetom strpljivost.

Tudi uradni časopis je v vseh podobnih primerih skušal pomirljivo vplivati. Ko so avgusta 1813 zopet nekateri podložniki odrekli svojim graščakom dolžne dajatve, so zaprli glavne kolovodje, ki so hoteli zanetiti upor. Urednik Telegrafa, Nodier, je te vstaše celo zagovarjal in opravičeval v posebnem članku, ki je zbudil splošno pozornost, med graščaki pa silno ogorčenost, ki se je še povečala, ko je dal Nodier svoj spis posloveniti. Miselnost kmetov jasno označuje pismo, ki ga je ob odhodu Francozov pisal 8. oktobra 1813 smleški oskrbnik Iv. Drobnič svojemu gospodarju Lazariniju na Štajersko: »Vse želi, da se zlasti razmere podložnikov na deželi urede; kmetje ne plačujejo ničesar in siliti se jih zdaj ne more. Zlobnost njihova je tolika, da pravijo: Zdaj nimamo nobenega gospodarja; ako nas obdrži cesar, bomo počakali njegovih ukazov, če nas pa zopet dobe v pest Francozi, ne bomo plačevali nič več pristojbin.«

Kmetijstvo in živinoreja.

Za povzdigo kmetijstva se Francozi niso mnogo brigali; za nadzorstvo gozdarstva, lova in ribarstva so ustanovili poseben urad, ko je Kranjska kmetijska družba prenehala delovati. Ilirija jim ni bila poljedelska dežela. Po mnenju francoskih upraviteljev bi se mogla s svojimi pridelki, z žitom in živino, preživiti samo pol leta; potrebo za drugo polovico leta pa mora pokriti z uvozom iz inozemstva. Posebno se kaže ta odvisnost na kraškem tržaškem ozemlju in v okolici Reke, ki bi ne dali svojim prebivalcem niti za mesec dni živeža. Goriška izvaža sirovo svilo in vino, vse ostalo mora uvažati. Kranjska ima sicer nekaj plodnejših ravnin, Koroška izvrstne pašnike, pa niti te dve ne bi mogle preživiti svojih prebivalcev, če bi se ne bavili z obrtjo in industrijo, ki jo omogočujejo naravni

zakladi in zemljepisna lega dežele. Zato je po mnenju Francozov poljedelski značaj Ilirskih dežel malopomemben, temboli jih pa nagiba njih naravna lega k trgovini. Dolenjca je deloma preživljala tudi vinoreja. Vinski pridelek pa je ostal po večini v deželi, kakor pravi Vodnik: Grozdje masti veseli Dolenj'c — Vozi po mošt bogati Gorenj'c.

Kako so kmetje kljub vojnemu hrupu posebno skrbeli, da se jim ne zniža število repov v hlevih, nam dokazujejo naslednje številke. Leta 1788 so našteli na Kranjskem 17.982 konj in 52.490 volov, l. 1799 je bilo še vedno kljub rekvizicijam 17.555 konj ter 51.818 volov, ki jim je tega leta treba prišteti še 320 glav pitane govedi. Prebivalcev pa je imela Kranjska leta 1788: 419.411, l. 1799 pa 429.866. Baltazar Hacquet (izg. Hakè; doma je bil s Francoskega in je služil v Idriji, Ljubljani in pozneje v Lvovu kot zdravnik in profesor anatomije) je l. 1801 napisal o južnih Slovanih posebno knjigo, kjer trdi, da so pri nas radi pridobivanja potrebnega gnoja redili vse preveč živine, ki je niso mogli zadostno krmiti in jim je zato ostala mršava.

Gornje številke pa so se v naslednjih par letih celo še zvišale. Tako imamo za leto 1807 poročilo, da so takrat našteli na Kranjskem 59.409 volov, 69.361 krav, 140.768 ovac in 18.342 konj. Koroška je imela takrat več krav (81.202), toda nekaj manj volov (43.454) in ovac (125.740). Glede konjereje je slovela zlasti Ziljska dolina, na Krasu pa so bile na glasu cesarske žrebčarne v Sočerbu, Lipici in na Prestranku. Za tovorenje po hribovskih potih in stezah so rabili majhne hrvatske konje.

Za prebivalstvo je pomenilo veliko olajšavo, da je po dolgotrajnih vojnah, ki so kmečke hleve močno izpraznile, dovolila avstrijska vlada za Ilirijo prost uvoz 12.000 ogrskih volov ter neomejene količine krušnega žita. Po pruskem zgledu so za Marmonta razdelili med ljudstvo 1200 konj od topništva. Prevzemniki so se morali obvezati, da v potrebi te konje vrnejo zopet vojaški upravi ali pa dajo namesto njih druge, enakovredne. — Da bi mlado drevje ne trpelo škode, je francosko-ilirska vlada od 1. avgusta 1810 dalje prepovedala pasti ovce in koze v državnih gozdovih razen v krajih, ki jih je šumska uprava za to določila. Za to pravico je moral kmet plačati majhen davek, nakar je prejel dopustni listek, ki je bilo na njem označeno število drobnice. Kdor je gonil na pašo v cesarske lesove večje število ali pasel po prepovedanih krajih, temu je logar pobral živali, ki jih je smel zase zaklati; prestopek pa so vrh tega kaznovali še z denarno kaznijo. Za občinske in zasebne gozdove pa se država ni brigala; samovoljnega in škodljivega izrabljanja pa niso pospeševale cene lesa, ki so bile radi celinske zapore zelo nizke.

Ker je dotedanja pasma drobnice dajala le slabšo volno, so v dobi francoske okupacije skušali pri nas udomačiti italijanska jagnjeta z žlahtno volno. Baron Karel Cojz je pri Ljubljani osnoval celó poskusno ovčarijo s pasmo Merinos. Ker pa so bili

B. Hacquet, raziskovalec jugoslovanskih dežel.
(Bakrorez C. Kohla po risbi F. Lindererja.)

mnenja, da je za to vrsto naše podnebje premrzlo in bi ta pasma zato ne mogla prospevati, je ostalo pri tem osamljenem poskusu. — Radi ajde, ki so jo mnogo sejali zlasti na Koroškem, po Gorenjskem, Notranjskem, Vipavskem in v Istri, je bila dobro razvita tudi čebeloreja, ki so jo na kmetih razširjali zlasti duhovniki. Že na drugem mestu (gl. Gruden, Zgodovina, str. 949)

je bilo omenjeno, da so bili naši ljudje v čebelarstvu učitelji ostalim avstrijskim narodom. Kot na izvirno kranjsko posebnost opozarja Hacquet na dejstvo, da so čebelarji prenašali ponoči panje na novo pašo. Glede lova pravi isti pisec, da je redkokje v Evropi kakšna vodna okolica s toliko množino vodnih ptic v jeseni in pomladi, kakor jih ima Ljubljansko barje. Tu je prvo veliko ptičje počivališče na dolgem potu iz Italije in Egipta. Ptice so lovili ponoči v mreže, ki so jih razpeli čez vodo.

Od novih sadežev, ki so jih v tej dobi, odnosno tik pred njo začeli pri nas pridelovati v večjem obsegu, je na prvem mestu krompir. Skoro dvesto let — odkar je prišel v Evropo — je trajalo, preden se je mogel udomačiti tudi pri nas. Cesar Karel VI. je že l. 1740 priporočal saditi krompir. Vsaka hiša je dobila od svoje gosposke po 6 krompirjev za seme. Le prisiljeni so ga sadili in še to le za krmo svinjam, čeravno so ga vladarji nalašč zahtevali na mizo pri svojih obedih. Cesarica Marija Terezija je za leta 1767—1771 obetala za saditev celo darila v denarju; a vse skup ni dosti izdalo. Jožef II. se je iznova lotil dela. Leta 1788 je poslal poziv vsem kranjskim gosposkam, naj priporočajo sajenje krompirja. Oklic je obetal dva cekina nagrade, toda samo za dve leti, ker da bo potem vsak sam spoznal korist in bo sadil krompir kot delajo že na Nemškem in Češkem. Ako ni bilo posajenega krompirja več kot 1 oral, je bil kmet oproščen tudi te desetine. Celo ljubljanski magistrat sam se ni mogel ogreti za sajenje krompirja, ki ga je naravnost odsvetoval, češ, da tukajšnja zemlja ni zanj in da vsak drug sadež več vrže.

Vendar je bil za francoskih vojn po zgledu državnih dominijev in graščinskih veleposestev krompir tudi v naših krajih že toliko udomačen, da je v odvrnitev lakote mogla deželna vlada izdati spomladi l. 1806 poseben nauk, kako se iz krompirja kruh peče. To navodilo pravi, da je mogoče kruh iz krompirjeve moke le po duhu razločevati od žitnega, sicer pa da je okusnejši ko vsak ječmenjak, ovsenjak ali turščičnjak. — Gojitev krompirja so graščaki ponekod svojim nevernim podložnikom naravnost in dobesedno »vtepli«. V svoji kroniki laške župnije pravi Ripšl, da je še sam poznal kmeta, ki je bil v graščini laškega trga trikrat tepen, preden je začel krompir saditi.

S koruzo, ki so jo gosposke l. 1713 odn. l. 1733 naročile saditi, je šlo nekoliko hitreje, ker so jo takoj oprostili desetine. Z bremeni preobloženi tlačani so se zato turščice hitro oprijeli in jim je postala kmalu eno od poglavitnih živil. Ko so potem graščaki spoznali, da so jih kmetje ukanili, ki so sejali vedno več koruze in vedno manj drugega, desetini podvrženega žita, so zahtevali desetino tudi od turščice. Kmetje pa so se postavili

na stališče, da dajanje te desetine ni vpisano v nobenem urbarju in da zato zahteva graščakov ne drži; iz istega razloga so se tudi upirali dajati desetino od pridelanega krompirja. Na posredovanje vlade sta se šele mnogo pozneje pogodili obe stranki na ta način, da je vsaka nekaj od svojih zahtev popustila.

Obrt.

Kar je Slovencu ukratila skopo odmerjena in često malo plodna zemeljska gruda, to mu je deloma nadomestila njegova žilava pridnost, s katero je obdeloval svoj košček zemljišča, deloma pa obrt. Saj nam zatrjujejo potopisci, ki so v začetku XIX. stoletja prepotovali naše dežele, da je tretjina Kranjcev živela od obrti. Eden od teh (Rohrer, 1804) — opisujoč izdelovanje platna, sukanca, čipk, lesene robe, slamnikov, sit in usnja — pravi naravnost, da Kranjec v takozvani mestni, domači industriji svoje nemške sosede na Štajerskem in Koroškem visoko nadkriljuje ter da je med vsemi avstrijskimi Slovani v umetni obrti najbolj izomikan. Dobri dve desetletji pred njim zvemo od drugega takega potovalca (Hermanna), da so bili v koroških tkalnicah zaposleni skoro sami Kranjci. Pravi tudi, da so takrat po Štajerskem in Koroškem spredli komaj toliko hodnične preje in volne, kolikor so jo zase potrebovali.

Nasprotno pa je zlasti na Gorenjskem vse predlo: možje in žene, hlapci, dekle in otroci. Pozimi so vstajali že ob petih in vztrajali pri delu do polnoči. Ženske in otroci so večinoma predli, moški pa tkali. Vsega skup so takrat računali, da je bilo samo na Gorenjskem nad 800 statev, ki so na njih razen navadnega platna izdelovali tudi 300 kosov ozkega, finega tančičnega platna. Klekljali so tudi čipke, ki so donašale letno 12.000 gld.

Da so si krajšali dolge zimske večere, so se deklice iz vasi zbirale k delu zdaj v tej, zdaj v oni hiši in fantje so prihajali »na prejo«. Tu so potem peli, pravili si pripovedke in čitali slovenske povesti. Tudi plesali so, toda le po posameznih parih, da je šlo pravo delo neovirano od rok. Po polnoči pa so se zopet razšli. K sklepu teh večerov so na pustni ponedeljek priredili skupen ples, kjer so »prejo razdrli«. Platno in čipke so prodajali večinoma na Laško v mesto Sinigaglia. Po podatkih Hermanna, ki je l. 1780 po naročilu ruske vlade prepotoval tudi slovenske dežele, so si ljudje s tem delom prislužili lepe denarce: Kranjska je iztržila za te vrste robo na leto 400.000 gld. — Da bi tkalstvo v svoji državi pospešil, je Napoleon 7. maja 1810 odmenil en milijon frankov tistemu, ki bi iznašel stroj, s katerim bi bilo mogoče presti laneno predivo kakor se prede bombaževina. Ta dekret je ukazal prestaviti na vse jezike in ga razposlati tudi vsem konzulom v inozemstvo.

Hermann omenja v svojem poročilu tudi razvito slamnikarsko obrt v Ihanu. Tudi prej imenovani Rohrer pravi, da so na Dunaju nosili često takozvane florentinske slamnike, ki so jih napravili ihanski kmetje na Kranjskem. Prav tisti čas se je tej panogi narodnega gospodarstva obetala lepa bodočnost, ker so prišli pri angleških gospeh v modo slamniki. In res se je slamnikarska obrt iz Ihana, kamor jo je baje iz Florence zanesel neki ihanski domačin, zelo hitro razširila v bližnji okolici, zlasti v Domžalah, Mengšu in Trzinu. Prebivalci teh krajev so se v pletenju slamnikarskih izdelkov vedno bolj izpopolnjevali, v tujino pa so to robo razpečavali Blejci in Tirolci. Od teh slednjih se je l. 1838 nastanil v Domžalah prvi tujec kot slamnikar. Ko so 30 let kesneje začeli vedno bolj in bolj uvajati v obrat stroje, je slamnikarstvo v vedno večji meri izgubljalo značaj domače obrti; v matičnem kraju Ihanu, kjer ni prišlo do industrializacije, je ta obrt le še borno životarila.

Cenega, večinoma rjavega polsukna, mezlanke ali mezlana, so posebno mnogo izdelovali v skrajnem gorenjskem kotu okrog Radovljice, Bleda, Rodin, Begunj, Lesec, Sela, Otoka in Tržiča, enako tudi ozkega kmečkega sukna »raševine« ter pol-raševine. Mnogo so spletli na Kranjskem (v Tržiču, Višnji gori, na Jesenicah) nogavic, večinoma rdeče, modro ali pa sivo barvanih. Ljubljana je dala dosti navadnega volnenega blaga, pa tudi ostala dežela obilo flanele, trakov iz sukanca in rdeče turške preje v različnih vzorcih ter končno lodna, ki so ga izdelovali iz treh delov bele in enega dela črne ovčje volne, ki so jo zmešali, spredli in kot sukno gosto zvaljali. Posebno vrsto platna iz lanu in ličja so izdelovali Korošci. Trgovino s platnom, sukancem, prejo in z (idrijskimi) čipkami so imeli dolgo izključno v svojih rokah meščani iz Škofje Loke.

Usnjarstvo je bilo razen na Koroškem posebno razvito v Tržiču, Ljubljani, Kamniku, Višnji gori, Ložu in na Jesenicah; Ribnica je imela več krznarskih mojstrov, v Stražišču so izdelovali sita iz žime, na Gorjušah čedre za tobakarje, drugod po deželi pa vsakovrstne izdelke lončarske in lesne industrije, kakor žlice, šatulje, različno orodje, igrače in podobno »suho robo«. Razen v Trstu so bila podjetja za majolično prstenino tudi v Ljubljani in Kamniku. Na Gorenjskem (v Kropi, Kamni gorici, Železnikih i. dr.) je bilo razvito fužinarstvo, v boroveljski puškarni je delalo okrog 500 mojstrov, ki so mogli napraviti letno 50.000 pušk, tudi s pridelovanjem oglja so si Gorenjci dosti prislužili. Železarske delavnice na Dvoru pri Žužemberku so bile ustanovljene l. 1796. Žeblje in ostalo železno in jekleno blago so izvažali v Italijo, ker so ga Italijani predelavali le pri malem ognju in je zato kranjsko železo moglo vzdržati močno švedsko in drugo konkurenco.

V goratem tribuško-čepovanskem okraju na Goriškem so l. 1722 ustanovili prvo steklarno. Ta obrt se je potem v teh krajih (v Tribuši, Mrzli in Mojski dragi) obdržala dobrih sto let. Prenehala ni zaradi pomanjkanja peska, marveč radi tega, ker so gozde izsekali. V teh steklarnah so izdelovali vsakovrstno, tudi zelo umetno stekleno robo. Kakor na Tirolskem, Koroškem in na Gorenjskem (n. pr. v Kamni gorici in Poljanski dolini), so tudi tu slikali svetniške podobe na steklene šipe in so jih potem Kočevarji razprodajali križem sveta.

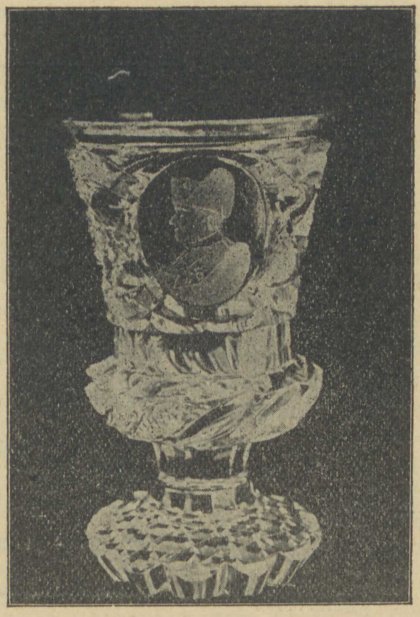

Slavnostna čaša, iz katere je baje napival ljubljanski mêr. (Nekoč v graščini Stattenberg.)

Francosko-ilirska uprava je proglasila pri nas popolno obrtno svobodo. Vsakdo se je smel baviti s poljubno obrtjo, samo da je plačal predpisani obrtni davek (impôt des patentes). Tako se je n. pr. l. 1812 priglasilo 26 žen, da plačajo ta davek za trgovanje z idrijskimi čipkami, ki so jih večinoma prodale v Ljubljani, a jih je šlo mnogo tudi na izvenilirska tržišča. — Z ukinitvijo starodavnih cehovskih zadrug in z uvedbo obrtne svobode je skušala francoska vlada doseči znižanje cen in večje tekmovanje prodajalcev. Ali to ni šlo popolnoma brez ugovorov. Saj je polovica mestnega prebivalstva živela dolga stoletja za varnim plotom svojih obrtnijskih predpravic, ki so jih pred podeželskim ljudstvom z vso ljubosumno pazljivostjo branili proti vsakemu izpodjedanju. Zato se ne bomo čudili, če se ljubljanski mestni magistrat (2. novembra 1811) pritožuje kranjskemu generalnemu intendantu, da je z nasilnim prenehanjem cehov in mojstrovskih pravilnikov bilo uničeno vse premoženje obrtnikov, ki so ga imeli v svojih obrtnih pravicah. Nobenega reda in nobene discipline ni več; tujcem, ki o njihovem znanju in značaju ni nikomur nič znanega, so vrata na stežaj odprta; prenehalo je vsako razmerje med potrebo in med kupcem. Zato pa je občinstvo sedaj izpostavljeno vsej mogoči draginji in vsakovrstnemu izsiljevanju tujih obrtnikov, ki si zato, ker jih je preveč, drugače ne morejo prislužiti potrebnega kruha.

Gewerb-Patent

für das Jahr 1813

Population von 2836. Seelen
Gemeinde Cösnern

N.° 95

Der Maire der Gemeinde Cösnern ertheilt nach Vorweisung und Uebergabe der von dem Herrn Carl Jugany Perzepteur der direkten Steuern in obiger Gemeinde ausgestellten Quittung ddto. 22ty May 1813. Journals N.° 327. aus welcher ersichtlich, daß der unter dem Artikel 87. der Role vorkommende Jeralla Georg wohnhaft in Cösnern N.° 12. das Gewerbe eines Schneider ——— ausüben zu wollen sich erklärte, und die verfallenen Gewerbsteuer-Raten des jährlichen Betrages von Fr. nil Cent. 57. bezahlt habe, demselben gegenwärtiges Gewerb-Patent, in Folge dessen er mit Beobachtung der Polizeygesetze und Vorschriften obbenanntes Gewerbe im Laufe des Jahres 1813. ruhig und ungehindert wird ausüben können.

Zu Cösnern am 5ty Juny 1813.

Der Maire der Gemeinde

Obrtna listina (patent).

Kakor so v duhu rimskega prava sestavljene določbe Napoleonovega zakonika glede dediščin kvarno vplivale na kmetiško posest, ki se je smela sedaj svobodno razkosavati in je postala spekulacijski predmet, prav tako se je zgodilo obrtnemu stanu. Zakonodavec res da ne pozna nobene razlike med kmetom in plemičem, med bogatinom in beračem. Toda hkrati pa tudi zahteva, da bodi vsak sam svoje sreče kovač, sam mora stati posameznik nasproti državni oblasti in ne sme si iskati pomoči pri svojih tovariših za dosego boljših življenjskih pogojev. Zato morajo biti razveljavljeni vsi cehi, prepovedane vse zadruge, zabranjeno vsako združevanje obrtnikov za določevanje cen in delavcev za dosego boljšega zaslužka. Kdor v življenjskem boju onemore, temu ni pomoči; zakon ščiti le njegovo pravo do svobodnega tekmovanja, socialne zaščite v potrebi pa mu ne nudi. Radi tega nenadnega in tako korenitega preloma s preteklostjo nam bo tudi razumljivo, zakaj so bili ljubljanski mestni očetje tako ogorčeni radi uvedbe načela o popolni obrtni svobodi na ozemlju Ilirskih dežel.

Da bi odvrnil škodljive posledice celinske zapore od Ilirskih dežel, se je njihov prvi upravitelj maršal Marmont zlasti prizadeval, da bi dvignil domačo industrijo. Vedno je dajal prednost ilirskim izdelkom in šele za temi je pospeševal francosko, italijansko in na zadnjem mestu tudi napoljsko industrijo. V začetku leta 1811 je ustanovil v Tržiču Francoz Dutton tovarno za kose in nožna rezila. V Gorici je obstajala tovarna za svilo, v Trstu pa, kjer je bilo nekaj tvornic za milo, so osnovali tovarno za porcelan, ki naj bi izpodrinil sloveče dunajske porcelanske izdelke. Francoska vlada je znatno pospeševala tudi našo hišno industrijo in je n. pr. v Kranju in njegovi okolici podpirala tam udomačeno žimarsko obrt. Da bi se mladeniči, ki so se hoteli posvetiti obrtnemu stanu, temeljiteje izobrazili v svoji stroki, so s cesarskim dekretom z dne 27. julija 1811 ustanovili 100 brezplačnih mest za ilirske rokodelce na šoli za umetnost in rokodelstvo v francoskem mestu Châlons sur Marne. Tu so se učili umetnega ključavničarstva, litja kovin, obrtnega risanja in francoskega jezika; zavodu je bila priključena tudi delavnica za izdelovanje preciznega risalnega orodja.

Posebno pažnjo in skrb so posvečali Francozi rudnikom, ki so jim obetali bogate dohodke. Intendanti sami so večkrat poudarjali, da so rudniki in fužine edino bogastvo Kranjske in Koroške. Za največje in najbogatejše rudnike v Idriji in za svinčene koroške pa se je Napoleon še osebno zanimal radi tega, ker so se njih dohodki stekali v cesarjevo posebno blagajno. L. 1809 je delalo v idrijskih rudnikih 1200 delavcev za 12 krajcarjev na dan. Avstrijska vlada je vsako leto zalagala idrijske rudarje z žitom, ki ga je nakupovala na Ogrskem in Štajerskem. Ker je hotel Napoleon iz rudnika čim več iztisniti, je

zavladal tam kmalu velik nered. V drugi polovici leta 1811 so znašali mesečni izdatki 60.000 frankov. Kljub nizkim delavskim mezdam se jim niti te niso redno izplačevale. Ker delavci niso mogli preživljati svojih rodbin, se je okrog 200 rudarjev izselilo iz Ilirije. Živo srebro so takrat izvažali zlasti v Ameriko, kjer so ga potrebovali pri čiščenju in odločevanju zlata in srebra. Marmont, ki je osebno obiskal idrijski rudnik, pravi, da je donašal letno čistega dohodka pol milijona frankov. — Pod monopolno upravo idrijskega rudnika je bila državna steklarna v Zagorju, ki so jo leta 1811 znatno povečali, tako da je delalo v njej nekaj časa do 300 delavcev. Nesrečne Napoleonove vojne pa so tudi tu ustavile nadaljnji procvit. Slično je bilo z gorenjskimi fužinami, ki so propadale druga za drugo. Temno slika ta gospodarski položaj intendant Chabrol, ki piše l. 1813: »Nekdaj so krožili milijoni kapitala, kajti cvetela je industrija in obrt. Danes so pa tvornice prazne, delavnice zapuščene in velika imetja izgubljena.«

Trgovina.

»Ruda, kupčija tebe rede«, — s temi besedami je označil že naš pesnik Vodnik življenjske možnosti slovenskega naroda. Saj so se pa tudi Francozi vprav zaradi ugodne zemljepisne lege tako trdno oprijeli Ilirskih dežel. Ilirija jim je bila v trgovskem oziru posredovalka med Francijo, vzhodom in balkanskim polotokom. Morsko zvezo so jim zaprli Angleži, ki so s posestjo Gibraltarja in l. 1800 novoosvojenega otoka Malte obvladali ves promet na vodah Sredozemskega morja. Da bi Angleže prisilil, da bi sklenili mir in priznali nova določila pomorskega prava, je Napoleon 21. novembra 1806 proglasil celinsko zaporo: angleško trgovino in angleško blago je hotel izključiti iz vseh evropskih tržišč. S tem je nameraval gospodarsko zadeti Anglijo in jo prisiliti na kolena. Vse blago, ki je bilo angleškega izvora ali je bilo lastnina angleških podanikov, so zaplenili in uničili. Orjaški gospodarski boj naj bi v tem čisto političnem početju dal krepke zaslombe tudi mladi francoski industriji.

Ko se je sedaj Napoleon v posesti Ilirskih provinc čutil ne le vojaško, marveč baš radi nove zveze po suhem skozi Ilirijo tudi gospodarsko dovolj trdnega, je 19. oktobra 1810 poostril svoj odlok o celinski zapori, ki ukazuje požgati in uničiti vse angleško in na angleških ladjah pripeljano blago. Dekret so uradno razglasili v Trstu 5. in v Ljubljani 6. novembra. Po vsej deželi so takoj uvedli stroge hišne preiskave. In ne brez uspeha: že dne 27. novembra so v Trstu na Borznem trgu in 11. decembra v Ljubljani na Mestnem trgu ob navzočnosti vojaških in civilnih oblasti slovesno in očitno sežigali angleško blago. Na dan 1. decembra 1810 so na enak način uničili zaloge angleškega blaga na Reki; tega dne so ponovno požigali prepovedano blago tudi

v Trstu. Dne 11. oktobra leta 1812 so sežgali v Ljubljani zopet 657 kosov (3862 metrov) angleške kotenine, perkala in muselina v vrednosti 50.000 frankov. V Hamburgu je na Štefanji dan 1810 od poldne do večera gorelo 40 velikih, z angleškim blagom težko obloženih voz, za kar so porabili 30 sežnjev drv. To uničevanje narodnega imetja obsojajo tudi naše zasmehljive litanije o Napoleonu in njegovih pregrehah: »ki si veliko blaga od vnanjih dežel očitno sežgati pustil, Napoleon Buonaparte!« Marmont sam je obsojal celinsko zaporo, češ, da si je Napoleon to misel vtepel v glavo, potem je pa posameznikom dajal izjemna dovoljenja in s tem ponižal veliko idejo do gole finančne spekulacije in opeharil obenem svoje zaveznike.

Spočetka so bile posledice te poostrene celinske zapore za Ilirske dežele dobrodejne. Tu skozi se je usmeril ves trgovski promet iz Italije in Francije v Turčijo in v orient. Bila je to v prvi vrsti le prehodna ali tranzitna trgovina: tuje blago naj bi se prevažalo neocarinjeno od ene deželne meje do nasprotne meje. Zato je bila po okupaciji prva skrb novega guvernerja Marmonta, da je pripravil ugodne prometne zveze na eni strani z Italijo, na drugi strani pa preko Dolenjske, Metlike in Karlovca v Kostajnico ob turški meji. Nič se ni našim županom bolj zabičevalo, kakor skrb za udobnost in varnost cest, ki so za njihovo napravo in popravljanje odredili celo tlako. Takoj po osvojitvi Ilirije je Napoleon ukazal, da mora iti uvoz kolonialnega blaga, ki je namenjeno za Francosko, izključno le skozi to deželo. Ob tej novi veliki prometni žili so napravili velika skladišča za blago v Trstu, Ljubljani, Sisku, Karlovcu in zlasti v Kostajnici ob reki Uni, kjer so zgradili tudi obsežna prenočišča za popotne trgovce in hleve za živino. Nadaljnja ugodnost te nove zveze z vzhodom je bila v površnem, prizanesljivem preiskovanju po carinarnicah. Za blago, ki je prihajalo iz Turčije, se je plačevala znižana carina, celo poštnino za vsa pisma na tej poti so znižali, za velike in dragocene pošiljatve pa je vlada dovoljevala tudi brezplačno vojaško spremstvo.

Ker so bili vrh tega tudi francoski konzuli na Turškem vneti zastopniki trgovskih in državnih koristi (ustavni dekret iz l. 1811 pravi naravnost, da sme biti ilirski generalni intendant z guvernerjevo vednostjo v neposredni zvezi s francoskimi konzularnimi agenti v Bosni in Albaniji), zato pričakovani uspehi niso izostali. Že v začetku decembra 1810 je naznanil pariški državni list (Journal de l'Empire) sklep nekaterih grških trgovin na Dunaju, da prenesejo svoj sedež v Ljubljano ali Karlovec, ker je bilo le odtod mogoče pošiljati v Italijo in Francijo ovčjo volno, ki so jo dobivali iz Male Azije in katere je zaradi angleške pomorske blokade silno primanjkovalo francoski industriji. V januarju l. 1811 so dospele prve velike pošiljatve volne, bombaža, nojevih peres, kamelne dlake, tobaka, voska in kož iz

Turčije skozi Metliko v Ljubljano. Konec istega meseca so pozdravili tu prve, na Francosko potujoče turške in grške trgovske potnike, ki so zapustili svojo prejšnjo pot skozi Ogrsko in Dunaj. Iz Avstrije so preko Ilirije izvažali v Turčijo platno in lanene stvari, papir, češko steklo, drogerije, ure, parfumerijo, svilo, žamet in izdelano železo, uvažali pa so bombaž, olje, citrone, južno sadje, riž in kože. Carigrad je po vsakem požaru, ki v tem mestu niso bili prav nič redki, dobival iz in preko Ljubljane vse potrebščine do zadnjega žeblja in deske.

Pot po kopnem se je mogla kosati s prevažanjem po morju tudi glede cene, ker so bili Turki zmerni in z malim zadovoljni. Tudi prehrana živine jih ni stala dosti, ker so jo mogli večinoma svobodno pasti po zapuščenih turških pokrajinah. Ker pa je bilo mogoče, da bi šel smirnski bombaž, namesto skozi Ilirijo, mimo Carigrada po Črnem morju in po Donavi na Dunaj in odtod čez Strassburg v Francijo, je Marmont dosegel, da so tako blago v strassburški carinarnici obremenili z davkom 200 frankov od centa. Uspeh je bil ta, da je šlo odslej vse to blago na Francosko skozi Ilirske dežele, ki so dobile tudi del zaslužka ob prevozu.

To novo živahno trgovsko in obrtno vrvenje se je v Ljubljani kmalu tudi na zunaj poznalo. Kajti tu so se stekale in križale ceste, ki so vodile od severa na jug in od vzhoda na zahod. Ako je neki ruski mornariški častnik še konec marca 1810, preden so se uredila ta nova trgovska pota, mogel zapisati, da so živeli Ljubljančani pod Avstrijo veselo življenje, pod Francozom pa je bila njih trgovina uničena, mesto zapuščeno, obubožano in številčno za dobro polovico manjše, se je to kaj kmalu korenito spremenilo. Skrčeno trgovino z Avstrijo in Dunajem je dobro odtehtal novi položaj, tako da je mogel še istega leta trditi francoski uradni list (Corriere Illyrico), da je mesto težko spoznal tisti, ki ga je videl pred dvema letoma: »Ko vidi človek toliko od vseh strani v mesto pritiskajočega ljudstva, toliko kočij, toliko zlatega cvenka, misli skoro, da je v Milanu ali na Dunaju. To je tudi popolnoma naravno; saj se nahaja tu dvor maršalov in vsi višji ilirski uradi. V mestu in okolici je več ko 400 novih uradnikov, vojakov pa nad 4000. V Ljubljano mora priti vsak Ilirec, ki ima kakršenkoli opravek pri vladi. Tu je videti Arbanasa in Korošca od tirolskih mej, Goričana in Turkom sosednega Hrvata. Tu se srečujejo najrazličnejši ljudje. Tu se sklepajo prijateljske in druge pogodbe. Tu je središče Ilirskih dežel. Doslej se v Ljubljani ni stekalo še nikoli toliko ljudi in od tako različnih krajev sveta. Meščani si ne žele nikakor nazaj drugih časov. Njih stanovanja in hiše so poskočile za dvakratno ceno. Ljubljano je treba pogledati posebno kako nedeljo. Parade vojakov, ki prihajajo iz vojašnic zgodaj zjutraj z janičarsko godbo petih polkov, javno spreha-

jališče na vrtu barona Cojza, množica ljudi, ki se jež in peš in v vozeh gnete proti ‚Napoleonovemu vrtu' in ‚Pariškemu dvoru' v bližnji Gornji Šiški, z ljudmi natlačene kavarne, kazina za gospodo, bali v prekrasnem strelišču, — vse to so stvari, ki zaslužijo, da se zmeni zanje vsak prijatelj lepote in prijetnosti.«

Kakor razvidimo, so skušali Francozi tudi s sijajnim nastopom vplivati na ljudi. Z vojaškimi paradami so se vrstile ljudske veselice, tekmovanja z darili in gostije za izbrano, izobraženo občinstvo. Oživele so zopet vožnje po Ljubljanici z razsvetljavo

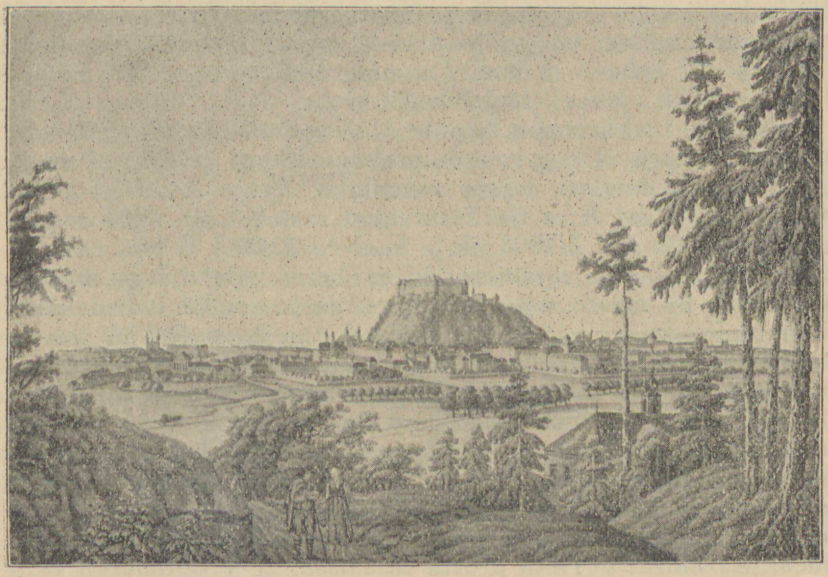

Ljubljana okoli leta 1800.
(Postlov bakrorez po risbi Runka v ljubljanskem muzeju.)

in umetnim ognjem. Višek teh veselic je bil vsako leto Napoleonov rojstni dan (15. avgusta), obletnica njegovega kronanja, rojstni dan cesarice Marije Lujize in rimskega kralja. O vseh teh prireditvah nam ve francoski uradni list »Telegraf« mnogo povedati. Sploh je bilo življenje v Ljubljani kot političnem in gospodarskem središču zelo pestro. Leta 1810 je nekaj meščanov ustanovilo društvo kazino, ki naj bi gojilo družabnost in zbliževalo trgovce pa tudi nove gospodarje z domačim prebivalstvom.

Francoska uprava je skrbela za javna zabavišča, kakršna so bila šišenski Napoleonov vrt, Pariški dvor in Mali prater. Na travnikih tivolske graščine so nameravali potem v neposredni bližini mesta zasaditi velik drevored, ki je l. 1813 napravil zanj načrte inženir Blanchard, načelnik čet za mostove in ceste. To

delo pa je potem izvršil že novi avstrijski guverner Lattermann, ki se po njem drevored danes imenuje. Ljubljana dotlej namreč ni imela javnih nasadov. Ko so l. 1792 podrli dvorna in naslednjega leta še nemška in karlovška ali pisana vrata in so s porušenim mestnim ozidjem zasuli za brambo nepotrebne mestne jarke, šele tedaj so začeli misliti na javne mestne nasade. Francoske vojske pa so praznile tudi mestne blagajne, zato so prvi nasadi nastali šele v povojni dobi. — Da francoski upravitelji tudi lastne udobnosti niso zanemarjali, nam dokazuje naročilo, naj bi se do jeseni leta 1810 nalovilo za lovske zabave 200 do 300 zajcev za guvernerja. Ta je namreč obnovil lovski zverinjak na Studencu, kjer si ga je priredil v XVII. stoletju že neki Turjačan. V zabavo je imel Marmont tudi vprego s štirimi jeleni, ki so jih ujeli v kranjskih gozdovih.

Ako je Ljubljana po Napoleonovi celinski zapori pridobila, so pa radi tega in radi zastoja prekomorskega izvoza, ki so ga preprečevali Angleži, trpele naše luke. Ko je Avstrija dobila tudi beneški del Istre, je Trst vidno rastel. Leta 1800 so mu našteli 28.000 duš, l. 1808 jih je imel že 33.000. V tem času so zasuli mali kanal in zgradili na njem borzno palačo in pa mestno gledališče na mestu, kjer je stala dotlej cesarska ladjedelnica. Pod francosko okupacijo pa je začelo mesto pešati in število tržaškega prebivalstva je l. 1812 padlo na 24.633. Prvotna odredba nove francoske vlade, ki je v Trstu odpravila svobodno luko, je napravila mestu ogromno škodo. Marmont, ki je s par obrabljenimi ruskimi in nekaterimi domačimi barkami nameraval položiti celo temelj bodoči ilirski mornarici, je to hitro spoznal. Da bi podprl tudi kredit francoskih trgovcev, ki so morali radi dolgotrajnejše poti po suhem zakladati visoke glavnice, je osnoval v Trstu prosta skladišča. Že v septembru 1810 so došle prve bale bombaža v Trst. V letu 1811 so tam nakupičili 60.000 bal; to število se je potem še vedno večalo in doseglo višino letnih 200.000 bal. V maju 1811 je dobil Trst formalno pravico svobodne luke, toda le za bombaž, ki je prihajal iz Bosne in bil namenjen preko Ilirskih dežel v Francijo in Italijo. Pa tudi tega so smeli le eno leto hraniti v tržaških prostih skladiščih; po preteku leta so ga zacarinili. Z dekretom od 3. januarja 1812 pa je postal Trst prosta luka ne le za bombaž, marveč tudi za blago vseh vrst. Odslej je bilo tudi blago francoskega in italijanskega izvora, ki je bilo namenjeno v maloazijska tržišča, leto in dan prosto vsake carine. Tržaška, po celinski zapori (kontinentalni blokadi) silno oškodovana trgovina se je tako začela zopet znova oživljati.

Ta promet se je jel še posebno dvigati proti koncu l. 1811, ko je združena francosko-italijanska mornarica potisnila angleško obrežno brodovje iz Jadranskega morja in je bila tako morska pot v Italijo varna za francosko pomorsko plovbo. Vlada

se je sedaj trudila, da izpelje v te obmorske kraje, zlasti na Dubrovnik, Senj in Reko dobre ceste, ter je dovolila tem lukam iste predpravice, kakor jih je dobil Trst. Od tedaj je šla večina turškega blaga preko teh pristanišč v Italijo in na Francosko, da ni bilo treba delati velikega ovinka na Ljubljano, ki je bila s tem preokretom na morju bistveno oškodovana. Ves bližnji promet proti Goriški, Koroški in Avstriji pa se je še svoj pot pomikal skozi slovenske dežele, ki so pri tej prehodni trgovini še vedno primerno zaslužile.

Marmont pa tudi avstrijski trgovini, ki so ji s čl. 7 dunajskega miru dali na razpolago reško pristanišče, ni nameraval delati sitnosti in težav, ker bi si mogla sicer poiskati novih trgovskih potov. Z novo carinsko tarifo, ki bi naj ne bila previsoka za uvoženo blago, ker bi s tem le pospeševal tihotapstvo, je želel ščititi domačo industrijo. Pospeševal je prehod in prevoz blaga iz Avstrije na jug. Toda premnogo njegovih gospodarskih načrtov mu je prekrižal Napoleon s svojimi pretiranimi davčnimi zahtevami. Že takoj 6. decembra 1809 so Francozi prepovedali izvažati v Avstrijo svinec, železo, cink, cinkovo rudo ter vse druge kovinske izdelke, dalje žeblje in podobno blago. Z Italijo in po Iliriji je bilo seveda dovoljeno trgovati s temi predmeti. Od prepovedi o izvažanju pa so bili izvzeti mineralni izdelki idrijskega rudnika in zagorske steklarne. Plačati je bilo treba le predpisane pristojbine; bil je v tem pač le dober davčni vir.

Ker pa je bil trgovski promet z avstrijskimi deželami, s katerimi so bili ilirski kraji od nekdaj v tesnih poslovnih zvezah, s carino, ki je l. 1812 večinoma samo pri trojanskem uradu dosegla vsoto 150.000 frankov, kljub temu otežkočen in po valutnih spremembah deloma kar namah pretrgan, zato se ne bomo čudili, da je po mnogih obmejnih krajih, zlasti na Spodnjem Štajerskem in Dolenjskem, trgovina popolnoma propadla. Tako čujemo n. pr., da so prebivalci okrog Sevnice silno obubožali, ker je vsa kupčija med Avstrijo in Ilirijo zastala. Toda Marmont se je z Avstrijci kmalu pogodil radi savske plovbe in radi obrežnih pašnih pravic. Drugod so se lotili ljudje tihotapstva, zlasti na gorati koroški strani. Ker preko zastraženega Ljubelja ni šlo, so iznašli tihotapci stransko pot preko Zelenice, koder so tihotapili blago (zlasti kameno sol) s Koroškega tja do Begunj. Pa ni trajalo dolgo, ker so Francozi kmalu tudi na tem potu postavili straže. Da pa je bil zaslužek v trgovini tudi sicer dober, dokazuje med drugim tudi dejstvo, da so takrat popili v Tržiču mnogo več bržanke nego pod avstrijsko vlado. — Kar se tiče male trgovine, je verjetno, da so tudi pod Francozi krošnjarili Kočevarji z lavorjevimi listi, smokvami, datlji in limonami; s to trgovino so si pod avstrijsko upravo prislužili letno do 80.000 gld. čistega dohodka.

Kakor so Francozi skrbeli za zunanjo stran trgovine, tako jim je bila pri srcu tudi notranja organizacija in trgovsko pravno varstvo. Tudi v Ilirskih deželah so ustanovili trgovske zbornice, ki jih je Napoleon že l. 1803 na Francoskem preosnoval. Te trgovske zbornice so pošiljale po enega delegata (odposlanca) v »trgovski osrednji svet« v Parizu. Da so l. 1812 ustanovili v Ljubljani tudi prvo trgovinsko sodišče, o tem je bil govor že pri razpravljanju o sodni upravi. — Pod Francozi se je po treh stoletjih naselil v Ljubljani zopet prvi Žid, Abraham Heimann. Prišel je sem kot dobavitelj za francosko armado ter odprl manufakturno trgovino. Meščani so se ga otepali na vse pretege in po odhodu Francozov niso prej odnehali, dokler niso Žida odpravili.

Poštne in prometne zveze.

Francozi, ki so razumeli važnost Ilirskih dežel v trgovskem oziru, so v tem spoznanju skrbeli kakor nekoč stari Rimljani tudi za dobre prometne zveze. Posebno so se zanimali za popravila in gradbo cest, ki so zanje zahtevali tudi delo z roboto. Pa tudi vodne ceste so jim bile pri srcu. Brodarstvo po Ljubljanici, Savi in Kolpi naj bi dvignilo trgovino in napravilo tako vodno zvezo z Bosno in s Črnim morjem. Začeli so z uravnavo Save, ki naj bi postala plovna, in skušali napraviti take ladje, ki bi bile zanjo primerne.

Skozi Macedonijo so navadno prevažali blago na velblodih do Kostajnice, od tu naprej pa z velikimi, močnimi vozmi na Karlovec, potem deloma po novi »Lujizini cesti« na Reko in Trst, deloma čez Metliko, Ljubljano in Gorico v Milan in dalje v Francijo. Na Koroškem je šel živahen promet zlasti čez Podkoren in Predel. Za sestav trpežnih in močnih voz z železnimi osmi je dala francoska vlada posebne odredbe in navodila. Takim vozem, ki so na njih prevažali kolonialno in drugo blago, pravijo naši ljudje še sedaj »parizarji«. Podjetniki, vozniki in krčmarji ob velikih cestah na Dolenjskem, Notranjskem, Gorenjskem in v Soški dolini (tu zlasti Bovčani in Tolminci) so pri tem prometu in pri tej kupčiji zaslužili lepe denarje in o marsikom vedo pripovedovati, da je za Francozov hitro in silno obogatel.

Splošno blagostanje dokazuje tudi število razkošnih vozil. Dočim sta bili n. pr. še proti koncu XVII. stoletja na vsem Kranjskem samo dve kočiji, last deželnega vicedoma in škofa (plemstvo je jezdarilo, Ljubljančani so se pa po razkopanih ulicah dali prenašati v nalašč za to prirejenih nosilnih stolih), je bilo l. 1800 samo v Ljubljani nad 100 kočij; naše, že zgoraj omenjeno poročilo iz l. 1810 pa tudi trdi, da je takrat elegantnih ekvipaž v Ljubljani kar mrgolelo.

Ker so Francozi tako zelo pospeševali ustanovitev novih prometnih sredstev in možnosti, so naravno morali skrbeti tudi

za dobro poštno upravo, ki so jo popolnoma podržavili. Poštne zveze tudi pri nas takrat niso bile več nobena nova naprava. Že cesar Maksimilijan I. je dal pošto v zakup rodovini Thurn-Taxis odn. v naših krajih rodbini Paar, ki sta si pri tem napravili ogromno premoženje. Šele cesar Karel VI. je l. 1722 kupil oddane pravice za drag denar zopet nazaj. S podporo deželnih stanov sta Marija Terezija in Jožef II. pospeševala jezdno in vozno pošto. Pešpošta je z naših cest v tem času bolj in bolj izginjala. Izpodrivala jo je jezdna in vozna pošta, ki je pa sprejemala samo pisma in lažje zavitke. Šele l. 1789, ko so ceste

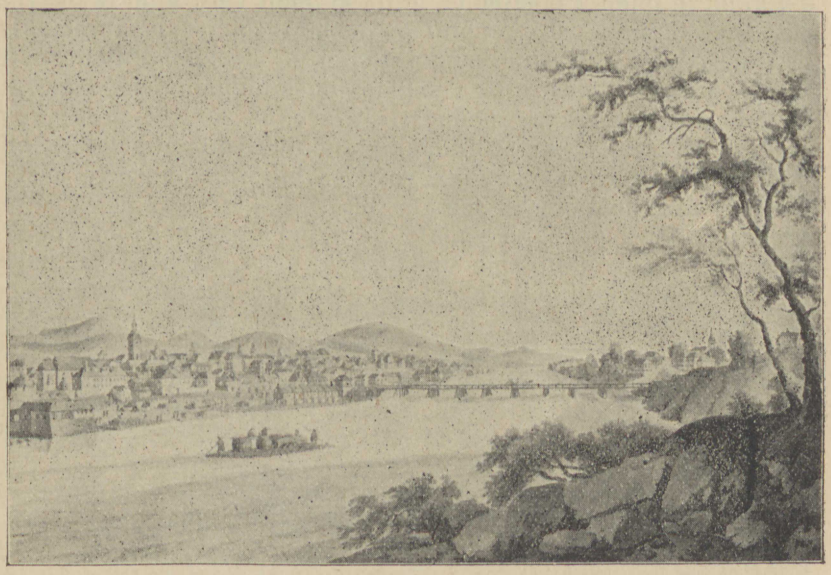

Maribor okoli leta 1800.
(Zieglerjev bakrorez po risbi Runka v ljubljanskem muzeju.)

nekoliko izboljšali, so dovolili, da so na poštni voz prisedali tudi potniki. Ker so bila pisma pogosto od dežja tako premočena, da jih ni bilo mogoče prečitati, zato so ukazali, da je treba poštne torbe pokriti s koci ali slamo, ker so bili spočetka poštni vozovi brez streh.

Glavne poštne proge so šle iz Gradca v Ljubljano in odtod po Karlovški cesti mimo Novega mesta na Hrvatsko, po Celovški cesti pa proti Beljaku z odcepitvijo preko Tržiča in Ljubelja v Celovec. Na Notranjskem in po Krasu pa so bile glavne poštne zveze na cestah proti Trstu, Reki, Gorici in odtod proti Benetkam. Kdor ni utegnil čakati s pismom prihodnje pošte, ki je šla po nekaterih cestah samo enkrat na teden, ta si je najel posebnega poštnega jezdeca ali štafeto. Poštarji so morali namreč

imeti vedno pripravljene konje ne le za redno pošto, marveč tudi za štafete, ki jih je moral seveda naročnik sam plačati.

Voz z redno pošto je mogel sprejeti le malo potnikov. Ker so vrh tega bile poštne zveze tudi zelo redke, ni bilo ustreženo ljudem, ki so želeli naglo potovati. Za te je bilo poskrbljeno s tem, da so si mogli vedno naročiti konja in voz. Morali pa so si vzeti tudi postiljona in če so imeli več prtljage ali spremljevalcev, je poštar hitro določil več konj, da je bil njegov zaslužek čim boljši, ker je bilo vse to treba posebej plačati. Sicer se pa imenitniki niti s parom konj niso zadovoljili. Baroni so se vozili s 4 konji in imeli 2 postiljona, grofi so imeli vpreženih 6, deželni guverner 8, francoski general pa je leta 1805 dal zapreči kar 18 konj. Ako je poštarju zmanjkalo konj, so mu jih morali posoditi kmetje oziroma meščani za majhno odškodnino. Tudi sicer so uživali poštarji razne ugodnosti. Plačevali so res graščakom dajatve za zemljo, ki so jo dobili od njih, drugače pa so bili podrejeni le državni oblasti. Prosti so bili sitne vojaške nastanitve in tudi poštnim hlapcem ni bilo treba k vojakom.

Potovati s pošto je veljalo za nekaj posebnega in imenitnega. Saj pa to potovanje tudi ni bilo cenó, da bi si ga mogel privoščiti kdorkoli. Za vožnjo so potniki plačevali voznino po številu vpreženih konj in po razdalji vožnje. Razen tega je bilo treba seči v mošnjiček tudi še za napitnino postiljonu, za vozno pristojbino in plačati dodatek za mazanje koles. Od ene postaje do druge se je plačalo za voz z enim konjem 45 krajcarjev starega denarja, postiljonu pa še napitnino, višjo kot je bila predpisana, ako nisi hotel tvegati, da te sredi pota izloži ali pa pretepe, kar se je tudi dogajalo. Seveda le, če mu potnik ni mogel vrniti šila za ognjilo. Veljalo je takrat pač načelo »zob za zob«. Še l. 1820 stoji v obnovljenem terezijanskem poštnem pravilniku: »Ako pa se potnik, bodisi visokega ali nizkega stanu, drzne z besedami ali dejansko napasti poštarja, ima ta pravico enako z enakim vrniti ali pa potnika naznaniti višji oblasti.«

Iz Ljubljane do Podpeči pri Lukovici so računali poldrugo pošto, dalje do Št. Ožbalta in odtod do Vranskega pa po eno; vožnja iz Ljubljane do Vranskega z 2 konjema z vsemi pristojbinami vred je stala 5 gld. 15 kr. V Novo mesto so šteli daljavo za 5 poštnih postaj in je stala vožnja 7 in pol gld., z napitnino skoraj 9 gld., kar bi odgovarjalo 100 kronam predvojne vrednosti. Poštni rog, ki ga je nosil postiljon okoli vratu, je označeval vozno pošto. Tisti, ki so se vozili z lastnimi konji, pa tudi prevozniki so radi obešali hlapcem poštni rog, ko da se tudi oni vozijo s cesarsko pošto. Zato so oblasti to razvado skušale zatreti in so strogo prepovedale nepoklicanim rabiti poštni rog.

Ker si je država prisvajala pravico, da sme le ona sama vzdrževati vozni promet na poštnih cestah, je smel voznik peljati potnika le po stranskih cestah, koder cesarska pošta ni vozila.

Toda tak najeti voz ni smel biti pokrit niti z usnjem niti z lesom, še prikladnega sedeža ni smel imeti, samo da bi uradnemu poštnemu koleslju ne delal zgage. Ko pa je tak zasebni voznik s stranske poti zavil na poštno cesto, je moral na prvi poštni postaji oddati potnika cesarski pošti. Edino le, če je peljal potnika najmanj 6 postaj daleč (iz Ljubljane do Novega mesta jih je bilo le 5) in ni prepregel konj in ni oddal potnika drugemu prevozniku, je bilo dovoljeno peljati potnika tudi po poštni cesti. Seveda so bili s to zahtevo izvoščki z glavnih cest popol-

Na poštnem dvorišču okoli leta 1800.

noma pregnani, saj je pošta menjala konje na vsaki postaji, prevoznik pa naj bi s svojo živaljo vzdržal kar 6 postaj brez prepreganja.

Poštarji so v svojih hišah imeli tudi gostilne in prenočišča, da so trudnim potnikom nudili okrepčila in strehe. Ena najvažnejših postaj je bila v Podpeči pri Lukovici, ki jo Valvasor hvali, češ, da se je tam za dobro besedo in dober denar dobilo vsega. Ker pa jim zaslužka ni bilo nikoli dovolj, so bili poštarji tudi pri kontroli neizprosno natančni. Če se je pripeljal popotnik z najetimi konji na postajo in se hotel peljati dalje s pošto, se je moral izkazati pri poštarju s potrdilom glavnega poštnega urada, kod in kako dolgo je potoval. Ako se ni vozil 6 postaj,

ni smel na poštni voz, tudi mu poštar ni smel dati konj. Potnik tudi takrat, kadar mu je bila pošta prepočasna, ni smel presesti na zaseben voz. Pošto popustiti je smel le, če se je na enem kraju ustavila za 3 dni; tedaj si je smel popotnik izbrati poljubnega voznika. Ako je kdo na najetem konju jezdil mimo poštne postaje, mu je smel poštar konja zapleniti. — Poštnina, ki je na polovico pripadla kot priboljšek poštarju, je za navadna pisma od ene glavne pošte do druge znašala 8 krajcarjev; težja so plačala primerno več. In to že v času, ko je Marija Terezija poštnino znižala. Za ta denar pa si dobil leta 1751 v Novem mestu dva funta najboljše govedine. Dopisovanje je bilo torej v tistih časih na vsak način draga reč!

Ko je morala Avstrija Ilirske dežele odstopiti Francozom, so le-ti pustili zaenkrat v veljavi večinoma vse dotedanje poštne naredbe. Uvedli pa so takoj francoske znake. Kajti že 29. novembra 1809 je naročil intendant, da morajo pismonoše in postiljoni imeti našive v francoskih barvah, na rokavih pa našite bakrene ploščice s slovenskim napisom: »Pisemska pošta Ilirskih dežel«, pri postiljonih pa: »Vozna pošta Ilirskih dežel«. Poštarjem so dali za znak vezenega francoskega orla in jim priznali staro pravico, da so poštne hiše proste vojaške nastanitve.

Z novim letom 1810 so uredili poštne pristojbine. Za navadno pismo so plačevali v mejah Ilirije (izvzemši Dalmacijo) 4 krajcarje, za Dalmacijo in inozemstvo pa 8 krajcarjev. Leto kesneje so spremenili tarife v francosko veljavo. Skrbeli so zlasti za točno in brzo poštno zvezo s Carigradom in Solunom. Vsa pošta, namenjena v Malo Azijo, Sirijo in Egipet, je šla preko Ilirije. Generalni guverner je dobival po štafeti dnevno iz Pariza novice, ki pa so bile stare že 8 dni; toliko časa je potrebovala štafeta iz Pariza do Ljubljane, dočim je redna pisemska pošta hodila dlje. Kako borna je bila pri takratnih prometnih razmerah poročevalska služba, osvetljuje dovolj jasno okolnost, da je pismo z vestjo, da je Napoleon umrl 5. maja 1821 na otoku Sv. Helene, prispelo v Trst, kjer so živeli cesarjevi sorodniki, šele v juliju, torej polna dva meseca po njegovi smrti.

Guverner Bertrand je z ukazom dne 17. septembra 1811 izdal nov poštni pravilnik, ki je glede dolžnosti potnikov in poštarjev ohranil mnoga poprejšnja avstrijska določila. Tu se razen drugega odreja, da morajo vozniki, ki prevažajo potnike ali prtljago, plačati poštarjem odškodnino za vsakega konja 25 centimov, kolikorkrat vozijo mimo poštne postaje. Najbrž radi vojaške cenzure poštarji niso smeli brez višje odobritve oddajati zasebnikom štafete. Potnik, ki je prisedel na voz s pisemsko pošto, je plačal za konja do vsake prihodnje poštne postaje 1 frank 30 cent. ter še postiljonu 27 cent. od vsake postaje. Pri poštnem potniškem prevozu pa je bilo treba šteti za konja do vsake

poštne postaje 1 fr. 50 cent., za postiljona 75 cent., za odprti voz do vsake postaje 75 cent., za pokritega pa 1 fr. 50 cent. Kolikor oseb se je peljalo, za toliko konj je poštar računal odškodnino, četudi jih je morda dogovorno s potniki zapregel manj. Na hribovitih cestah, kjer so navadno pripregli vole namesto konj, so morali potniki plačati tudi priprego. Tako je znašala navadna prevoznina (brez napitnine za postiljona) za osebo od Trsta do Ljubljane 20 fr. 68 cent., od Ljubljane do Vranskega pa polovico tega; v Kostajnico ob turški meji si prišel za 36 fr. 55 cent.

Ta Bertrandov pravilnik določa dalje na novo, da mora v poštnem hlevu goreti ponoči luč in vsaj en postiljon je moral bedeti, da je postregel štafetam. Poštarji niso smeli sprejemati za postiljone oseb, ki še niso bile stare 16 let, ker bi drugače po civilnem pravu bili odgovorni za škodo, ki bi jo morda zakrivili mladoletni postiljoni. Postiljonov suknjič je bil iz temnozelenega sukna z rdečim ovratnikom, vogli suknje so morali biti na privihanih krajih podšiti z enakim rdečim suknom kakor ovratnik in so bili pritrjeni z zapono, gumbi so bili iz medenine. V službi je nosil postiljon visoke škornje, na rokavu pa prišito ploščico s francoskim grbom in imenom poštne postaje.

Zveze so bile tako urejene, da je prihajala pošta iz Trsta v Ljubljano vsak dan, iz Avstrije (čez Trojane in Vransko) po štirikrat, iz Gorice, Italije in Francije, z Reke, iz Novega mesta, Karlovca in Turčije trikrat, iz Celovca, Beljaka, Tirolske in Bavarske ter iz Dalmacije, Dubrovnika in Albanije pa dvakrat na teden. Podobno so pošte odhajale v obratno smer prav tolikokrat na teden, le na Bavarsko je odhajala po trikrat tedensko.

Ta red je veljal za pisemsko pošto; blagovni in potniški promet je imel manj zvez. Tako je od l. 1750 do l. 1810 šel vsak teden le en voz iz Trsta v Ljubljano. Leta 1815 so vpeljali dnevno vožnjo med Trstom in Gorico; l. 1824 so vozili dvakrat na teden v Gradec in na Dunaj. Kdor se je hotel peljati, se je moral že več dni prej javiti pri postiljonu in si tako zagotoviti prostor. V dobi cesarja Jožefa II. je trajala pot z Dunaja v Trst 8 dni. Ko so okoli leta 1830 uvedli med Trstom in Dunajem na teden trikratno brzo pošto, je trajala vožnja še svoj pot tri dni. Potniki so prenočili samo enkrat: od Dunaja v Gradcu, od Trsta proti Dunaju pa v Slov. Bistrici, sicer pa so potovali tudi ponoči s konji, ki so jih menjavali trikrat na dan. Cene so bile sedaj nižje kot nekoč. Leta 1830 si se pripeljal iz Ljubljane na Dunaj za 23 gld. 18 kr., v Trst pa za 7 gld. 6 kr. Potniki pa so se mogli peljati tudi s posebno brzo pošto, ki je bila seveda nekoliko dražja. Sicer pa je misel brzovozne zveze sprožil že l. 1809 neki Cimadori, ki je oznanil, da bo vpeljal ekspresno vožnjo iz Trsta do Ljubljane, za kar da bo potreboval poldrugi dan, v Gradec pa 4 dni. Ni pa znano, kako se mu je ta namera sponesla.

Denarstvo.

Pri opisovanju gospodarskih razmer te dobe pa končno ne smemo prezreti dveh važnih činiteljev v sostavu javnega blagra, ki sta denarstvo in davkarstvo. Avstrijske državne finance so bile v skrajno žalostnem stanju. V stiskah takozvane sedemletne vojne je bila država primorana najemati prisilna posojila. Upnikom je dajala obveznice v obliki bankovcev (Bankozettel), ki jih je izdajala dunajska mestna banka; ta je veljala za državno banko in ji je država za to jamstvo odstopila nekatere svoje dohodke. Ker so se dali ti bankovci vedno brez težav zamenjati za kovani denar, zato so se radi prikladnosti v poslovnem prometu zelo hitro udomačili.

Prišle pa so francoske vojne in z njimi povečane denarne zahteve in razna prisilna posojila. Zato izza bojev po letu 1792 teh bankovcev ni bilo mogoče vedno vnovčiti. Leta 1793 so morali vse zlato in srebro nedoletnih ter dragocenosti cerkva in samostanov oddati državnemu zakladu, da bi dobili trdnejšo garancijsko podlago. Ali državni dolg je neprestano naraščal, dohodki pa so ostali neznatni. Ob nastopu vlade cesarja Franca je imela država 350 milijonov gld. dolga, l. 1797 ga je bilo že 466 milijonov, l. 1801 je narastel na 592 milijonov, l. 1809 pa na 658 milijonov gld. Finančni minister je tiskal bankovce naprej in sporedno z množino papirnatega denarja je padala tudi njegova vrednost. Kovanega denarja je bilo vedno manj. Zlato in srebro je šlo iz dežele, ali pa je skrito po varnih shrambah čakalo boljših časov. Navaden človek je imel kvečjemu papir in baker, »žvenka in cvenka« pa v njegovih žepih v tistih »suhih« letih ni bilo slišati.

V takih razmerah je moral nastati prisilni tečaj papirnatega denarja. Z vsako izgubo državnega ozemlja se je Avstriji množila vsota bankovcev. Kajti ta denar se je iz odstopljenih dežel stekal zopet v Avstrijo nazaj, ker ga je samo tam bilo mogoče ali zakupiti ali pa vsaj zamenjati za kovanega. Tudi l. 1809 je bilo treba oddati vse zlato in srebro, pa ga ni bilo veliko na spregled. Bankovci so tega leta še prav posebno mnogo svoje vrednosti izgubili, ker so radi vojne mnogo novih natisnili in pa ker je iz odstopljenih Ilirskih dežel ta papirnati denar romal zopet nazaj v Avstrijo. Francozi mu namreč niso hoteli priznati polne vrednosti. Za 100 gld. kovanega denarja se je dobilo takrat 496 gld. v papirju, naslednjega leta 1810 pa že 1240 gld. Šlo je še niže navzdol, tako da si za en srebrni goldinar dobil 17 papirnatih goldinarjev. Naravno, da je radi tega silno zrastla cena živeža in blaga. Za par čevljev je bilo treba dati 80 gld., a za vola do 1000 gld. Še drobiž so začeli nazadnje ljudje zadrževati; vedno manj ga je bilo v prometu.

Dunajski bankovec (l. 1811 ob veljavo).

Tu se je odločila Avstrija, da napove denarni polom. Izjavo, da je s svojim državnim gospodarstvom prišla na kant, so meseca februarja 1811 razposlali vsem gosposkam v zapečatenem zavoju. V spremnem pismu pa je stalo, da smejo ta zavoj odpreti šele natančno na dan 15. marca ob petih zjutraj ob navzočnosti javnih in občinskih funkcionarjev. V zagonetnem pismu objasnjuje cesar, da je izdala država že za 1060 milijonov gld. papirnatega denarja in da pade od te ure vrednost bankovcev in drobiža na eno petino. Kajti namesto gornje vsote denarja, ki se razglaša za uničenega, bo izdala država za 212 milijonov gld. novega papirnatega denarja. Vsakdo bo za pet starih dobil en novi goldinar. Kdor je hranil n. pr. 100 gld., je dobil sedaj zamenjanih le 20. Tudi vse ustanove so obenem znižali na polovico, ker je država izjavila, da ne more plačati 40 milijonov gld. letnih obresti za državni dolg in so zato odstotke obresti znižali za polovico. Posebno hudo so bili prizadeti tisti, ki so imeli premoženje v gotovini ali so živeli od obresti; marsikaka družina je prišla na beraško palico. Propadli so mnogi bogataši in fondi, trpela sta trgovina in javni kredit.

Da bi denarno gospodarstvo postavili na trdnejšo podlago, so že jeseni 1810 mislili na premoženjsko oddajo: vsakdo naj bi kot izreden davek plačal 10% od vsega svojega premičnega in nepremičnega premoženja. To namero pa so kmalu opustili. Kdor je na ta račun že kaj vplačal, so mu pozneje vrnili. S takozvanim finančnim patentom od dne 15. marca (ali pravzaprav 20. februarja) 1811 je razen vrednosti papirnatega in bakrenega denarja znižala avstrijska vlada le še obresti večine javnih obligacij. Da bi svoje upnike obdržala pri dobri volji, se višina državnih dolgov ni prav nič znižala: kdor je n. pr. imel od države terjati 100 gld., mu je ostal ta dolg nespremenjen.

Drugače pa je bilo z dolgovi in pogodbenimi obveznostmi zasebnikov. Skušali so, da bi ubrali neko pravično srednjo pot. Vse dolgove in obresti do l. 1799 je bilo treba plačati ali v kovanem (srebrnem) denarju odnosno v novih bankovcih (»zamenivni papirji« jih imenuje cesarski patent) ali pa v petkratnem iznosu v starih bankovcih. Za plačilo dolgov iz l. 1799 in iz poznejših let pa so za posamezne mesece in leta določili poseben valutni preračunjevalni ključ, ki je izza meseca oktobra 1810 pa do zadnjega januarja 1812, ko so stari dunajski bankovci prišli sploh ob vsako veljavo, znašal le še peti del vrednosti, ki je bila natisnjena na bankovcu.

S to avstrijsko finančno operacijo so bile prizadete tudi slovenske pokrajine, ki so po l. 1809 ostale pri Avstriji, torej del Koroške, Spodnji Štajer in Prekmurje. Ilirske pokrajine so bile obvarovane tega udarca. Francozi so valutno vprašanje že pred finančnim patentom z dne 15. marca 1811 rešili, za kar so jim Ilirci ob tem avstrijskem bankrotu mogli biti hvaležni.

Takoj, ko jim je z dunajskim mirom morala Avstrija odstopiti svoje južne dežele, so se namreč Francozi lotili denarnega vprašanja. Postopali so pri tem dosledno, a tudi previdno. Avstrijskih bankovcev ni kazalo kar namah preklicati, ker je bilo srebrnega denarja premalo za kupčijske potrebe. Dne 25. novembra 1809 je generalni intendant Dauchy (izg. Doši) odredil, da bodo uradi sprejemali dunajske bankovce samo za plačilo kontribucije, in sicer le po kurzu, ki ga imajo v primeri z dobrim denarjem. Ta kurz se je za sledeči mesec december

Novi bankovec (zamena 1 : 5).

določil na $^1/_4$ (25%) nominalne vrednosti dunajskih bankovcev. Samo loterija je začasno smela sprejemati ta papirnati denar v polni vrednosti, a je zato tudi dobitke izplačevala v bankovcih.

Nizki tečaj avstrijskega denarja je povzročil silno draginjo, trgovcem pa velik dobiček, ker so kupnino za blago in živila, mezde in druga izplačila mogli izvršiti v razvrednotenem denarju. Ko so ljudje to razliko opazili, so se začeli izmikati plačilom v dunajskem papirju. Zato je 29. novembra 1809 generalni intendant ukazal, da se nihče ne sme braniti bankovcev, »ker so naš domač namestni denar«.

Da bi pa odtok banknot pospešil, je Marmont takoj po novem letu 1810 ponovno potisnil njihov tečaj navzdol, priznavajoč jim le šestinko vrednosti, ki jo je imel bankovec napisano.

Naravno, da so ljudje, zlasti v bližini meje, gledali, da bankovce v Avstriji čimprej zamenjajo, bodisi za blago bodisi za srebrni, kovani denar. V marcu l. 1810, torej eno celo leto pred avstrijskim denarnim polomom, se je že moglo reči, da bankovcev v Iliriji ni bilo več; s 16. marcem so bili tudi uradno po vseh Ilirskih deželah ob veljavo. Da bi tega papirja ne bilo več nazaj, je generalni guverner dne 16. novembra 1810 prepovedal uvoz dunajskih bankovcev v Ilirske province. Vsak notarski akt, vsaka pogodba, kjer je bila omenjena ta vrednota, je bila neveljavna. Noben trgovec ni smel v tej valuti računati, sklepati kupčij in voditi svojih računskih knjig, sicer je bila kupčija neveljavna, on sam pa občutno kaznovan. Izza 1. januarja 1811 so morali ven iz dežele tudi tisti dunajski bankovci, ki bi še od prej ostali pri posameznikih. Radi teh ukazov so se vršile nekaj časa pogoste hišne preiskave pri notarjih, bankirjih in trgovcih, da so se oblasti prepričale, ali se ravnajo po njih. — Da se ne bi nakupičilo preveč avstrijskega malovrednega bakrenega drobiža, so mu poleti 1810 znatno znižali njegovo vrednost.

Te odredbe so povzročile sicer ljudem mnogo škode in še več sitnosti, vendar so Francozi z njimi prehiteli še hujše posledice gospodarskega poloma, ki ga je morala napovedati Avstrija meseca marca 1811. Ko je dalje avstrijska vlada izjavila, da je do jeseni 1811 vsaka razsodba v prilog inozemcem neizvedljiva, ako naj se dotična vsota plača v konvencijski (izboljšani) vrednosti, je glede na to ilirski guverner prepovedal, da bi avstrijskim upnikom odplačali katerikoli dolg ali kapital.

Kako so se po Napoleonovi poroki z avstrijsko princezinjo izboljšali tudi sosedstveni odnošaji z Ilirijo, nam dokazuje med drugim naslednji slučaj ponarejevanja avstrijskega denarja. V Avstriji so se namreč pojavili ponarejeni dunajski bankovci in sled je vodila v Ilirske dežele. Guverner Marmont je odredil preiskavo in res je policija odkrila delavnico. Krivci, ki je bil med njimi tudi slikar Leyer, so bili strogo kaznovani, čeravno je Marmont odbil zahtevo avstrijske vlade, da bi kot priča smel sodni razpravi prisostvovati tudi poseben avstrijski komisar.

Tudi glede denarne računske edinice beleži doba francoske revolucije novost. Dočim je bil izza XIII. stoletja v Evropi v navadi duodecimalni (dvanajsterni) sistem — v zgodnjem srednjem veku so računali z denarnimi enotami s četrtinskim mnogokratnikom —, so ga Francozi l. 1796 nadomestili z desetinskim. Duodecimalni sistem je radi svoje deljivosti z 12 (prim. stare naše šestice, groše po 3 krajcarje in goldinar, ki je štel 60 krajcarjev!) zelo prikladen za mali promet, za velikega pa ima prednost decimalni sistem, ki se je v XIX. stoletju polagoma udomačil v večini držav. Vendar je Napoleon pri franku dopustil razen desetinske delitve tudi delitev s 4, kakor je bilo to tudi v ruskem predvojnem denarstvu.

Kako je bilo z davki.

Glede davkov je po sklenjenem dunajskem miru nova francosko-ilirska vlada dala razglasiti, da razen dotlej pod Avstrijo običajnih davščin ne bo treba plačevati nobenih novih. Kakor smo že zgoraj videli, so Francozi tudi res prenehali s pobiranjem vojne kontribucije. Ali od posrednih davkov so pa z novim letom 1810 kljub temu ukazali pobirati k dotedanjemu kolku še poseben kontrolni kolek za listine, trgovske knjige, menice, koledarje, karte, šminko, škrob, lasni puder in za časopise. Sicer pa v tem letu glede davkov niso nič bistvenega spreminjali. To je bila tudi Napoleonova želja. Ljudje so bili pač že z razvrednotenjem dunajskega papirnatega denarja dovolj prizadeti in ni kazalo davčnega vijaka še privijati.

Guverner Marmont se v svojih spisih večkrat pritožuje nad generalnim intendantom Dauchyjem, ki da je hitel skrbeti le za polne državne blagajne in ni mogel razumeti, da je treba v posebnih okoliščinah dati narodom tudi več, kakor se od njih prejme. Intendant, ki je hotel čim neodvisneje od guvernerja nastopati, je nagajal maršalu, kjer je le mogel. Tako mu nad pol leta ni nakazal niti božjaka za dalmatinsko armado, češ, da ni denarja, dočim je onim dobaviteljem, ki so se mu hlinili, blago naravnost preplačeval. Marmont je tudi tožil, da je Dauchy spodkopaval ugled francoske armade in preganjal ilirske uradnike, ki so z njim občevali. Zato se ne bomo čudili, da je že poleti 1810 bil imenovan nov generalni intendant baron Belleville (izg. Belvil), ki mu je avgusta 1811 sledil sposobni grof Chabrol (izg. Šabrol).

Za l. 1810 je bilo proračunanih 5 milijonov frankov dohodkov in 19 milijonov stroškov (z vzdrževanjem armade vred). Za naslednje leto so računali, da bodo dohodki narastli do 14 milijonov frankov. Da se primanjkljaj kolikor mogoče zmanjša, je vlada uvedla nove davke. Zemljarino, ki so jo plačevali v mesečnih obrokih, so določili na podlagi jožefinske regulacije iz l. 1785, glavarino ali osebni davek pa po izkazanih dohodkih obdavčenca. Vpeljali so v 7 razredov razdeljen obrtni ali patentni davek, ki ga je moral plačevati tisti, ki je želel izvrševati kako obrt ali trgovino. Izvzeti so bili obrtni dninarji, prodajalci živil po ulicah in trgih, umetniki, notarji, uradniki, zdravniki in babice. Zelo visoki so bili tudi hišni davki. Vsakdo je moral plačevati tolikokrat po dva franka, kolikor peči je imel v hiši. Izredna novotarija je bil davek od oken in vrat, ki pa se v Ilirskih deželah pravzaprav še ni začel pobirati. Za davčno mero je bila odločilna važnost in velikost kraja. Za vsako okno ali vrata se je plačalo od pol franka do dveh frankov. Ta davek so v mestih plačevali navadno hišni najemniki. Obdavčili pa so vsa zunanja vrata in okna; izvzeta so bila le notranja vrata pri sta-

novanjih ter okna, ki niso bila pri človeških bivališčih. Od jeseni 1811 dalje so namesto kolkovnega davka vpeljali razne vrste kolkovnega uradnega papirja; vse vrste javnopravnih poslov, vse pogodbe in slične listine, ako naj so bile veljavne, so morali dati uradno vpisati v posebne registre, seveda zopet le za plačilo določene pristojbine. Razen občinskega užitninskega davka (octrois) so dalje obstajali še državni monopoli na sol in tobak (ki so ga l. 1813 dovolili saditi na Kranjskem in v civilni Hrvatski) ter na smodnik in soliter. Francoska loterija je bila sicer ugodnejša od avstrijske, vendar je vlada to okolnost preveč izrabljala, da je iz gole želje po novih dohodkih, zabranjujoč igre po kavarnah in drugod, mamila ljudi k loterijskemu igranju.

V prvem letu loterije (1811) so proračunali njen donos na 60.000 frankov, l. 1812 je znašal ta dohodek v Iliriji (razen Dalmacije) 202.984 frankov, v prvi polovici l. 1813 pa se je zvišal že do mala na 300.000 frankov. Ker so igralnice v Ljubljani, Gorici in na Reki napravile na ljudstvo slab vtis, jih je Marmont poleti 1810 ukinil. Pustil je le igralnico v Trstu, češ, da se v velikih pristaniških mestih vedno nahaja dovolj lahkoživih pustolovcev.

Pri davkih so se pobirale tudi razne doklade. Pri zemljarini in pri osebnem davku so na vsak frank naložili še 5 centimov za stroške pobiranja; pri obrtnem davku tega pribitka ni bilo, ker si je smel davkar pridržati 3% od nabranega patentnega davka. Tudi so pri zemljiškem, osebnem in obrtnem davku od vsakega franka pobirali po 5 centimov kot izravnalni fond za neizterljive davke in za njih odpis ob elementarnih nezgodah. Pri zemljarini in glavarini je bilo treba enako šteti še 10 centimov za občinske potrebe, a je s polovico tega zneska razpolagala država za občekoristne naprave vse province, dočim je drugo polovico oddal davkar neposredno občinski blagajni, ki ji je pripadlo tudi 5 centimov na frank od pobranega obrtnega davka. Ko je davčni obvezanec plačal prvi obrok obrtnega davka, mu je davkar izročil razen pobotnice tudi tiskan in kolkovan obrtni patent, odkoder tudi ime davku.

S tiskanimi formularji (avis) so pošiljali davkarji obvestila, ki je davčni obvezanec zanje plačal 3 centime; na hrbtu teh listkov so davkarji potrjevali prejem plačila. Za poslane opomine je bilo treba odšteti 5 centimov. Hišni lastniki so jamčili za osebni in patentni davek v toliko, da so morale stranke pred izselitvijo predložiti potrdila o plačanem davku. Pri obdavčencu je davkar izgubil vse pravice, če ni v treh zaporednih letih uporabil vseh zakonitih sredstev, da davek izterja. Za to je bil davkarju na razpolago eksekutor (huissier, izg. uisijé), ki sta na 10.000 prebivalcev smela biti kvečjemu dva. Tega eksekutorja, ki je bil plačan le, kadar je bil klican na službo, je poslal davkar po brezuspešnem opominu po treh dneh stranki, ki mu je

morala dati hrano, stanovanje in dnevno 1 do 2 franka in za prineseno naznanilo 5 centimov. Če je prišel eksekutor v občino, kjer je bilo več takih davčnih zamudnikov, je vzel s seboj vojaške garnizerje, ki jih je razdelil po dotičnih hišah, kjer so dobili dnevno po 1 frank ter hrano in stanovanje po vrhu. Ako je bilo tudi to brez uspeha, je po 10 dneh z intendantovim dovoljenjem uvedel birič prodajno postopanje, kjer je bilo zopet treba šteti 2 franka takse in 3 franke za eksekutorja, ki je imenoval za prodajne predmete posebnega varuha - sekvestra (gardien). Od prodaje pa je bila izvzeta vsa potrebna hišna oprava, obleka, poljsko orodje, vprežna živina in molzna krava ali koza.

Kar se tiče višine davkov, je bilo za Ilirijo predpisanega štiri in pol milijona frankov zemljiškega davka. Patentni davek je vrgel l. 1811 blizu 200.000 frankov. Tudi drugi davki niso nesli malo in sam Marmont je tožil, da Napoleon ni hotel priznati, kako nesoglasje je med ilirskimi dohodki in bremeni, ki jih je deželi nalagal. Donos idrijskega rudnika in vseh cesarskih posestev je pridržal Napoleon sam sebi. Med cesarska posestva so šteli tudi vse premakljivo in nepremakljivo imetje raznih odpravljenih redov in cerkva.

V času nesrečnih vojn l. 1812 in 1813 so se rednim davkom pridružili še takozvani »vdanostni dokazi« in »prostovoljni darovi«, ki so jih intendantje na najrazličnejše načine izvabljali ilirskim pokrajinam, da bi vsaj nekoliko zamašili praznine v Napoleonovih blagajnah. Silno pomanjkanje denarja je prisililo vlado, da je zahtevala od nekaterih cerkva vso zlatnino in srebrnino, ki je niso pri bogoslužju neobhodno potrebovali. Vsi ti redni in izredni davki in naklade so že v svojem skupnem imenu, ki so ga dobili med ljudstvom, zapustili trajen spomin na ono dobo. Ljudje so jih imenovali kratkomalo »fronke«, ker so plačevali davke v francoski valuti in ne v dunajskem denarju: frank se je popolnoma strnil s pojmom davek in »fronkarija« pomeni starim še danes davkarijo.

Da so ob koncu francoskega medvladja v Iliriji ti razni davki in strogi ukazi glede rekrutov prebivalstvo res hudo trli, naj nam bo dokaz poročilo mošenjskega župnika Urbana Ažbeta. Ta poroča v nekem pismu o neznosnih davkih, ki da presegajo že vse moči, govori o vojaških naborih, ki pa se jim fantje odtegujejo. Vsa mladina je pobegnila na Koroško, doma pa sledijo vojaške eksekucije in žugajo prebivalstvo popolnoma uničiti. On sam prejema komaj tretjino prvotne kongrue. Njegovi farani ne morejo več plačevati davkov, ker jim je odvzeta vsaka možnost za zaslužek, ko je tudi trgovina vsa na tleh. Ažbe pravi, da so se ljudje v tej stiski začeli zatekati k podobi Marije Pomočnice na Brezjah. (To kapelico je dal omenjeni župnik sezidati l. 1800.)

Nezgode in uime.

Preden zaključimo opis gospodarskega stanja, še nekaj o elementarnih nezgodah in nesrečah v naših krajih v tej dobi. Ker so ta poročila pomanjkljiva, zato seveda tudi opis ne more obseči vseh nadlog in težav, ki so trle naše ljudi. Kronika Franca Rebola nam pripoveduje, da so se 2. septembra in v naslednjih dneh leta 1782 usule kobilice na Ljubljansko polje. Letele so po cele ure na gosto, kot kadar najhuje sneži. Ljudje so proti njim streljali, kurili, kričali, zvonili, tolkli in ropotali z železjem, da bi jih odgnali. Kobilice so do golega uničile predvsem proso na polju, v tek jim je šla tudi dobra trava, dočim se ajde in listja na drevju niso kaj lotevale.

Prvo nedeljo pred binkoštmi l. 1795 (17. maja) se je zgodila v dolenjskih Cerkljah velika nesreča. Po končani deseti maši se je hotelo več ljudi z brodom prepeljati na drugo stran reke Krke. Kljub svarilom se je nagnetlo na splav toliko ljudi, da se je začel od prevelike teže nagibati in pogrezati: utonilo je 31 oseb, ki jih na noben način ni bilo mogoče rešiti. Da bi preprečil slične nesreče, je deželni glavar takoj nato naročil, da v prihodnje noben splav ne sme sprejeti nič več ljudi, vozov ali živine, kakor bo za vsak brod posebej določila gosposka.

Mnogo nesreč je povzročilo na deželi tudi streljanje ob cerkvenih in drugih slovesnostih. Zato je že vladni patent z dne 8. novembra 1759 prepovedal streljati po vaseh ali v bližini hiš. To prepoved so l. 1786 ponovili, naslednjega leta pa celo ukazali, da morajo kmetje možnarje, puške na rogovilah in ves smodnik izročiti svojim gosposkam. Vendar vse to ni mnogo zaleglo. Ob procesiji sv. Reš. Telesa 4. junija 1795 so v Sodražici zopet streljali; nesreča je hotela, da se je vnelo neko poslopje in je 50 hiš pogorelo. Deželna vlada je zopet opozorila na poprejšnje prepovedi in se obrnila predvsem tudi na duhovnike, da bi pomagali odpraviti staro razvado streljanja, »slasti, kir strelánje andoht ne sturí vekshi, ampak jo she le nasaj dershi«. Radi vednih požarnih in telesnih nesreč so l. 1807 prepovedali na Kranjskem in Goriškem prodajati kmetom smodnik, ako niso imeli za to posebnega oblastnega dovoljenja.

Od vremenskih nezgod zvemo, da je l. 1795 padlo o binkoštih dne 24. maja toliko snega, da je šele čez tri dni skopnel. Tega leta je pogorelo tudi šentviško predmestje v Celovcu. Tri leta kesneje pa so hudo razsajale osepnice, ki so samo v Celovcu pobrale 128 otrok. Za okupacije so potem Francozi prigovarjali staršem, da bi dali svoje otroke cepiti zoper koze. — Poleti 1807 je silna povodenj zalila Podjunsko dolino, — l. 1810 pa poplavila Ziljsko in Kanalsko dolino. — Dne 10. marca 1809 popoldne je po neprevidnosti novega ključavničarja »pri Šoštarju« v Selcih začelo goreti. Silen veter je naglo razširil ogenj na vse

strani, tako da je bilo v eni uri upepeljenih 50 hiš z lepo cerkvijo vred; zgoreli so tudi vsi hlevi, podi in tisti kozelci, ki so ležali v smeri proti Železnikom. Radi nastopivših vojnih dogodkov so ostali ti pogorelci brez vsake pomoči. Dve leti kesneje je zadela huda nesreča dve gorenjski mesti. V noči dne 30. marca 1811 je nastal v Tržiču velikanski požar, ki je od 183 hiš upepelil nič manj ko 152, uničil 9 kósaric (kovačnic za kose) in nad 100 drugih delavnic in hlevov. V dveh urah je ogenj, ki se je radi vetra naglo širil, uničil vse. Zahteval je tudi 75 (po »Telegrafu« celo 137) smrtnih žrtev pri prebivalcih, ki so zbegani tekali po ulicah, deloma pa so se zadušili po kleteh, kjer so iskali rešitve.

Spominska podoba na požar v Kranju l. 1811. (V ljubljanskem muzeju.)

Sedem tednov kesneje, 18. maja 1811, je požar v Kranju (in v vaseh Huje in Klanec) od 263 mestnih hiš uničil 184 ter 11 skednjev z žitom in krmili. Zgorela je tudi ena ženska. Goreti je začelo ob pol dveh popoldne. Radi močnega vetra je bilo v dveh urah vse uničeno. Razen župnišča je ostalo od vsega le še predmestje, ki je ležalo v smeri, odkoder je pihal veter. Za oba kraja, Tržič in Kranj, so po cerkvah in občinah po vsej Iliriji pobirali darove. Novi guverner Bertrand je izposloval v Parizu podporo 100.000 frankov iz polkovnih blagajnic. Tržič je od te vsote prejel 70.000, Kranj pa 30.000 frankov, dasi so amo tu cenili škodo na desetkratno to vsoto. Obema krajema so priskočili na pomoč tudi kmetje z obleko in živili. Z obrtno pridnostjo, podjetnostjo in živahno trgovino so si pogorelci kmalu zopet opomogli. Ni sicer znano, kaj je v obeh krajih povzročilo nesrečo, vendar je zanimivo, da je kranjski intendant šest dni pred požarom v Kranju prepovedal Ljubljančanom kaditi po ulicah in trgih cigare in iz pip brez pokrovcev, ker da je to nevarno radi ognja pa tudi nadležno večini ljudstva.

Intendant za Gorenjsko je po teh nesrečah izdal v začetku meseca junija 1811 okrožnico, v kateri opozarja na nevarnost ognja. Ta nevarnost je še posebno velika v deželi, kjer so hiše večinoma lesene in vrh tega tudi pokrite z deskami ali pa s slamo. Gospodarji in gospodinje naj zato prepovejo otrokom in poslom, da bi z golo lučjo ali ognjem hodili okrog hiše, po dvorišču ali v hlevu. Tudi naj ne devljejo zvečer drv pred peči in naj podvojijo svojo previdnost, kadar pečejo kruh. Oskrbniki in župani naj pazijo na vse to; če je treba, naj zahtevajo tudi nočne straže, neprevidne nemarneže pa naj naznanijo intendantu, da jih kaznuje. Povsod naj bodo pripravljeni tudi dolgi drogovi z železnimi kavlji, s katerimi je mogoče ob nevarnosti ognju najbližje ležeče poslopje razdreti. Intendant pravi, da so na ta način pogosto cele vasi rešili pred ognjenim zubljem.

Ta intendantov pouk pa za naše kraje ne pomeni nič novega. Kajti že 20. oktobra 1792 je izdala vlada radi pogostih požarnih nesreč za Štajersko posebno in obširno navodilo, kako se je treba varovati ognja in kaj je treba ukreniti in pripraviti, da se požar hitro omeji in pogasi. To »postavo sa volo ogna na kmetih« so l. 1795 razglasili tudi na Kranjskem. Slične odredbe pa so hkrati izdali radi požarov tudi v mestih in trgih.

8. Cerkvene zadeve.

Spremembe v cerkveno-politični upravi.

Glede razmerja novih ilirskih gospodarjev do bogoslužnih ustanov je treba imeti pred očmi dejstvo, da je bilo novo francosko cesarstvo otrok velike revolucije, ki ji ni bilo do krščanstva in je pospeševala le češčenje razuma. Prvotno ostro nasprotstvo med cerkvijo in državo se je sicer omililo, odkar je Napoleon postal samovladar in sklenil z apostolsko stolico pogodbo (konkordat). Vendar je kljub temu ostal še nadalje nasilen samodržec, ki ni spoštoval nad seboj nobene oblasti ter tudi duhovnega gospostva ni trpel; tudi Cerkev je hotel usužnjiti svoji lastni koristi.

Red častne legije škofa Kavčiča. (V ljublj. muzeju.)

Ljubljansko škofijo je v času francoskega medvladja v Ilirskih deželah vladal idrijski rojak škof Anton Kavčič. Bil je gojenec ljubljanskih jezuitov in je sam preživel v njih redu več let; ko so l. 1773 red razpustili, je deloval na različnih krajih Avstrije in se dvignil do najvišjih duhovskih časti. Postal je končno stolni prošt in pomožni škof dunajskega metropolita grofa Žige Hohenwarta. Ko se je l. 1806 nadškof Brigido preselil iz Ljubljane v mesto Spiš na gališko-ogrski meji, so imenovali Kavčiča za njegovega naslednika; vendar pa brez knežjega naslova in nadškofovske oblasti. Bil je takrat že 63 let star in je mnogo trpel za protinom. Tako so mu, že telesno betežnemu, tudi s francosko okupacijo združene zmede onemogočale skoraj vsako uspešnejše cerkveno in dušnopastirsko delovanje. Francoski guvernerji so pač zahtevali njegove pomoči, ko je bilo treba pomirjevati razburkane valove ljudskega upora na Dolenjskem, sicer pa mu v javnem in cerkvenem življenju niso dali priti do prave besede. Svoj dvorec v Ljubljani je moral

prepustiti za rezidenco guvernerju, sam pa se je umeknil v duhovsko semenišče.

Da bi se škofijska meja ujemala z novim političnim ozemljem, so priključili ljubljanski škofiji dobršen kos Koroške in tri dekanije na Tirolskem. Izgubila pa je župnijo Belo peč. Ta je s Kanalsko dolino vred takrat pripadla laški videmski nadškofiji, ki so ji priključili tudi vso desno stran dolnje Soče, kakor je šla pač politična meja. Guverner Marmont se je sporazumel tudi z zagrebškim škofom, ki je potem poveril ljubljanskega, da je upravljal na desnem bregu Save ležeči del zagrebške škofije; po čl. 146 cesarskega org. dekreta pa je bil potem ta teritorij podrejen senjski vladikovini. Za nove koroške in tirolske župnije je škof Kavčič nastavil posebnega generalnega vikarja v Beljaku, ondotnega uglednega župnika in dekana, ki je znal tudi napram francoskim oblastnikom uveljaviti in zagovarjati cerkvene pravice.

Da nova državna uprava ne bo poznala posebne obzirnosti do raznih cerkvenih ustanov, to se je dalo spoznati že takoj po prvih njenih ukrepih. Kajti že v decembru leta 1809 je prevzela posestva nemškega in malteškega viteškega reda. Takoj naslednjega leta so razpustili ljubljanski kapucinski samostan in preselili menihe v Škofjo Loko. Ostalo je pri tej odločbi, četudi so meščani zanje pri maršalu prosili. Samostan in kapucinsko cerkev pa so porabili za topničarsko skladišče.

Francoska vlada, ki je odpravila tudi vse privatne patronate in izvrševala sama vsa duhovniška imenovanja, je v organizacijskem dekretu dovolila, da je obdržala duhovščina vse imetje in dohodke za preužitek. Izvzeta je bila le desetina, ki so jo dobivale istrske kolegiatne in kapiteljske cerkve. Razpustili pa so vse cerkvene bratovščine in njihovo premoženje združili s cesarskimi posestvi. Milost sta našli le dve bratovščini: Sv. Rešnjega Telesa in Vernih duš. A še od teh dveh je smela biti v fari le ena ali druga.

Silne težkoče so bile tudi z vzdrževanjem dobrodelnih naprav, ki bi naj po francoskem vzorcu skrbele zanje občine. Avstrija je dajala redne letne državne prispevke konventu usmiljenih bratov v ljubljanski bolnici. Prior Faustus je prosil za nadaljnje izplačevanje in poudarjal, da njegov od cesarja Jožefa ustanovljeni zavod sprejema brezplačno uboge brez razlike vere in stanu in da so med zadnjo vojno oskrbovali tudi mnoge bolne in ranjene francoske vojake. A bilo je vse zastonj, podpore ni bilo mogoče dobiti, ker so Francozi brez nadomestila zasegli ves donos ustanov za dijake, bolnike in druge dobrodelne ustanove. Tako so usmiljeni bratje 8. marca 1811 zapustili konvent.

Dne 7. decembra 1810 so Francozi razpustili radi njegove maloštevilnosti kolegiatni kapitelj v Novem mestu in združili

njegove dohodke z državnimi posestvi. Šele po dolgih prerekanjih je vlada imenovala župnika in mu nakazala plačo I. razreda, t. j. 1000 frankov (drugi so imeli po 900 in 700 frankov), kaplana pa je morala kakor drugod tudi tu prevzeti občina na svoje rame. Tudi ljubljansko duhovsko semenišče je moralo prenehati. Vzdrževalo se je doslej iz verskega zaklada (imovine razpuščenih samostanov), iz ustanov ter prispevkov župnikov. Prva dva gmotna vira je porabila ilirska vlada zase. Vojske so požrle vse in za plače dostikrat ni ostalo nič. Neplačana ali vsaj zelo neredno plačevana duhovščina pa sama drugim stroškom ni bila kos, ko je mogla komaj sebe vzdrževati. Trpeli so zlasti duhovniki malih jožefinskih fará, ki so dobivali kongruo plačano iz verskega zaklada. Za leto 1811 so dovolili za 30 bogoslovcev 3600 frankov. Vlada si je lastila tudi pravico določevati število gojencev, ki jih je smel škof vsako leto posvetiti za duhovnike. Iz Kranjske je smel n. pr. dati letno le 6 semeniščnikom mašniško posvečenje. Zato je pa tudi kmalu nastopilo občutno pomanjkanje duhovnikov, zlasti ker je mnogo starejše duhovščine odšlo rajši preko meje v Avstrijo.

Ko je koroški generalni vikar l. 1812 guvernerja Bertranda brez ovinkov opozoril na nedostatek, da se plače duhovnikom neredno in šele na posebna moledovanja izplačujejo in da bodo cerkve kmalu zapuščene, ker bodo duhovniki brez dohodkov odšli čez mejo, si je sicer nakopal guvernerjevo jezo, dosegel pa je vendar toliko, da je vlada nakazala duhovščini vsaj nekaj zaostale plače. Ker so Francozi v Istri odpravili pobiranje cerkvene desetine, so tudi radi tega zabredli mnogi svečeniki v hude gmotne težave. Namesto tega so dali Francozi za vse Ilirske dežele 100.000 frankov, da se razdelijo predvsem med prizadete cerkvene dostojanstvenike v Istri in Dalmaciji. Kakor drugod beneficije, ki se niso z njimi vzdrževale fare, so ukinili tudi v Istri vse bratovščine, razen one Sv. Rešnjega Telesa, ter njih premoženje zasegli v korist cesarske komore. Cesar Ferdinand je l. 1846 to imovino vrnil občinam z naročilom, da razdelijo imetje v enakih delih med siromake, cerkev in šole.

Izmed novotarij, ki jih je vpeljala francosko-ilirska vlada, sta verski čut prebivalstva užalili zlasti dve: uvedba revolucionarnega koledarja in civilne poroke. Dne 15. aprila 1811 je izšel namreč ukaz, da se z novim letom 1812 na podlagi konkordata s sv. stolico vpelje tudi v Ilirskih deželah francoski koledar. Praznovati so se smele po tem le nedelje in štirje prazniki v letu: vnebohod, veliki šmaren (ki je bil Napoleonov rojstni dan), vsi sveti in božič. Novemu letu so prizanesli, ker je bil obenem civilni in narodni praznik. Vsi drugi prazniki so bili odpravljeni. Škof Kavčič je v pastirskem listu 1. decembra 1811 razglasil, da odveže vernike svoje vladikovine od dolžnosti, biti ob odpravljenih praznikih pri sv. maši, pridigi in

zdržati se hlapčevskih del. Ker je bil odpravljen tudi praznik Sv. Rešnjega Telesa, se je procesija tega dne vršila prihodnjo nedeljo. Toda ljudje so se tudi ob odpravljenih praznikih zdržali dela in slej ko prej hodili ob teh dneh v cerkev, kjer se je vršilo tiho cerkveno opravilo; celo trgovci so zaprli svoje prodajalne.

S 1. januarjem 1812 je bil dalje v Iliriji razveljavljen tudi avstrijski zakonski patent z dne 16. januarja 1783. Po novi postavi, ki so jo posredno sprejele tudi francoske cerkvene oblasti s sklenjenim konkordatom, so smeli župniki cerkveno poročiti le tiste zaročence, ki so trdno dokazali, da so že prej sklenili zakonsko pogodbo pred občinskim uradnikom ali mêrom. Duhovniku, ki je kršil to postavo, so naložili 16 do 100 frankov globe, za drugi tak prestopek bi ga vteknili za 2 do 5 let v ječo in če bi se pregrešil še v tretje, tistega so izgnali.

Oklicev, ki so se izvršili s presledkom enega tedna dvakrat pred občinsko hišo in so le-to tudi na vratih pismeno objavili, župnik ni smel prej zapisati, dokler nista ženin in nevesta opravila te zadeve pri mêru. Poroka se je smela izvršiti šele tretji dan po drugem oklicu; oklici pa so bili veljavni leto dni. Brez privoljenja staršev se sin pred 25. letom in hči pred 21. letom nista smela poročiti. Pa tudi še po polnoletnosti sta morala ženin in nevesta »v spoštljivosti« vprašati starše za dovoljenje. Ako le-ti niso bili edini, je zadostovalo dovoljenje očeta. Brez izrečnega guvernerjevega dovoljenja niso smeli poročati moških pred 18. in žensk ne pred dovršenim 15. letom. Civilna poroka se je izvršila v občinski hiši pred uradnikom in 4 pričami, ki so listino podpisale. Novim zakoncem so prebrali 6. odstavek iz Napoleonovega zakonika, ki govori o zakonski zvezi. V tem členu stoji, da si poročenca dolgujeta medsebojno zvestobo in pomoč; mož je dolžan ščititi svojo ženo, ki mu mora biti pokorna, stanovati pri njem in mu povsod slediti, kjer se hoče nastaniti; mož pa mora svojo ženo sprejeti in ji po stanu in premoženju dajati vse, kar je za preživljanje potrebno.

Toda civilna poroka se pri ljudstvu ni mogla priljubiti. Zbijali so šale, češ, »po ciganskо« ali »pod tepko si se poročil«, »ali me češ, če te čem?« in podobne hudomušnice so letele vsevprek. Zaročenci so se dali pri nas potem vselej še cerkveno poročiti, kar pa se je smelo zgoditi le na tiho in brez večjih svečanosti. Ko sta prišla ženin in nevesta k izpraševanju, ju je smel župnik le »skromno« povprašati, če ne nasprotuje zakonski zvezi kateri izmed 12 kanoničnih zadržkov. V treh cerkvenih oklicih pa se je moralo omeniti, da sta se ženin in nevesta oglasila že tudi pri deželski gosposki in opravila tam to, kar veleva zakon.

V zvezi s temi preuredbami bi morali župni uradi tudi vse krstne, poročne in mrliške zapisnike izročiti mêrom, kar naj

bi se izvršilo 17. maja 1812. Ker pa večinoma podeželski župani niso bili dovolj vešči, da bi te matične knjige — kljub razposlanim francoskim, laškim in nemškim obrazcem — brezhibno vodili dalje, zato so ostale ponekod še precej dolgo v rokah župnikov. Sploh še ni popolnoma gotovo, ali so se do konca francoskega medvladja res vse ilirske občine lotile poslovanja v teh stvareh ali ne.

Sicer je pa tudi že organizacijski (ustavni) dekret v svojem 253. členu pustil za vsak primer odprta vratca. Tam namreč stoji,

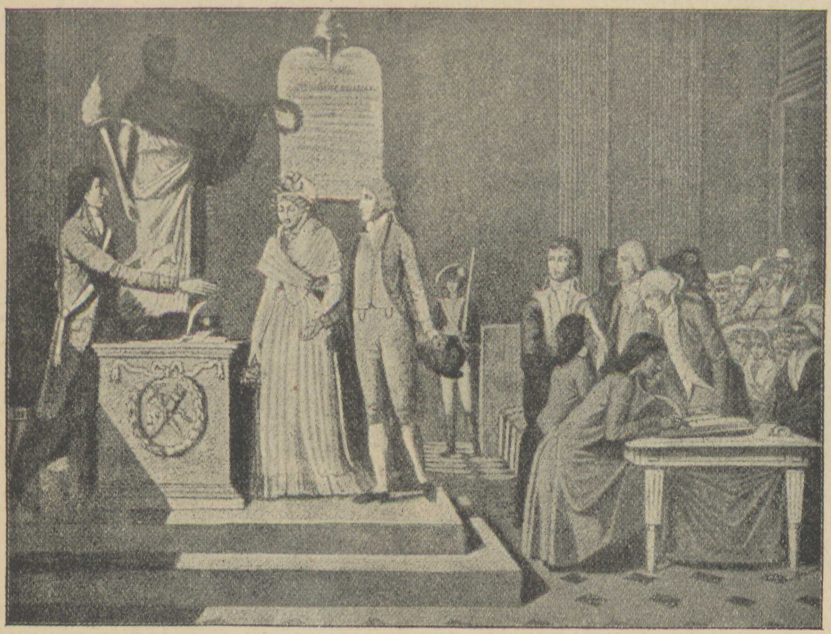

Legrand: Revolucijska civilna poroka. (Bakrorez.)

da so smeli duhovniki še nadalje pisati matične knjige tam, kjer se ta posel ni mogel prepustiti nesposobnim in neizvežbanim mêrom in sindikom. Vendar pa so se morali vsi vpisi izvršiti ob županovi navzočnosti.

Drugi odloki ilirske vlade so prepovedovali običajne procesije, ki jih na leto niso dovolili več nego pet. Omejevali so tudi razne pobožne navade; tako je n. pr. bilo zabranjeno pred prazniki kaditi s kadilom po hišah. Ob nedeljah in praznikih pa je moral duhovnik po sv. maši na spodnji stopnici altarja moliti ali odpeti predpisano molitev za Napoleona. Veronauka Francozi sicer niso odpravili, a so ga smeli poučevati navadni svetni učitelji. Odtegnili so šole tudi dotedanjemu nadzorstvu škofijskega konzistorija. Vodnik je l. 1811 poslovenil krščanski

nauk za Ilirske dežele, skrajšan po katekizmu, ki je bil l. 1804 predpisan za Francijo. Razen sv. pisma, zgodb in katekizma samega obsega tudi poglavja o socialnih dolžnostih človeka in o poljedelstvu ter se pri razlagi četrte božje zapovedi preočito laska Napoleonu, češ, da ga je Bog, ki ustvarja in podeljuje cesarstva, napolnil z darovi ob času miru in vojne, ga postavil za samovladarja, za služabnika svoje mogočnosti in za svojo podobo na zemlji. Ta katekizem je prišel v šole menda brez vednosti obeh škofijskih ordinariatov v Ljubljani in Trstu. Po odhodu Francozov so okrajnim gosposkam naročili, da te katekizme zasledujejo ter jih vpošljejo kresiji; z založnikovimi izvodi so jih spravili skup 870 slovenskih in 2 nemška iztisa, ki so jih v januarju l. 1817 uničili.

Francoze, ki so jim razna vojna podjetja temeljito praznila blagajne, je zelo mikalo cerkveno premoženje. Napoleon je sam izjavil, da bi bilo najbolje, ako bi se prodala vsa posestva »mrtve roke«. V tej svoji miselnosti je dal celo avstrijski vladi prosto roko, da napravi, kar hoče, s cerkvenimi posestvi, ki so bila last in del premoženja ilirskih cerkvenih ustanov, a so se nahajala na avstrijskem ozemlju. Med ilirskimi upravitelji pa je prevladovalo mnenje, naj se vlada nikar ne polakomni cerkvenih posestev. V denarnih zadregah pa je generalni intendant v zadnjem letu francoskega medvladja pri nas ukazal, naj se srebrne in zlate dragocenosti božjepotnih in nekaterih drugih cerkva zaplenijo in prodajo za vojne namene.

Dne 20. februarja 1813 so določili, da se bo vršila javna razprodaja inventarja razpuščene blejske otoške cerkve dne 5. aprila. Trgovec Jakob Klinar (Petran) je prinesel to v uradnem listu »Telegrafu« objavljeno novico na Bled. Razburjeno prebivalstvo je na sv. Jožefa dan takoj vložilo po svojem mêru Ignaciju Novaku pismeno pritožbo, ki pravi, da je vsa okolica odvisna od romarjev in naj se zato prodaja odloži in se vlada zadovolji z »odkupnino«. Toda bilo je vse zastonj: 30. marca se je pojavil radovljiški davkar s komisarji in nekim ljubljanskim srebrarjem, da bi stvari precenili. Ljudje so jim kazali pismen ugovor, jih prosili, naj odnehajo, toda nič ni pomagalo. Ko je davkar ukazal, naj pripravijo čolne za odhod proti otoku, tedaj so blejske žene obkolile davkarja, ostale pa so odpele in odpeljale vse prevozne čolne. »Fronkar« je prišel naslednjega dne z oboroženim spremstvom, da bi se s silo polastil kake ladjice. Dal je tudi zapreti mêrovega pristava Antona Potočnika, kateremu je očital, da je zanetil ta upor. Četudi je mêr Novak skušal ljudi pomiriti, ni nič zaleglo. Komaj je stopil davkar v čoln, so že začeli biti plat zvona. Od vseh strani so drli kmetje skupaj in zbrala se je še večja množica nego prejšnjega dne. Kljub temu, da so poklicali blejskega nadgozdarja s šestimi oboroženimi logarji ter enega orožnika, so se morali komisarji vrniti, ne da bi kaj

opravili. Nadgozdarju, ki je na konju pridirjal davkarju na pomoč, je pogumna Uršula Ferjan, po domače Burjovka, iz Želeč, zastavila pot, mu konja ujela za brzdo in ga ustavila. Gozdarjev strel iz pištole ji je le obleko malo osmodil. Par dni pozneje (3. aprila) je došel vladni odlok, naj se cerkvena zlatnina in srebrnina ne prodaja, ampak ocenjena in v gotovini izplačana prepusti občanom.

Framazonstvo v Iliriji.

Ko govorimo o razmerju Francozov do vere in Cerkve, pa moramo omeniti tudi tajne organizacije framazonskih ali prostozidarskih lož, ki so jih Francozi močno gojili in zelo pospeševali. Že davno pred prihodom Francozov so se skrivne družbe framazonov tudi v avstrijskih deželah precej naglo širile.

T. Lawrence:
Napoleonov sin »kralj rimski«.

Francozi so po vseh večjih mestih osnovali male ali večje krožke framazonov, ki so imeli parkrat na mesec svoje seje, navadno ob nočnem času. S svojim tajinstvenim početjem so dajali povod za najrazličnejše govorice.

Za namen svojih združb so prostozidarji sami označili medsebojno pomoč, navajanje k moralnemu življenju in človekoljubno dobrodelnost. Vprašanja, ki se tičejo vere in politike, so bila celo po pravilih izključena od razgovorov. Vendar so se kljub temu bavile francosko-ilirske lože tudi z vero in politiko. Imele so namen širiti neko splošno brezkonfesionalno krščanstvo in zlasti zbirati okoli sebe francozoljubne izobražence. Francoski framazoni so bili poslušno orodje v Napoleonovih rokah. Tudi v Ilirskih provincah so hoteli z njih pomočjo širiti navdušenje za novega gospodarja, kakor trdijo tudi litanije o Napoleonu, da je »trošt teh frajmaurarjev«. Ustanovitelji so bili povsod francoski uradniki, ki so pritegnili tu in tam še nekaj domačinov v svoj krog. Tako so nastale francosko-ilirske lože v Ljubljani, Trstu, Kopru, Poreču, Karlovcu, na Reki, v Zadru in še v nekaterih drugih dalmatinskih mestih.

A PO.·. de Laybach, le J.·. du m.·. de l.·. de la V.·. L.·. 581

E.·. C.·. F.·.

La R.·. □ Franco-Illyrienne, sous le titre distinctif des AMIS du ROI DE ROME et de NAPOLÉON, a la faveur de vous prévenir qu'elle tiendra ses travaux le

à heures précises du

en son Local accoutumé.

Vous êtes invité à l'éclairer de vos lumiéres et à venir partager les douceurs de l'amitié.

J.·. V.·. S.·. P.·. L.·. N.·. M.·. Q.·. V.·. S.·. C.·.

Par mandement de la R.·. □

Votre dévoué F.·.

P. S

N.·. P.·. V.·. O.·. S.·. V.·. P.·.

Il y aura réception au . Grade. *Secrétaire.*

Vabilo na sejo prostozidarske lože.
(Neizpolnjena tiskana golica, ki z njo vabi francosko-ilirska loža prijateljev rimskega kralja in Napoleona k seji — »delovanju« — v navadnem prostoru. Vabljenec naj ga »razsvetli s svojo lučjo in pride deliti sladkosti prijateljstva«. Poleg običajnih framazonskih kratic je zgoraj prostor za datum, spodaj pa še za morebitno obvestilo o spremembi pri članih.)

V Ljubljani so ustanovili 6. avgusta 1811 framazonsko ložo »prijateljev kralja rimskega in Napoleona«. Zbirali so se ob polnočnem času v stari reduti, ki je imela v shajališču vsa okna zazidana, izvzemši malo okroglo odprtino. Tu so imeli svoja predavanja, pojedine in veselice. Preprosto ljudstvo se s framazoni kljub njihovi dobrodelnosti ni moglo sprijazniti; krivi so bili tega tudi sami s svojim prikrivanjem in skrivanjem. Ker ljudje niso ničesar vedeli o njihovih nalogah in namenih, so jim pripisovali vse mogoče spletke in zločine. Ko je n. pr. v noči 7. septembra 1812 naenkrat izginil odvetnik dr. Repič, so Ljubljančani splošno sumničili, da imajo prostozidarji svoje prste vmes. Ta sumnja se pa tudi potem ni polegla, ko so v drugi polovici meseca februarja pri Zalogu našli njegovo truplo v Ljubljanici.

Koliko čarovniško moč je ljudska domišljija pripisovala prostozidarski družbi, osvetljuje posebno naslednja pripovedka. Pobožni in verni ženi odličnega ljubljanskega meščana nikakor ni ugajalo, da se je njen mož dal vpisati med framazone. Prosila je zato načelnika lože, da bi njenega moža izbrisal iz reda. Gospod se je njenim vročim prošnjam vdal. Spremil je ženo v veliko dvorano, kjer so na stenah visele slike vseh članov. Ko mu žena pokaže svojega soproga, potegne framazonski voditelj samokres iz žepa in prestreli podobo, rekoč: »Tako, sedaj sem pa Vašega moža že izbrisal.« In lahkoverno izročilo pripoveduje dalje, da je žena, vrnivša se domov, našla svojega soproga mrtvega s prestreljeno glavo.

S povrnitvijo avstrijske oblasti je bila usoda vseh še obstoječih francosko-ilirskih lož zapečatena. Zaradi hudega policijskega pritiska je to gibanje med Slovenci popolnoma zamrlo. Vsakdo, kogar se je le od daleč držal sum, da je bil Francozom ali framazonom naklonjen, je občutil neizprosno pest novega režima, kar je moral bridko okusiti tudi neframazonski Vodnik. Člani lož so se v prvem hipu deloma razkropili, deloma so se iz strahu pred ljudstvom in oblastjo tajni družbi odpovedali. Ostanke opreme ljubljanske lože so l. 1815 uničili, oziroma njene listine in znake raznesli na vse strani.

9. Šolstvo.

Reforme pod Avstrijo.

Ako si je prizadevala avstrijska vlada, da bi dvignila ljudsko šolstvo na kmetih, je vedno zraven mislila le na to, kako bi iz podložnikov mogla potem iztisniti več davkov. Kajti računala je pri tem pravilno, da se bo kmet in obrtnik, ki bo znal brati in pisati, mogel izpopolnjevati pri svojem delu, da bo več pridelal in da bo boljše blago postavil na trg; zaslužil bo več in s tem bo mogel tudi plačati višje davke. Za višjo izobrazbo navadnega človeka te šolske reforme niso imele namena skrbeti. O tem nas dovolj zgovorno prepričuje patent cesarice Marije Terezije z dne 16. marca 1771. Tu se govori o nabornih okrožjih na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem in naletimo med drugim pod točko 7. na tole določbo: Kmečkim sinovom naj graščinske gosposke ne dovoljujejo studirati, ne da bi prej prosili za dovoljenje pri cesarski deželni gosposki. To naj se dovoljuje le redko in le če gre za izredno nadarjene dečke. In če se že to zgodi, mora tak mladenič brezpogojno k vojakom, dočim so bili ostali dijaki, ki so pripadali višjim in meščanskim stanovom, vprav radi svojega studija vojaščine prosti.

Ena glavnih zaprek, da se ljudsko šolstvo tako za cesarice Marije Terezije kakor tudi pod vlado njenega sina Jožefa II. ni moglo uspešno razvijati, je bilo veliko uboštvo ljudstva. Dokler so morale široke množice naroda tlačaniti graščakom, toliko časa kmet ni imel ne časa ne volje, da bi skrbel za svojo lastno duševno izobrazbo. Šele osvobojenje od trde nevoljniške sužnosti je dalo pravo podlago, da je mogla uspevati ljudska šola kot prvi pogoj k boljši gmotni in duševni kulturi jedra slovenskega naroda — kmeta. In ko si je le-ta po terezijanskih in jožefinskih socialnih reformah nekoliko oddehnil, je pa nad šolstvom v slovenskih deželah kakor dušeča môra visel izključno nemški značaj osnovne šole. Nadvse naravno je seveda, da se naše ljudstvo ni moglo ogreti za šolo, ki mu za življenje ni nudila drugega, ko par s trdo muko priučenih nemških stavkov. Še manj pa se je po vsem tem moglo vneti za to, da bi tako šolo še samo vzdrževalo, kar je država od njega zahtevala. Vlada si je pač pridržala popoln vpliv na šolo, ki bi jo naj pa vzdrževali drugi, sama bi kvečjemu le v najskrajnejši sili kaj primeknila iz fonda razpuščenega jezuitskega reda.

Po nekaterih krajih so bili kmetje, dokler jih niso razočarali neuspehi teh zgolj nemških šol, naravnost zgledno vneti za šolo. V snegu so privažali na vozeh in nosili v koših svoje sinove v učilnico, samo da bi ne zamudili in ne zaostali pri pouku. Cesar Jožef II. je takoj ob svojem nastopu vlade razglasil, da je vsakdo obvezan pošiljati svoje otroke v šolo svojega kraja, sicer plačajo bogatini dvojno šolnino, malomarni starši revnih zamudnikov pa so morali za kazen opravljati roboto pri zidanju šol, gradbi cest itd. Leta 1787 je Jožef II. določil, da mora dati gradivo (opeko, kamenje in les) za nove šolske stavbe graščinska gosposka, župni patron plača rokodelce, občina pa preskrbi vožnjo in težake.

Samostanske šole niso pobirale šolnine. Glede ostalih šol pa so razglasili, da bodo s šolskim letom 1789 pričeli z rednim pobiranjem šolnine, ki so jo določili za normalke od 16 do 24 krajcarjev, za ostale mestne osnovne šole 12 do 16 krajcarjev, v šolah po deželi pa so plačevali brez razlike za prvi razred 8 krajcarjev, za drugi razred pa 12 krajcarjev na mesec. Dvojno šolnino so plačali starši, ki svojih otrok niso pošiljali v šolo (polovica te zvišane, kazenske šolnine je pripadla učitelju), ubožni pa so je bili oproščeni. Ti prispevki so se všteli učitelju v njegovo letno plačo, ki bi morala znašati 130 gld., pa je v tej dobi redko kje dosegla to višino.

Bili so ponekod celo učitelji, ki so imeli manj plače ko vaški črednik. In občinarji so še zahtevali, naj bi jim učitelj za tako beraško plačo poučeval deco, orglal, pel, godel pri svatbah in pojedinah, opravljal mnogovrstna cerkvena in občinska opravila itd. Dobrih učiteljev za slabo plačo je bilo težko dobiti. Odkar so bili samostani zatrti in so prenehale njihove šole, je bilo tudi mnogo manj učencev in torej tudi ne toliko dijakov, ki niso dovršili svojih studij in ki so se često posvetili učiteljskemu poklicu. Radi snovanja novih šol pa bi baš v onem času potrebovali pomnoženega učiteljskega naraščaja.

V takih okolnostih oblasti tudi niso mogle prestrogo ocenjevati in presojati delovanja velike večine učiteljev. Skušale so večkrat le s svojim svetom vplivati. Ko je n. pr. leta 1787 naznanila celjska kresija željo ljudi, naj bo učitelj vešč tudi orglanja, jih je skušal graški gubernij na podlagi dekreta dvorne pisarne z dne 11. avgusta 1787 odvrniti od te zahteve. V posebni tiskani okrožnici skuša ljudstvo prepričati, da slaba cerkvena godba zbranost duha le moti; tudi se šolniki, ki so bili hkrati organisti, niso bavili le s cerkveno glasbo, marveč so se dali uporabljati tudi pri ženitovanjih in gostijah in so s tem svoj poklic ponižali in s svojim nastopanjem kvarno vplivali na vzgojo mladine.

Naglica in brezobzirnost, s katero so se izvajale jožefinske reforme, so izzvale v vseh slojih mržnjo do vseh cesarjevih

novotarij. Ta zbujena nejevolja je postala slednjič opasna tudi mnogim dobrim naredbam. Vladna samovoljna politika je odbila od sebe dva za šolstvo zelo važna činitelja, kot sta bila škofijski ordinariat in graščinska gosposka. Saj so po smrti cesarja Jožefa II. stanovi v svoji prenapeti vnemi, da bi uničili od kraja vse cesarjeve naprave, celo zahtevali, da se odpravijo vse šole po kmetih in se premestijo v trge in mesta; skrbi pa naj zanje država sama.

To so bili torej — razen onih pri podložnikih — zopet novi vzroki, da s šolstvom ni moglo iti naprej. Včasih so iskali celo narodnostnega stika z ljudstvom, da bi ga pridobili za »nemško šolo«. Ko je bilo n. pr. treba l. 1787 nastaviti okrajnega šolskega komisarja za celovško okrožje, je gubernij poudarjal, da mora dotičnik znati tudi slovenščino, »ki prevladuje pri večini prebivalstva celovškega okrožja«.

Iz poročila o uspehih v šolskem letu 1792 posnamemo, da je radi pomanjkanja vzdrževalnih sredstev prenehala cela vrsta osnovnih šol. Tiste pa, ki so še obstale, so imele komaj po 10 do 30 učencev. Tako je med drugim bil takrat Bled že dve leti brez šole, na Breznici je pa učil učitelj Janez Prešeren 12 dečkov in 4 deklice; sploh je imela ljubljanska kresija (Gorenjska) razen 1 normalke in 1 glavne šole le 13 osnovnih šol (takozvanih trivialk), 9 jih je pa zaspalo. K tem je treba prišteti še 4 dekliške šole, kar je kljub temu veliko nazadovanje nasproti l. 1788, ko je imela Gorenjska z Ljubljano vred 21 šol. — V novomeški kresiji je l. 1792 bilo 18 trivialk in dve zasilni šoli, kjer sta poučevala tamošnja duhovnika sama. Hodilo je tod v šolo vsega skup 378 dečkov in 68 deklic. Na vsem Kranjskem je bilo v poletnem tečaju 1792 skupaj 42 šol (v zimskem 37; l. 1791 pa 59). V te šole bi moralo hoditi 4954 otrok, a je v resnici obiskovalo šolo le 1690 dečkov in 661 deklic. Od dečkov pa jih je bilo samo na ljubljanski normalki 423.

Iz l. 1799 imamo sporočilo, da je tržaški magistrat osnoval v mestu dve nemški in dve laški ljudski šoli in vlada trdi, da te šole popolnoma zadoščajo »s svojimi enakomerno izšolanimi laškimi in slovenskimi učenci«. Da se je stanje šolstva tudi na Kranjskem kljub francoskim vojnam polagoma le zboljševalo, nam dokazuje primerjava stanja l. 1804 s stanjem, kakor smo ga zgoraj orisali za l. 1792. Leta 1804 je obstajala v Ljubljani normalka (kjer je bil v prvih dveh razredih pouk slovenski in nemški, v 3. in 4. razredu pa samo nemški), dalje glavne šole v Kamniku, Novem mestu in Idriji ter v vsej ljubljanski kresiji, ki je obsegala nekako današnjo Gorenjsko, še 16 trivialk. Na vseh teh trivialkah ljubljanske kresije je bilo 2369 otrok. Novomeška kresija (Dolenjska) je imela takrat 20 trivialk, skupno s 411 otroki, postojnska kresija pa 6 trivialk s 171 učenci. Razen tega sta bili še dve posebni dekliški uršulinski šoli: v Ljubljani

(190 učenk) in v Škofji Loki (126 učenk). Deklice so se učile tudi šivanja in pletenja. — Po šolskem izvestju za l. 1805 je radi vojne s Francozi od 49 kranjskih šol prenehalo 23.

Naval na ljubljansko normalko, ki je bila nekaka pripravnica za nadaljnje latinske šole, je bil tako velik, da so morali l. 1807 radi pomanjkanja prostora zavrniti 91 učencev. Na Kranjskem so tedaj našteli okrog 40 delujočih šol, katere bi moralo obiskovati 5806 za šolo godnih otrok, a jih je hodilo v šolo le 2866, za 599 več ko prejšnjega leta. V dobrem stanju je bilo 11 šolskih poslopij, popraviti bi jih bilo treba tudi 11, na novo sezidati pa 17. Samo nemški pouk se je vršil le v Kočevju. Leta 1808 je bilo na Kranjskem 44 šol, ki sta vanje bila všolana 7702 otroka, v resnici pa jih je obiskovalo šolo 3371. Pa tudi drugod ni bilo dosti bolje, saj je v vsej goriški škofiji l. 1809 hodilo v šolo skupaj samo 974 otrok.

Dr. Jož. Špendov.

Zato se ne bomo čudili, če je cesar Franc pri tem tako počasnem napredku izgubil potrpežljivost. Dne 12. marca 1809 je grajal, da je navzlic tridesetletni skrbi osnovno šolstvo celo na Štajerskem in Koroškem v tako slabem stanju, da obiskuje šole komaj tretjina otrok. Cesar očita, da oblastva, patroni, dominiji in duhovščina niso storili svoje dolžnosti, da bi poučili ljudstvo o potrebi in koristnosti šol.

Cesarju se pač niti sanjalo ni, kako težko je bilo, spraviti šolo v kakem kraju na pravi tir. V Kranjski gori n. pr. so imeli okrog leta 1806 učitelja, ki je bil obenem tudi gostilničar. Naročili so mu, naj bi vsaj v poslopju, kjer je bila šola, ne točil opojnih pijač. Toda bilo je vse zastonj, učitelj - oštir se ni dal spraviti ob svoj dobiček. Slično je bilo na Vačah, kjer si je prebivalstvo želelo šole; toda v cerkveni hiši, kjer bi mogli šolo nastaniti, je imel mežnar gostilnico. Bilo pa je po deželi tudi nekaj dobrih šol. Med temi je svoj stari sloves ohranila šola v Ribnici, kamor je 1810 kopanjski župnik Jožef Prešeren poslal svojega nečaka, mladega Prešerna. Ribniško šolo je takrat vodil dekan Bonaventura Huml, ki ga tudi poznejša vladna poročila vedno omenjajo kot zelo zaslužnega podpornika šol.

Kljub viharjem francoskih vojn je avstrijska vlada vseeno posvečala nekaj pažnje tudi šolstvu, ne sicer toliko snovanju novih šol, kakor njihovi notranji uredbi. Pri tej reorganizaciji 1804 je imel odločilno besedo naš gorenjski rojak Jožef Špendov, iz Mošenj doma. Ta novi šolski načrt je bil leta 1805 uveljavljen po vsej Avstriji in je tvoril podlago avstrijskemu šolstvu do novega šolskega zakona l. 1868. Po tem načrtu naj se mladina vadi v čitanju, pisanju in računanju; poleg učenja katekizma naj se s primernimi berili goji versko in nravno življenje. Nadzorstvo nad ljudskimi šolami na deželi imajo župniki, okrožni nadzornik je običajno dekan, dosedanje svetne šolske nadzornike nadomesti v vsaki škofiji po en duhovni nadzornik, po navadi kanonik, ki vodi in poroča o vsem »nemškem« šolstvu v škofiji. Cerkev in šola sta bili tesno združeni, vendar tako, da je imela duhovščina le bolj nadzorstvo, dočim si je vso upravo pridržala vlada, ki je vse te nadzorovalne organe na predlog ordinariata imenovala, oziroma potrdila. Za izobrazbo učiteljev so na glavnih šolah (normalkah) vpeljali tromesečne tečaje; učitelji pa, ki so hoteli poučevati na glavnih šolah, so morali dovršiti vsaj polletni pedagoški kurz. Leta 1811 so učitelje oprostili vojaške službe, leta 1815 pa so jim zvišali plačo na letnih 250 gld., pomožnim učiteljem pa na 120 gld.

Cesar Jožef II. je ustanovil v oddaljenih krajih mnogo novih župnij in ustvaril s tem med hribovci nova duševna središča, ker bi se po namerah vlade morala pri vsaki fari osnovati polagoma tudi šola. Najbrž mnenja, da se je to že povsod zgodilo (zgoraj smo videli, da je bil l. 1809 v tej veri razočaran), je pri razpravah leta 1804 cesar trdil, da nove šole niso več potrebne, ker jih razen gorskih vasi že povsod imajo. Ustanovile bi se le še tam, kjer bi se izkazala potreba in kjer bi krajevni činitelji (n. pr. občine in soseske) bistveno prispevali za novo šolo.

Po novem šolskem zakoniku naj bi se deški razredi kjer le mogoče oddelili od dekliških, takoj pa naj bi se to izvršilo v mestih. Ker je predpisana šolska doba od 6. do 12. leta prepičla, zato naj duhovniki in učitelji gledajo, da poučujejo ob nedeljah in praznikih popoldne šoli odraslo mladino do 18. leta in pa rokodelske učence. Te nedeljske in ponavljalne šole, ki jih je 15. decembra 1808 še posebej priporočal dekret dvorne pisarne, so zlasti v pofrancoski dobi po zglednem in požrtvovalnem delovanju slovenske duhovščine neizmerno pripomogle, da je ljudstvo vedno bolj in bolj čutilo potrebo in vrednost izobrazbe in vzljubilo knjige v svojem jeziku. Da se je mogel vršiti ta pouk v miru pred nedeljskim veseljačenjem, je l. 1813 izšel ukaz, da se ples, godba in gostilne ne smejo začeti prej, dokler ne bi bila končana popoldanska služba božja, pred katero se je vršil nedeljski šolski pouk.

Ljudska ali »nemška« šola, kakor so jo uradno nazivali v nasprotju z višjim, latinskim šolstvom, naj bi tudi po teh preosnovah v letu 1804 bila nekak pomožni urad, ki bi polagoma pripeljal avstrijske slovanske narode v nemški pristan. Toda stvar je prišla drugače. Kajti konzistorij, ki je sedaj dobil nadzorstvo nad osnovnim šolstvom, je imel priliko in dolžnost, da je predlagal, kar se mu je zdelo potrebno za napredek in prospeh šolstva. Tudi ljubljanski škofijski konzistorij je spoznal hibe stare, edino za ponemčevanjem stremeče šole. Zato je v poročilu na vlado dne 18. marca 1805 takoj načel vprašanje učnega jezika. Kajti, tako stoji tam, če naj šole na Kranjskem uspevajo, se mora ves pouk po vaških šolah vršiti izključno le v slovenskem jeziku. Na te predloge škofijstva pa je vlada z gubernialnim dekretom dne 22. oktobra 1806, pa tudi sicer vedno in dosledno odgovarjala, da se sme sicer pri pouku slovensko razlagati, šola sama pa se mora obravnavati le kot nemška in le v nemškem jeziku se sme poučevati.

O križevem potu slovenske ljudske šole in trdem boju škofijskega ordinariata za njeno priznanje bo prilika pozneje še kaj več povedati. Preostane le še, da omenim usodo slovenskega jezika na ostalih učnih zavodih. Jezik na vseh višjih učiliščih je bil večinoma latinski in le deloma še nemški. Iz popolnoma praktičnih ozirov so l. 1786 in 1787 kranjski deželni stanovi prosili cesarja, naj bi Ljubljani vrnil modroslovno šolo. V prošnji so še posebej poudarjali, naj bi se v tej šoli gojil tudi »deželni« jezik, ker bi v tujini študirajoči Slovenci bili v nevarnosti, da bi pozabili materinščino in bi jih potem ne bilo mogoče porabiti v domovini. Zlasti učitelji, duhovniki in uradniki morajo poznati jezik, da morejo pri mladini in ljudstvu sejati seme dobrih načel. Modroslovno šolo so sicer obnovili, toda stolice za slovenski jezik pa na njej niso ustanovili.

Ker je bila vedno očitnejša potreba, da duhovniki dobro obvladajo in poznajo slovenski jezik, zato je leta 1795 otvoril kaplan Janez Debevec v ljubljanskem semenišču slovenska predavanja, ki pa so prenehala že l. 1797. Da bi razne tujke in umetne skovanke ne kazile slovenskega književnega jezika, je nasvetoval Kopitar v svoji slovnici, da bi se v bogoslovnici ustanovilo stalno mesto profesorja za pouk slovenskega jezika. Ta njegova želja pa je prej nego v Ljubljani postala meso v Gradcu, kjer so na Primičevo prizadevanje štajerski deželni stanovi l. 1812 podpirali ustanovitev slovenske stolice. Kakor prej kranjske, tako so tudi sedaj štajerske stanove vodili pri tem predvsem le nagibi vsakdanjih koristi. Ker so namreč bile Ilirske dežele v oblasti Francozov, je začelo primanjkovati slovenščine zmožnega uradniškega naraščaja. Stolica slovenskega jezika v Gradcu naj bi temu nedostatku odpomogla, na kar je opozarjal predlagatelj, gubernijski svetnik Jüstel.

Ko so l. 1810 razmotrivali vprašanje glede slovenske stolice na graškem vseučilišču, so bili mnogi treznega mnenja, da ne gre graditi stavbe pri strehi, marveč naj bi se rajši začelo od spodaj in bi se uvedel ter razširil pouk slovenščine na mariborski gimnaziji. Celje je dobilo srednjo šolo šele l. 1808, ki ima za njeno ustanovitev največ zaslug Ljubljančan Nik. Lipič (1746—1817), zbravši zanjo znaten fond. Izza leta 1810 je bil tu za profesorja Ivan Zupančič, Slomškov učitelj, ki je znal v mladini vzbujati ljubezen do materinščine.

Preustroj pouka pod Francozi.

Kako pa je bilo s francoskim šolstvom v onem delu slovenskih pokrajin, ki so pripadle Ilirskim provincam? Ko so prenehale bojne homatije in so bili udušeni upori na Dolenjskem in Notranjskem, so se na jesen l. 1809 zopet odprle šole, toda ne po francoskem učnem redu, marveč po avstrijskem. In pri tem je ostalo do meseca novembra l. 1810. Ob prihodu Francozov leta 1809 je bilo v Ljubljani 6 ljudskih šol, 3 deške in 3 dekliške (uršulinska notranja in zunanja ter dekliška šola pri Sv. Petru). Po Gorenjskem je bilo tega leta razen ljubljanskih še 17 drugih ljudskih šol. Po dve šoli, deško in dekliško, sta premogla samo Kamnik in Škofja Loka. Trirazrednici sta imela Kamnik in Kranj, dvorazrednice pa Škofja Loka, Tržič in Radovljica. Drugod so imeli le po enega učitelja, in sicer na Igu, v Žireh, Poljanah pri Škofji Loki, Preddvorom, v Kropi, Begunjah, Kranjski gori, Mengšu, Dobu in Moravčah, kjer pa je šola kmalu začasno prenehala po brezbrižnosti učitelja-organista.

Plača učiteljev je bila kaj različna; najbolje so bili plačani na ljubljanski normalki; tudi radovljiški učitelj je dobival 300 gld., nad 200 gld. so imeli plače škofjeloški, mengeški, moravški, begunjski in kranjski učitelj. Večina ostalih ni imela dohodkov niti 200 gld., dobski, žirovski in poljanski učitelj pa so imeli letne plače komaj po 75 gld. Dočim so podeželski učitelji živeli ponajveč ob beri in šolnini, so njihovi ljubljanski tovariši dobivali svoje dohodke iz šolskega zaklada. Ker pa so Francozi dohodke javnih ustanov in fondov pobrali za vojne in druge namene, zato sta morali prenehati šentpetrska in trnovska deška šola v Ljubljani. Popolnoma razumljivo je, da v času, ko je bil še velik del dežele zoper francoske osvajače, ni bilo pričakovati, da bi odpadlo kaj prida tudi za kulturne namene; toda tudi še jeseni 1810 ni bilo glede učiteljski plač nič gotovega. Ko je minil o veliki noči 1811 že zimski tečaj, učitelji še vedno niso potegnili niti bora za svoje učiteljevanje. Potrebnega denarja vlada ni mogla iztekniti nikoli in nikjer.

S skupno prošnjo so se obrnili učitelji na intendanta, naj jim vendar izplača trdo prislužene groše. Toda ta se je izgovarjal na novo organizacijo, ki še ni popolnoma izdelana, da ni še določen fond itd. Minil je tudi drugi tečaj, plač pa še vedno ni bilo. Šele jeseni l. 1811 je prejel Vodnik kot ravnatelj ljubljanskih ljudskih šol odlok, v katerem vlada odobrava njegov predlog, da se odmeri učiteljem plača iz šolnine in iz dohodkov ljubljanskega mestnega daca. Po vsem tem je razumljivo, da učitelji z neplačanimi zastanki plače niso pretakali solz, ko so Francozi odhajali iz dežele. Da je v takih razmerah tudi učna vnema

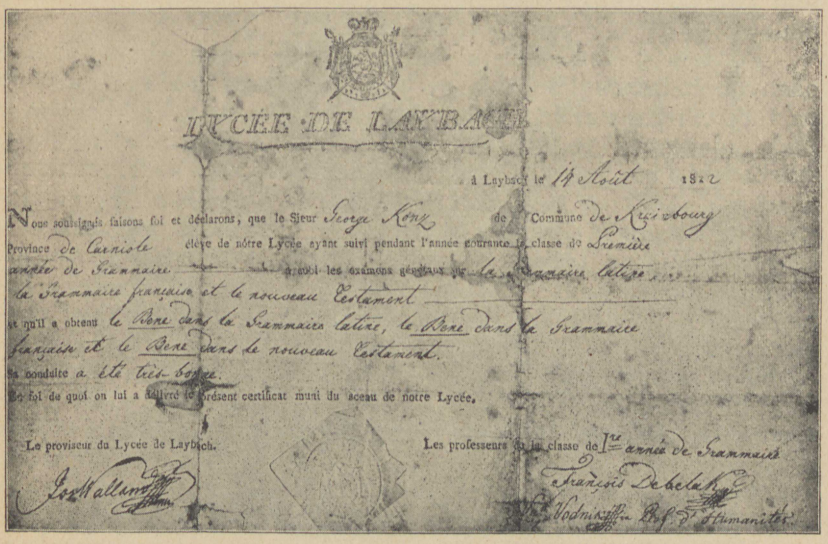

LYCÉE DE LAYBACH

à Laybach le 14 Août 1812

Nous soussignés faisons foi et déclarons, que le Sieur George Konz de Commune de Kreisbourg Province de Carniole élève de nôtre Lycée ayant suivi pendant l'année courante la classe de Première année de Grammaire a subi les examens généraux sur la Grammaire latine, la Grammaire française et le nouveau Testament et qu'il a obtenu le Bene dans la Grammaire latine, le Bene dans la Grammaire française et le Bene dans le nouveau Testament. Sa conduite a été très-bonne. En foi de quoi on lui a délivré le présent certificat muni du sceau de notre Lycée.

Le proviseur du Lycée de Laybach.

Les professeurs de la classe de Ire année de Grammaire

François Debelak

Vodnik

Francosko šolsko spričevalo. (V ljubljanskem muzeju.)

popustila, je jasno. Zadeva je prišla na razgovor celo pred ljubljanskim občinskim svetom, kjer je 6. novembra 1812 eden odličnih ljubljanskih meščanov izjavil, da ljudska šola nikakor ni taka, kakršna bi morala biti, in da so zato imovitejši starši rajši dali šolat svoje otroke na tuje. In v resnici se je znižal obisk ljubljanske normalke od 500 na 200 učencev, dočim so se gimnazije vzdržale na prejšnji višini.

Do vseh teh nevšečnosti pa je moglo priti zato, ker se še niso izvedla določila dekreta generalnega guvernerja z dne 4. julija 1810 radi nove uredbe ilirskega šolstva. Ako je Avstrija vsaj deloma prispevala k stroškom za vzdrževanje šol, so morale pod francosko oblastjo prevzeti občine to breme same na svoje rame. Ker pa merije še niso imele natančno odkazanih lastnih dohodkov in je moral guverner potrditi vse njihove proračune, ki so bili gotovo da le izjemoma pravočasno sestavljeni,

zaradi tega so prišle občinske blagajne pogosto v zadrego, ako bi morale izvršiti izplačila, pa ni bilo zanje denarnih virov.

Maršal Marmont je z omenjenim dekretom položil temelj prenovljenemu šolstvu Ilirskih provinc. Kakor si je Napoleon prisvojil v Franciji izključen vpliv in nadzorstvo nad šolami, ki naj bi mu vojaško vzgajale in vežbale le poslušne in vdane uradnike, podobno so hoteli tudi pri nas preosnovati celokupno šolstvo popolnoma po francoskem vzorcu. Bilo je tu in tam isto stopnjevanje in isti obseg, rabile so se enake knjige in isti katekizem naj bi nove podložnike učil ne le verskih resnic, marveč tudi iste pokornosti do cesarja, ki so v njej vzgajali francosko mladino.

Po tem novem načrtu naj bi dobila vsaka občina lastno osnovno (primarno) šolo za dečke, glavni kraj vsakega kantona pa tudi eno za deklice. Od nižjih šol naj bi se v Ljubljani in v Zadru osnovala še po ena umetno-obrtna šola z mizarskim, stavbarskim in ključavničarskim tečajem. Kolegijev ali nižjih gimnazij je določal načrt za vso Ilirijo 25, od katerih bi bili na slovenskem ozemlju, odnosno ob njegovih mejah naslednji zavodi: v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Postojni, Idriji, Beljaku, Gorici, Trstu, v furlanskem Tržiču, v Kopru, Rovinju in na Reki. Licejev ali neke vrste višjih gimnazij bi bilo v Iliriji 9, med drugim tudi v Ljubljani, Trstu, Gorici, Beljaku, Kopru in na Reki. Ljubljanski in zadrski licej bi se organizirala kot centralni šoli, kjer bi mogli dijaki ostalih gimnazij in licejev dovršiti svojo izobrazbo. Pri vsaki od obeh centralnih šol se ustanovi poskusna delavnica za botaniko, fiziko in kemijo, knjižnica ter botanični vrt, ki ga je v Ljubljani l. 1810 uredil Idrijčan prof. Fr. Hladnik in ga je pozneje Kmetijska družba razširila.

V ljudskih šolah naj se poučuje v deželnem, t. j. slovenskem jeziku, tudi v gimnaziji so poučevali v deželnem jeziku francoščino, italijanščino, latinščino, aritmetiko in katekizem. Na licejih in centralnih šolah pa je bil učni jezik francoski in italijanski, odnosno, ako se je zdelo potrebno, tudi latinski; deželni jezik se v učnem načrtu licejev ne omenja več. Marmont, ki je prišel iz Dalmacije za guvernerja v Ljubljano, se je vnemal sprva za to, da bi se uvedla tudi pri nas hrvaščina v šole. Praktični Vodnik pa ga je pripravil od tega ter postavil vse šolstvo na domačo podlago. Sila razmer je našega pesnika dvignila nad malenkostne vsakdanjosti in ga vrgla v sredino praktičnega dela, tako da je postal eden naših najtreznejših in najzaslužnejših kulturnih delavcev.

Ena glavnih ovir in eden prvih pomislekov proti slovenskemu pouku je bil očitek, da ni pri roki slovenskih učnih knjig. Tu pa se je zopet obnesel Vodnik, ki je že l. 1806 prevzel in izvršil zgodovinski opis Kranjske in Primorja. Dasi je opravljal posle ravnatelja na gimnaziji in obrtni šoli ter bil nadzornik

ljubljanskih ljudskih šol, je vendar v dobi niti dveh let napisal nič manj ko pet šolskih knjig: za ljudske šole »Pismenost ali gramatiko«, »Abecedo za prve šole« in pozneje še »Abecedo ali Azbuko«; za gimnazije pa je po neki francoski knjigi priredil svoj »Početek gramatike to je pismenosti francoske«, podobno tudi »Krščanski nauk za Ilirske dežele«. V svojem veselju nad tem, da so Francozi dali veljavo v javnosti tudi slovenskemu

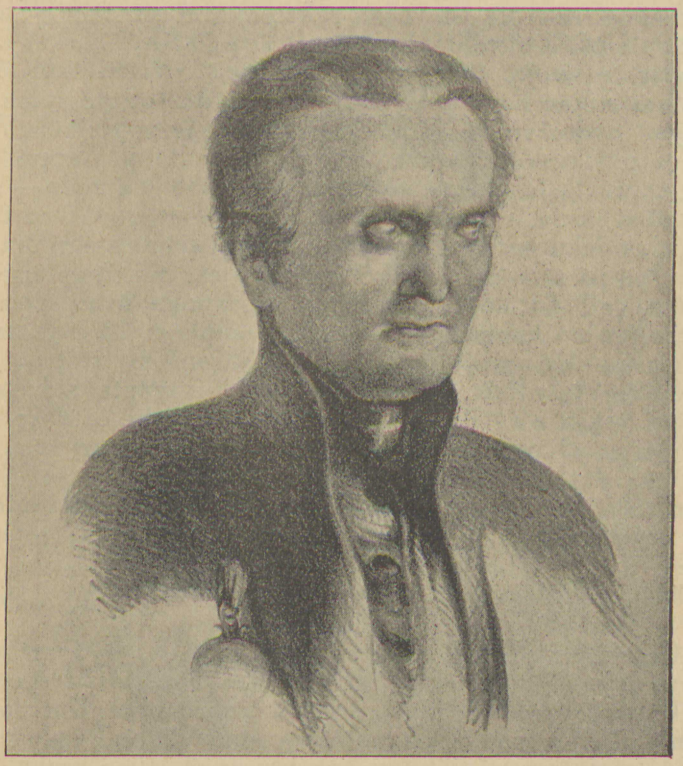

Franc Hladnik.

jeziku, je priložil svoji slovnici »Pismenost« navdušen slavospev »Ilirija oživljena«, kjer poveličuje Napoleona, ki je te narode zbudil zopet k novemu življenju, tako da »en zarod poganja prerojen ves nov«.

Slovensko se je poučevalo v toliko predmetih, za kolikor je bil Vodnik napisal učbenikov. Za ostale predmete pa je bilo treba rabiti prejšnje knjige in z njimi nemški jezik, dokler bi ne dobili novih knjig bodisi slovenskih, bodisi da bi ilirski dijaki mogli rabiti knjige, pisane v francoščini in laščini, ki sta sprva močno začeli izpodrivati nemščino. Končno pa je po vztrajnem

Vodnikovem delu obveljala le slovenščina in se je priznala radi njene zgodovinske ukoreninjenosti tudi neka večja veljavnost nemščine. Avstrijski Nemci so sicer pozneje očitali francosko-ilirski šoli, da je dajala preveč prednosti francoščini na škodo ostalih predmetov, zlasti verouka, česar pa Francozi niti prikrivali niso. Izjavljali so, da hočejo dati ilirskim meščanom prilike, da se naučijo francoskega jezika.

Ljubljansko centralno šolo so otvorili 15. novembra 1810 v maršalovi navzočnosti. Njen rektor je bil kanonik Valand iz Nove vasi pri Radovljici, ki je umrl kot goriški nadškof l. 1834; kancelar te visoke šole pa je bil poznejši tržaški škof Matevž Ravnikar z Vač (umrl leta 1845). Vse javno šolstvo sploh pa je bilo pod nadzorstvom generalnega inspektorja Rafaela Zellija, bivšega pavlanskega meniha iz Viterba v Italiji. Na centralnih šolah napravljene skušnje so gojence usposabljale ne le — kakor na starem liceju — za duhovnike in profesorje, marveč tudi za zdravnike, lekarnarje, inženirje, geometre, arhitekte in pravnike. Še preden pa se je ta načrt naslednjega leta nekoliko spremenil, je povzdignil Marmont, ki v svojih »Spominih« hvali sposobnost profesorjev na ljubljanskem liceju, z odlokom 22. avgusta 1810 medicinsko - kirurgično učilišče v Ljubljani na stopnjo prave vseučiliške fakultete, kjer bi se mogli vzgojiti tudi popolni doktorji vsega zdravilstva. Za dosego doktorske časti so morali studirati absolvirani dijaki metafizike in fizike štiri leta, ostali dijaki pa pet let. Ker se je stopnjema otvarjal vsako leto le po en višji tečaj, se je po tem načrtu poučevalo le tri leta in ni zato noben slušatelj mogel promovirati za doktorja medicine. Razen za to stroko v Avstriji predpisanih predmetov so morali kandidatje obiskovati tudi še predavanja iz naravoslovja, botanike in kemije.

Organizacijski dekret od dne 15. aprila 1811 obravnava zadevo javnega pouka čisto na kratko. Določa le, da sta v Iliriji dva liceja, eden v Ljubljani, drugi v Dubrovniku. Kot pomožna glavna učilišča pa se po potrebi ustanovijo sekundarne šole v vsakem deželnem ali pa v distriktnem glavnem kraju. Dokler pa bi ne bilo mogoče urediti šolstva po francoskem načinu, naj bi ostale v veljavi še dosedanje naredbe.

Spremembe pri ostalih strokah višjega šolstva so se izvršile na podlagi preosnove z dne 12. novembra 1811, s katero se je ustanovila v Ljubljani akademija (nekako vseučilišče) s stolicami za bogoslovje, pravo, modroslovje in medicino. Tu so imeli profesorji predavanja iz moralke in cerkvene zgodovine, dogmatike, Napoleonovega zakonika, anatomije in fiziologije, kirurgije in porodništva, patologije in klinike, fizike in kemije, naravoslovja, matematike in filozofije.

Dne 27. avgusta 1812 poroča uradni »Telegraf« ob priliki ljubljanskih svečanosti ob rojstnem dnevu cesarja, da so za

proslavo cesaričinega godu odredili razdelitev dijaških daril. Sam generalni guverner je tega dne prišel v licejsko poslopje, spremljan od vseh civilnih in vojaških dostojanstvenikov. Slavje sta otvorila dva nagovora. Francoski je obravnaval vpliv zna-

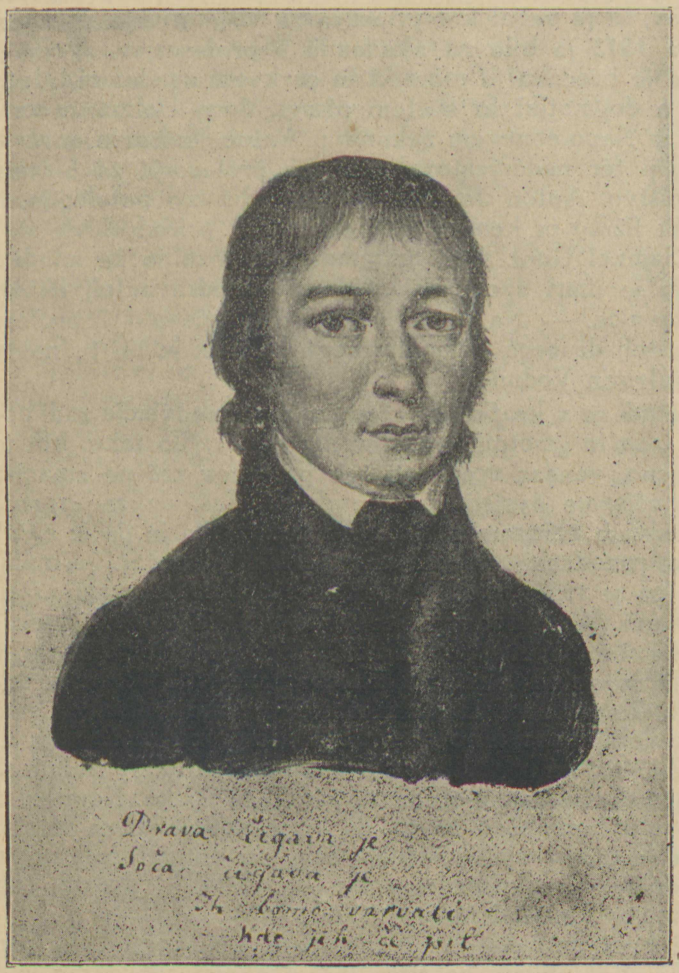

Valentin Vodnik. (Slika v ljubljanskem muzeju.)

nosti na vse javno življenje, v latinskem je pa vrhovni nadzornik vsega javnega pouka Raf. Zelli poudarjal, da je cesarju vzgoja mladine v Ilirskih deželah tako zelo pri srcu, »da osnuje sredi bojnega hruma po svoji dobri sestavi večno trajajočo cesarsko univerzo«.

Poročilo trdi dalje, da je nato guverner Bertrand z izredno priljudnostjo obdaroval zaslužne dijake in s tem poplačal vnemo, ki jo je pokazala ilirska mladina pri učenju novih domovinskih jezikov, kamor je prištevati tudi francoščino.

Z ljubljansko akademijo je bil združen licej, obsegajoč šest letnikov, ki je veljal kot priprava za višje studije. Meseca septembra 1813 je bilo na akademiji 9 profesorjev. Vodja Jožef Valand je predaval o moralki in cerkveni zgodovini, Mat. Ravnikar o dogmatiki in svetem pismu, Jurij Dolinar o civilnem pravu in Napoleonovem zakoniku, Anton Melzer o anatomiji in fiziologiji ter nadomestoval obenem profesorja za kirurgijo in porodništvo, Anton Jevnikar je učil klinično patologijo, Janez Kersnik fiziko in kemijo, Franc Hladnik prirodoslovje in botaniko, Samuel Gunz višjo matematiko, filozofijo pa mladi Jožef Kos, ki je umrl spomladi l. 1815 kot podravnatelj ljubljanske bogoslovnice. — Na liceju je takrat poučevalo 7 profesorjev. Kot učitelj drugega humanitetnega razreda je bil tu nastavljen tudi Valentin Vodnik.

Četudi se v kratki dobi francoskega medvladja radi pomanjkanja časa in gmotnih sredstev ni vse izvršilo tako, kot je bilo zamišljeno, vendar vrednosti teh preosnov nič ne zmanjša poznejše očitanje avstrijskega uradnika, češ, da se organizacija šolstva kljub objavam ni popolnoma završila in da je načrte po lastnem preudarku spreminjal generalni guverner. Še manj spodobna pa je trditev, da je tudi Avstrija nameravala ustanoviti v Ljubljani vseučilišče za nove laško-benečanske province, ki jih je dobila v miru leta 1797. Kako mnogo so si obetali takrat naši najboljši možje od teh novih francoskih uredb, vidimo iz tega, da sta tako Kopitar z Dunaja kakor tudi Primic iz Gradca venomer silila v ljubljanskega bogoslovnega profesorja in slavista dr. Jakoba Zupana, da bi pri Francozih izposloval tudi posebno stolico za znanstveni pouk in studij slovenskega jezika. Kopitar sam je celo nekaj časa mislil na to, da bi se potegoval za mesto profesorja na ljubljanskih visokih šolah, ker mu na njegovo prošnjo za podelitev uradniškega mesta na dunajski dvorni knjižnici tako dolgo niso dali nobenega odgovora.

Ni brez podlage, če je intendant Chabrol l. 1811 ponosno zapisal: »V Ljubljani bo nad 1000 dijakov vseh držav in narodov. Malo je mest v državi, ki bi v večji meri zaslužila pozornost in skrb vlade v šolskem oziru.« — Francozi pa so želeli, da imajo Ilirci visoke šole doma tudi zato, ker niso radi videli, da bi se hodili šolat na Nemško. Pri odbijanju tujega vpliva so bili včasih naravnost ozkosrčni. Saj so tujcem ukazovali, naj se držijo le glavnih cest. Seveda so imeli pri tem svoj dober vzrok, ker so hoteli zabraniti, da bi ne zahajali med kmete hujskajoči avstrijski agenti.

Kar se tiče srednjega šolstva, so po drugih mestih ustanovili »kolegije« od dveh do štirih letnikov. Pri tem so se Francozi ozirali tudi na krajevne razmere in potrebe. Tako so v Trstu poleg modroslovnih ved poučevali tudi brodarstvo in zvezdoznanstvo, idrijska gimnazija, oziroma kolegij, pa je bila nekaka rudarska šola za upravno uradništvo in delavsko nadzorništvo; razen geometrije in mehanike so se učili tu tudi strojnega risanja, kemije in mineralogije. Novomeško gimnazijo so spremenili Francozi v enostaven kolegij z dvema učiteljema. Še manj pa je bilo prebivalstvu všeč to, da še teh dveh ni vlada plačala, marveč je zahtevala, naj jih plačuje mesto. Novomeški intendant Taufferer je zato odredil, da k tem stroškom prispevajo tudi ostale občine, kar so tudi storile. Na collegio imperiale v Gorici je poučeval neki bivši dominikanec, ki o njem trdi neko avstrijsko uradno poročilo takoj po odhodu Francozov, da je bil slabega vedenja; razen njega je bil tam nameščen še en jud, čemur je škof odločno ugovarjal.

Že l. 1810 so nameravali Francozi ustanoviti v Kranju gimnazijo. Dekan Sluga je dal začasno potrebne prostore v župnišču, dokler bi ne bila dodelana nova šolska stavba. Komaj pa je bila nova gimnazija dobro pod streho, je mesto pogorelo. Leta 1812 je vlada odpravila gimnazijo v Kranju, četudi jo je obiskovalo 120 učencev: ves denar je požrla Napoleonova vojna z Rusi. Ravnatelj francoske gimnazije je bil kranjski kaplan Jožef Dagarin. Tudi Avstrijci pozneje še več kot pol stoletja niso obnovili gimnazije v Kranju.

Še pred prihodom Francozov so leta 1809 začeli zidati v Postojni novo poslopje, da bi osnovno šolo (trivialko) spremenili v glavno šolo. Župnika Magajno so imenovali Francozi za ravnatelja gimnazije (s tremi profesorji) in za nadzornika vseh šol postojnske kresije. Poučevalo se je »večinoma po slovensko, deloma pa tudi po nemško«; imeli so tudi učitelja za italijanski in francoski jezik. Leta 1812 so tudi postojnsko gimnazijo spremenili v kolegij (collège), ki pa ni uspeval; imel je premalo dijakov in učitelji so se deloma odpovedali svojim službam. V prvem razredu kolegija so poučevali »v slovenskem in nemškem jeziku, v drugem razredu pa v nemškem in francoskem«. Kolegij je obstajal iz štirih letnikov, ki so se delili v dva gramatikalna in dva humanitetna razreda. Seveda je bila v Postojni tudi osnovna (primarna) šola, ki jo je obiskovalo 97 do 139 učencev.

Mislili so tudi na to, da bi v Postojni ustanovili sekundarno šolo, kjer bi se poučevala francoščina in ostali predmeti primarne šole. Sem bi bila upravičena, da pošlje vsaka merija letno dva mladeniča v brezplačno šolanje. Iz sekundarne šole bi poslali vsako leto 4 dijake s stipendijami na ljubljanski licej, kjer bi imeli brezplačen pouk in brezplačno oskrbo. Vsi ti načrti

pa, ki jih posnemamo iz odloka postojnskega poddelegata Luyksa (12. januarja 1813), so padli v vodo: daljnja organizacija šolstva je izostala in postojnski subdelegat se je moral vnaprej baviti z vojno. Radi pomanjkanja denarja, ki je šel v druge nego kulturne namene, se tudi omenjeni internat pri glavnem liceju v Ljubljani ni ustanovil, kljub temu da so občine izza leta 1812 morale v ta namen prispevati.

Dalekosežne so bile spremembe pri ilirskem osnovnem šolstvu. Najprej so odvzeli vrhovno vodstvo škofijskemu konzistoriju, potem so pa odstranili tudi vpliv dekanov in župnikov kot dosedanjih krajnih šolskih nadzornikov in poverili z nadzorstvom intendanta, subdelegate in župane-mêre. Mêri naj bi za te osnovne šole predlagali izbrane učitelje, ako teh ni bilo, naj bi pregovorili župnike, kaplane in merijske tajnike, »da bi prevzeli to za javni blagor tako važno opravilo«.

Dasi je bil po francoskem načelu pouk brezplačen, so vendar uvedli v Ilirskih deželah šolnino. Vsak učenec je moral plačati mesečno 1 frank ukovine. Ta denar se je porabil za kurjavo, razsvetljavo in pisarniške potrebščine, iz preostanka pa je dobil nagrado učitelj v znesku letnih 100 frankov; morebitni primanjkljaj je morala pokriti občina. Najemnino za šolske prostore in za učiteljevo stanovanje so namreč smele občine na podlagi zakonskega dovoljenja sprejeti v svoj proračun. Plača učitelja pa je obstajala v taksi, ki jo je določil municipalni (občinski) svet in ki so jo morali starši učencev plačati. Ker bi pa mogle te takse malo nesti, ker so bili ubožni oproščeni šolnine, zato se je smel privzeti kolikor mogoče majhen dodatek iz občinskih dohodkov, za kar pa je bilo treba guvernerjevega dovoljenja, da se je mogel ta izdatek vstaviti v proračun.

Tudi na srednjih in visokih šolah so v Iliriji vpeljali plačevanje šolnine, katere so bili ubožnejši učenci oproščeni. Tako poroča Vodnik spomladi leta 1812, da je od 269 učencev ljubljanske primarne šole plačevalo učnino deset frankov na leto 220 šolarjev. Na tej ljubljanski glavni šoli so v prvih dveh razredih poučevali slovensko; za tiste pa, ki niso nameravali stopiti v latinske šole, so otvorili še tretji razred, kjer so se poleg nemščine učili tudi še francoščine. Glede podrobnejšega učnega načrta za prvi razred pravi Vodnik v pravkar omenjenem poročilu iz leta 1812, da so zahtevali razen nekaterih drugih stvari »gladko čitanje nemškega, francoskega in deželnega (to je slovenskega) jezika, gramatično umetnost v deželnem jeziku, na podlagi katerega naj se uče drugi jeziki«. Pravi dalje, da mladina po veliki večini tudi po novem, spremenjenem šolskem sostavu dobro napreduje.

Slično so se tudi v Idriji na najnižji stopnji takrat vadili v čitanju slovenskega in nemškega berila. Bil je tudi tečaj, kjer

so seznanjali učence z osnovnimi pojmi francoskega jezika. Slovenščina je poleg nemščine ostala tudi še v drugem razredu, v tretjem in četrtem pa govori načrt samo še o nemščini in francoščini, ki se jima je pozneje oziroma razen tega pridružila še laščina. Krščanski nauk se je v prvih dveh razredih poučeval po starem načinu. Idrijska šola se je od ostalih razločevala tudi v tem, da na podlagi odredbe rudniškega ravnateljstva otroci uradnikov in jamskih delavcev niso plačevali nobene šolnine.

Za pospeševanje obrti so — kakor rečeno — osnovali v Ljubljani umetno-obrtno šolo (écoles d'arts et métiers) ter ustanovili za Ilirce 100 prostih mest na višji šoli za umetnosti in obrt v mestu Châlons sur Marne. Na predbožični dan 1810 je prispelo tja prvih 68 hrvatskih 8 do 14 letnih dečkov na dovoljena prosta mesta. Svoje nove tovariše so francoski gojenci te šole sprejeli pred mestom z godbo, njim na čelu pa sam generalni nadzornik zavoda.

Pol leta kesneje navaja uradni »Telegraf« nekaj podrobnosti iz učnega ustroja tega vzgojevališča. Pravi, da te ne bodo zanimale le onih družin, ki imajo na zavodu svoje sinove, marveč bodo v izpodbudo vsem prebivalcem Ilirskih dežel. Ko je cesar osnoval to šolo v Châlonsu, je nameraval predvsem po njej pridobiti za industrijo rokodelcev in takih mojstrov, ki bi poleg praktičnega delovanja imeli tudi trden vpogled v vse panoge tistih znanosti.

Meseca septembra je vsako leto prišlo iz te šole 20 gojencev, potem ko so se prej sedem ali osem let vestno pripravljali vsak na svoj prihodnji poklic. Kajti tu se niso učili le za kovače, ključavničarje, strojne konstrukterje, livarje, vrezovalce in pozlatarje, izdelovalce matematičnih instrumentov, kolarje, umetne mizarje itd., marveč so dobili tudi temeljit pouk o vseh vrstah umetnega tkalstva in preje. Zanemarjali tudi niso računske in z njo združene risarske znanosti ter učenja jezikov.

»Telegraf« pravi dalje, da so baš takrat (konec meseca julija 1811) pozvali francoske tovarnarje, podjetnike in predstojnike raznih delavnic, da zahtevajo za svoja podjetja absolvente te šole, ki jim bodo zaradi svoje izobrazbe mogli mnogo koristiti. Iz tega opisa pa naj tudi Ilirci razvidijo, kaj vse morejo pričakovati za napredek industrije svoje dežele od mladih Hrvatov, ki so bili poslani na cesarsko šolo v Châlonsu. Spoznajo naj pa tudi, tako končuje ta uradni opis, ljubečo skrb Napoleonovo, ki dovoljuje, da so deležni tudi najoddaljenejši narodi blagodati zavoda, ki je namenjen v prvi vrsti le materini deželi francoski. — Ker so po zlomu francoske oblasti prenehale ugodnosti za ilirske dečke, ki svojih umetno-obrtnih studij na tej šoli niso mogli dokončati, zato nam o njihovem poznejšem vplivu na našo obrt in industrijo ni nič znanega.

Iz vsega dosedanjega opisa je razvidno, da so Francozi po načinu svoje domovine želeli tudi Ilirskim provincam dati novo, širokopotezno in enotno šolsko in prosvetno organizacijo. Pri večkratnih spremembah, ki so bile nujno potrebne, dokler se niso sami popolnoma seznanili z razmerami in zahtevami novih dežel, so imeli vedno samó najboljše namene. Le žal, da se v viharnih časih ni moglo vse tako završiti, kakor je bilo nameravano. V prvi vrsti pa je treba v polni meri priznati njihovo načelo, da bodi ljudsko šolstvo osnovano na podlagi ljudskega jezika in da je tudi v srednjih šolah uspešen pouk mogoč edinole, ako mu je podlaga materinščina.

Čujmo slednjič tudi še, kako je sodila o ilirskem šolstvu avstrijska vlada. V dopisu ljubljanskega gubernija novemu vrhovnemu šolskemu nadzorniku Valandu iz začetka novembra 1813 se trdi, da francoska vlada glede normalke in osnovnih ljudskih šol ni ničesar spreminjala. Tu priporoča gubernij le, da se natančno vpoštevajo določbe avstrijske šolske postave. Verouk je v gimnazijah in na liceju pod Francozi popolnoma zastal; tudi ljubljanska normalka je bila brez kateheta. Zanemarjali da so dalje filozofijo, fiziko, matematiko, grščino in splošno svetovno zgodovino. Na pravoslovni fakulteti je bil en sam profesor za Code Napoléon. Najpopolnejše je bilo medicinsko-kirurgično učilišče. Za vse bogoslovne vede sta bila nastavljena le dva profesorja, tako da se celo cerkveno pravo in svetopisemski jeziki niso javno predavali. Gubernij se spotika tudi ob to, da Francozi kljub objavam svoje šolske organizacije niso do kraja izvedli, marveč da je generalni guverner uredil marsikaj po svoje.

10. Splošne prosvetne razmere. Sodba od naroda do naroda.

Naši preporoditelji.

Po razburkanih valovih strasti, ki so zagrinjali vso srednjo Evropo v dobi verskih bojev XVI. in XVII. stoletja, se je polotila duševnega življenja širših mas nekaka utrujenost. Po dolgih stoletjih mrtvila pa se je ob idejah prosvetljenosti, ki so skušale razgibati speče sile in povzdigniti ljudsko blagostanje, proti koncu XVIII. in v začetku XIX. stoletja zbudil tudi naš narod k novemu življenju. Ta doba je dala Slovencem razen slovstva nabožne vsebine v obilnejši meri tudi poljudne poučne knjižice za odrasle o računstvu, čebelarstvu, živinoreji in podobnih koristnih gospodarskih in gospodinjskih vednostih. Hkrati so si takrat zastavili tudi še nadaljnje vprašanje, ali bi namreč ne bilo mogoče tudi v slovenskem jeziku zlagati umetne pesmi. Tako so iz Pohlinove šole izšle Devove »Pisanice lepih umetnosti«. Tu je bila l. 1780 obelodanjena celo prva slovenska spevoigra »Belin«, ki jo je uglasbil kamniški učitelj Jakob Zupan, a se ni nikoli predstavljala na gledališkem odru.

Nekako nadaljevanje vzgojnega dela »Pisanic« se morejo smatrati Japljeve cerkvene in svetne pesmi. Na Štajerskem pa je marsikatero veselo zakrožil veseli pesnik Slovenskih goric, Ljutomerčan Leopold Volkmer (1741—1816), čigar basni in popevke — Prešeren jih zbadljivo imenuje »čenče« — so izšle šele po njegovi smrti v tisku (1836). Pravi zastopnik široko naobraženega prosvetljenca, ki je dobro poznal vso sodobno svetovno slovstvo, je bil Žiga baron Cojz (1747—1819). Njegova rodbina se je priselila iz Italije k nam in si pridobila kmalu znatno premoženje; po materi, Kranjici Ivanki Kapusovi, je bil slovenskega pokolenja. Njegov oče Mihael Angelo mu je zapustil veliko izvozno trgovino z železom in mnogo fužin na Gorenjskem. To dejstvo je bilo vzrok, da se je bavil mnogo in temeljito z naravoslovjem. Pri Žigi Cojzu se je učil Vodnik »kamenje spoznavat«, a mu je s svojim razsežnim znanjem bil učitelj in kažipot tudi v leposlovju in pri delu za podvig narodne prosvete. Na pripravljeni in izorani njivi slovenstva je ta mož zasejal novo seme, ki ga je izluščil iz naukov modroslovskih pisateljev. Izobraženec naj ne živi s svojim znanjem samo sebi, koristi naj marveč z besedo in dejanjem svojemu narodu, ki ga naj budi

in dviga k popolnejšemu, duhovnemu življenju. V Cojzovi hiši na ljubljanskem Bregu so se shajali na znanstvene in leposlovne pomenke vsi pomembnejši naši izobraženci. Japelj, Kumerdej in Linhart so bili redni Cojzovi gosti, ki jih je nagovarjal in

Žiga Cojz (ohromel). (Litografija Lanzedellyja.)

navduševal za slovstveno delo. Radovljičana Antona Linharta, ki ga je vnel za slovensko stvar, je želel pridobiti za dramatiko, za liriko pa Val. Vodnika (1758—1819), ki je v »Pisanicah« objavil svojo znano pesem o zadovoljnem Kranjcu, pa se potem, odkar je »pasel duše« po deželi, ni več oglasil. Da bi laže slovstveno deloval, je Vodniku tudi pripomogel, da je dobil službo

kaplana in profesorja v Ljubljani. Z njim in s slavistiko se je v Cojzovem krogu seznanil tudi Jernej Kopitar.

Ker je bilo treba z zgodovino vnemati zavest in ljubezen do lastnega naroda, zato se je lotil Linhart na Cojzovo prigovarjanje domače zgodovine. V dveh delih je izdal (1788 in 1791) svojo trezno, v nemškem jeziku pisano »Zgodovino Kranjske in ostalih avstrijskih južnih Slovanov«, ki pa je žal ostala nedokončana; sega le do časa, ko so si v VIII. stoletju Franki podjarmili Slovence. Važen je Linhartov poskus, uvesti slovenščino tudi v gledališče. Že Cojz sam je tu pa tam kaj malega poslovenil ali pa je sam zložil in uglasbil kako domačo pesemco za italijanske operne pevce, ki so potem te popevke peli na odru v veliko zadovoljstvo ljubljanskih meščanov. Po nemškem izvirniku je Linhart priredil za Slovence »Županovo Miciko«, ki so jo 28. decembra 1789 igrali v ljubljanskem stanovskem gledališču odlični ljubljanski meščani na korist ubožcev. Izpodboden po tem uspehu je iz francoščine prestavil veseloigro »Veseli dan ali Matiček se ženi«, ki je prišla 8. februarja 1791 na ljubljanski oder in žela obilo odobrujočega zanimanja. Linhartova slovenščina v teh spisih je gibka in gladka, četudi je bil to šele prvi poskus, porabiti slovensko prozo v drugo svrho kot za nabožne in poučne knjige. Samostojnih dramatskih del zla usoda Linhartu ni dala ustvariti, kajti komaj 39 let starega je leta 1795 pobrala smrt. Tudi Vodnik se je poskusil v te vrste literaturi; leta 1803 so igrali otroci njegovo, iz nemškega prestavljeno igro »Tinček-Petelinček«.

Sploh je bil Vodnik na narodno-prosvetnem polju vreden naslednik Linharta. Zvest navodilom svojega velikodušnega podpornika in učitelja Cojza je z uspehom prisluškoval govorici preprostega ljudstva. To, kar je slišal, je presejal in pretehtal doma v svoji sobici in si sestavil besedni zaklad, tako da ga je mogel potem razumeti v njegovih spisih in pesmih tudi neizobražen vaščan, kar n. pr. pri mnogih umetnih besednih skovankah o. Marka Pohlina ni bilo mogoče. Živahne, vesele, razposajene in šegave slovenske narodne pesmi so ga izurile, da je znal z ljudstvom vedno ljubko kramljati, pa naj je izdajal in pisal »Pratiko«, ali svoje »Novice«. Temu načelu je ostal zvest tudi v »Brambovskih pesmih« in »Pesmih za pokušnjo«, ki jih je obenem kljub preprosti vsebini in obliki približal tudi klasicističnim zahtevam tedanjega svetovnega okusa. Kako dobro je doumel Vodnik narodno-prosvetne naloge, to je pokazal sam najbolje v dobi francoskega medvladja v Ilirskih provincah. Brez vsake izdatnejše pomoči od drugod je takrat sam preskrbel ali poslovenil vse potrebne šolske knjige in zgradil tako trdne temelje slovenskemu šolstvu ter postavil na laž Kopitarjevo zbadanje o lagodnem »menišiču«. Velike vrednosti za po-

znavanje naše domačije je tudi Vodnikova učna knjiga Zgodovine Kranjske, Trsta in Goriške, ki je izšla še pod Avstrijo tik pred francosko okupacijo. Je to prvi skupni pregled zgodovine tega dela slovenskih pokrajin, ki je bil velike vzgojne vrednosti za dijaka in za izobraženca.

Po Vodnikovem pričevanju je bilo po delovanju Marka Pohlina čitanje med Slovenci zelo razširjeno, da je takrat že skoro vsak pastir in sleherna pastirica znala brati. Tudi Japelj trdi v predgovoru svoje prestave sv. pisma (1791), da med »deželskimi ljudmi« ni tako malo pismenih ljudi, kot bi kdo utegnil misliti. Vendar so hoteli, če ne iz drugih pa iz gospodarskih razlogov postopati varno in previdno. Cojz je nagovoril Vodnika, da je najprej poskusil s pratiko, ki se je doslej med ljudstvom silno razširila in priljubila. Razširili so jo le nekoliko in povečali. Dodali so ji nekaj poučnih člankov, kratkočasnih zgodbic iz domačega življenja, kmetiških pravil v verzih, ugank in moralnih izrekov ter pristavili še kaj malega iz računstva, vremenoslovja in gospodarstva. Tako je tri leta (1795—1797) zaporedoma zagledala beli dan Vodnikova »Velika Pratika«. Ljudje so radi segali po njej, zaželeli so si tečne duševne hrane in zanimivost sodobnih svetovnih dogodkov izrabljajoč, je Vodnik že takoj naslednjega leta po svojem prihodu v Ljubljano sklenil izdajati prvi časopis med južnimi Slovani.

Anton Linhart.

Dne 4. januarja 1797 je izšla prva številka »Ljubljanskih novic od vseh krajev celega sveta«, ki so izhajale štiri leta spočetka po dvakrat, pozneje po enkrat na teden. Novice niso bile političen list; kajti kakor ljudstvo tako tudi časopisje takrat ni imelo besede ne o notranji ne o zunanji politiki. Prinašale so le poročila o vojnah, razglase gosposk, žitne cene, razne krajevne dogodke ter poučne članke narodopisne, gospodarske, slovstvene in zgodovinske vsebine. Ljudstvo, ki je pač rado se-

galo po posameznih knjigah, še ni bilo zrelo in premalo izobraženo, da bi mu postal redno izhajajoč časopis njegova stalna potreba. Tudi je bil kmečki stan, ki se je komaj izmotal iz spon graščinskega nevoljništva, gmotno preslab, da bi mogel utrpeti izdatke za časnik ne glede na to, da so poleg tega nanj hudo pritiskala razna vojna bremena in nadloge. Razen pičlega števila naročnikov je Vodniku manjkalo tudi stalnih sotrudnikov; sam je moral zbirati in iz tujih jezikov in listov prestavljati novice, sam spisovati in urejati časopis. Vrh vsega pa še ni dosegel priznanja, češ, da so Novice lažnive, premalo natančne in zakesnele.

V prvi številki »Novic« poudarja Vodnik sam, da mu ni do tega, da bi prinašal le drobne novice in zanimivosti iz ozkega domačega kroga, ali kakor se sam izraža:

Je kaša zavrela,
Se trga kaj nit,
Moj sosed kaj dela,
Sem barat že sit.

Pač pa hoče ljudem povedati,

Al' umnosti imajo
Po svetu kaj več,
Al' druzga kaj znajo,
Ko hruške sam' peč.

Vodnik se je zavedal, da je prinesel novoletnih potic, kakršnih slovensko ljudstvo še ni dobilo.

Ta za tedanje razmere drzen poskus je sicer po štirih letih moral končati z neuspehom. Ali kljub temu se je med narodom le še povečalo in zbudilo zanimanje za čitanje sploh, ljudem se je razširil pogled v svet in bili so zavzeti za napredek. V poročilih, ki jih je M. Ravnikar takoj po odhodu Francozov pošiljal v šolskih zadevah deželni vladi, med drugim še posebno naglaša, da je kranjski kmet ukaželjen in da rad čita. Ko je še francoska vlada dala dolgo zatiranemu narodu nekoliko svobode, pustila prosto pot razvoju narodne kulture in preosnovala šolstvo tako, da je prišla tudi slovenščina do svojih pravic, tedaj je Vodnik v veselem pričakovanju mnogo obetajočega preokreta v svojem zanosnem slavospevu na našo zemljo in buditelja Napoleona izrazil prepričanje, da vstaja doba novega, vseobčega prerojenja.

Marmont sicer pripoveduje, da je vpeljal v Iliriji tudi cenzuro za knjige. Toda dal je cenzorjem navodilo, naj postopajo svobodoljubno, in z zadoščenjem ugotavlja, da se ne ve spominjati, da bi bili kdaj prepovedali kak spis natisniti.

Sodba tujcev. — Ostali tvorci naše kulture.

Slovenskemu ljudstvu posebno naklonjen je bil zlasti tudi Karel Nodier, urednik francosko - ilirskega uradnega lista. Ta mož, ki je pod imenom primorskega potepuha Janeza Zbogarja napisal Francozom socialno-političen roman, je v svojem »Telegrafu« rad prinašal razprave o jugoslovanskem pesništvu, narodopisju, jeziku in zgodovini, pospeševal je ilirsko vzajemnost in sam pozival h gojitvi domoznanstva. Tam je izšla konec junija 1813 tudi ogledna pola nemško-slovensko-latinskega besednjaka, ki ga je po vzorcu Čeha Jungmana začel sestavljati Vodnik. Zaradi zloma francoske oblasti pa takrat ni prišlo do tiska; nabrano gradivo so šele mnogo kesneje uporabili pri velikem slovarju, ki ga je 1860 izdal M. Cigale z denarno pomočjo škofa Wolfa. Francoz Nodier je posebno občudoval razširjeno znanje tujih jezikov. Pravi, da znajo Ilirci razen materinščine večinoma tudi nemško in italijansko ali novogrško, francoska okupacija pa je razširila še znanje francoščine, tako da je vzgoja v Ilirskih deželah mnogojezična. Trdi dalje na podlagi svojih opazovanj, da ima tu najnavadnejši meščan učne osnove, ki bi jih zaman iskali pri mnogih akademijah. Kajti tudi znanje latinščine in starogrščine je tod med vsemi stanovi bolj splošno kakor na Francoskem med višjimi sloji.

Ta hvalospev na našo meščansko družbo pa ni morda omejen le na ljubljanske razmere, ki jih je Nodier od bliže poznal in je morda tudi sam zahajal v Cojzov znanstveni krožek. Kajti slično so se tudi po drugih mestih shajali posamezni izobraženci in razpravljali o raznih slovstvenih in modroslovnih vprašanjih. V Celovcu je n. pr. tovarnar baron Franc Pavel Herbert bil vnet pristaš Kantove filozofije, ki je zanjo vnel mnoge svoje prijatelje in znance. Neki mlad nemški filozof je takrat pisal v Jeno na Nemško, da je v Herbertovi hiši kakor v starogrških Atenah: možje in mladeniči, žene in dekleta, vse se ukvarja s filozofijo. Avstrijski vladi taka zasebna zbirališča in razpravljanja, ki jih po svoji policiji ni mogla nadzorovati, najbrže niso bila posebno všeč. Potopisec Küttner pripoveduje, da so spomladi 1799 celovškemu knjigarju prepovedali izposojevati knjige; tudi iz zasebnih zbirk naj bi nihče nobene knjige ne dajal na posodo. S tem je hotela vlada najbrž doseči, da bi vsaj tisti, ki si niso mogli nakupiti dragih knjig, bili obvarovani nazorov, ki bi morda njenim državnikom ne bili pogodi.

V Gorici so imeli podružnico rimskih arkadijcev, ki so si nadeli nalogo, skrbeti za procvit poezije in lepih umetnosti. Tudi v nemškem Gradcu so 1810 osnovali učenjaško »Slovensko družbo«. Njen ustanovitelj in delavni član je bil Kranjec Janez Primic, ki je l. 1812 postal profesor slovenščine na novi graški stolici. Iz tega kroga so izšli do mala vsi važnejši štajerski slo-

venski pisatelji in domoljubi one dobe: Nerat, Jaklin, Cvetko, Šmigoc, Dajnko, Perger, Krempelj, Modrinjak, Kvas. To slovensko društvo je skušalo navdušiti zlasti graške bogoslovce za slovenščino in za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Nerat je taka znanstvena zbirališča skušal presaditi celo na deželo. Leta 1803 je namreč ustanovil pri Sv. Urbanu nad Ptujem nekako učeno družbo, ki si je nadela nalogo, da pomaga pri delu za dovršitev slovenske slovnice in slovenskega slovarja.

Pa ne le Nodier, tudi drugi pisatelji tiste dobe niso imeli slabega mnenja o stanju duševne kulture med Slovenci. Že omenjeni Hermann pravi, da se znanosti in slovstvu v slovenskih deželah posveča večja skrb nego v ostalih pokrajinah nemškega cesarstva, izvzemši edino le Spodnjo Avstrijo, kjer prevladuje in se pozna mogočni vpliv Dunaja. Odlični Slovenci se radi učijo tujih jezikov, zlasti francoščine in laščine, za kar imajo izboren naglas, posebno še ženske; tudi nemščino izgovarjajo nekateri prav prijetno. Graja pa, da pošiljajo meščani svoje otroke v latinske šole, da si izberejo potem uradniški ali kak drug inteligenčni poklic, namesto da bi sinovi ostali pri obrti in poklicu svojega očeta.

Štefan Modrinjak.

Kritični Hacquet, ki se je razen z zdravniško vedo bavil tudi s prirodo- in narodopisjem, poudarja, da je med avstrijskimi deželami vprav Kranjska dobila ena prvih dober zemljevid v 12 delih, ki ga je izvršil domačin Florijančič (l. 1744, v 2. izdaji l. 1791). Scopoli in Cojz sta oskrbela tej deželi podroben opis rastlin, hroščev, kamnov in okamenin in Hacquet sam je izdal o naših krajih obširne geološke popise. Kranjska je imela med prvimi, četudi le mimogrede, posebno stolico za metalurgijo, rudarstvo in tehnično kemijo. Leta 1769 je prišel v Ljubljano Gabriel Gruber na učno stolico za risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko, ki jo je s pomočjo deželnih stanov ustanovila pri liceju Kranjska kmetijska družba in kjer je poučeval do l. 1784. Gruber je napravil tudi načrt za izsušitev Ljubljanskega barja po prekopu, ki nosi danes njegovo ime. V Ljubljani si je ta učeni jezuit uredil tudi lastno zvezdarno in mehanični kabinet.

Zasluge Jurija Vege za matematično znanost smo omenili že na drugem mestu. V učenem svetu je še pred njim slovel Jan. Žiga Popovič iz štajerskih Studenic, ki je razen naravoslovskih del napisal Nemcem najboljšo slovnico in je v rokopisu zapustil velik avstrijski besednjak. Kot izboren šolnik je vodil skozi desetletja celokupno avstrijsko prosvetno upravo Gorenjec dr. Jož. Špendov, na dunajskem vseučilišču pa je predaval zgodovinar in profesor cerkvenega prava dr. Tomaž Dolinar, rojen l. 1760 v Dorfarjih pri Stari Loki.

Upodabljajoča u m e t n o s t je izza protestantovske dobe, ko so se polegli ostri verski prepiri in so se zacelile globoke rane tridesetletne vojne, pričela brsteti polagoma v novo življenje. Toda ta razvoj se je izvršil že na podlagi novih smeri umetnostnega življenja, ki so se tudi v slovenskih pokrajinah že od konca XVI. stoletja naprej bolj in bolj uveljavljale.

Dočim je namreč še v vsej prvi polovici XVI. stoletja prevladovala gotska tradicija, ki je v arhitekturi, posebno v podeželski plasti, odmevala še do srede XVII. stoletja in tudi čez, sta kiparstvo in slikarstvo že v protestantovski dobi od srede XVI. stoletja dalje odločno uveljavila nove, iz renesanse izposojene oblikovalne, ikonografske in kompozitorične principe. Kljub zunanjim še gotskim potezam je v isti dobi tudi arhitekturo popolnoma prevzel novi duh, ki je mesto prejšnjih, radi pestrih slikarij po stenah in radi ugašene, skozi slikana okna prihajajoče svetlobe mistično mračno učinkujočih prostornin ustvarjal sedaj prostorne, svetle, zračne prostore. Tako n. pr. cerkev sv. Duha na Ojstrici pri Sp. Dravogradu in cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah. Novi okus se je uveljavljal pri nas najprej v oblikah takozvane nemške renesanse, ki predstavlja tisto prehodno obliko, po kateri so se na evropskem severu in v naših deželah zrahljala tla za popolno zmago novega, zgoraj označenega okusa v stilistični formuli takozvanega baročnega sloga. Tudi stare stavbne umetnine so skušali preurediti tako, da bi soglašale z novimi zahtevami okusa, in so zato razširjali okna, odstranjevali lesene ravne poslikane strope ter jih nadomeščali z oboki; slike po stenah pa, ki so jih pri tem pokvarili, so enostavno prebelili. Žal jim je bilo za njimi tem manj, kolikor bolj se je novi umetnostni okus razlikoval od starega. Pod takim beležem pa so se na ta način kakor za varnim zastorom ohranile slike iz davnih dni. Za strokovnjaka so važen pomnik našega kulturnega življenja in se morajo zato tudi v svoji nepopolnosti ohraniti in skrbno čuvati.

S takimi prezidavami pa niso dobile cerkve le nove zunanjosti in prostornine, marveč so v XVII. stoletju obnovili novemu slogu primerno tudi altarje večine naših cerkva. V to dobo nazaj sega tudi lepo število meščanskih hiš s slikovitimi

dvorišči in stenskimi slikarijami, pri gradovih pa so pogosto razen tega s prizidki nastale na srednjeveških temeljih prav slikovite skupine poslopij. Nove stavbe pa so stavili po enotnem tlorisu pravilnih geometričnih oblik.

Sploh je barok najsijajnejša, naravnost »zlata doba« umetnostnega ustvarjanja po Slovenskem, ki je dosegla svoj višek

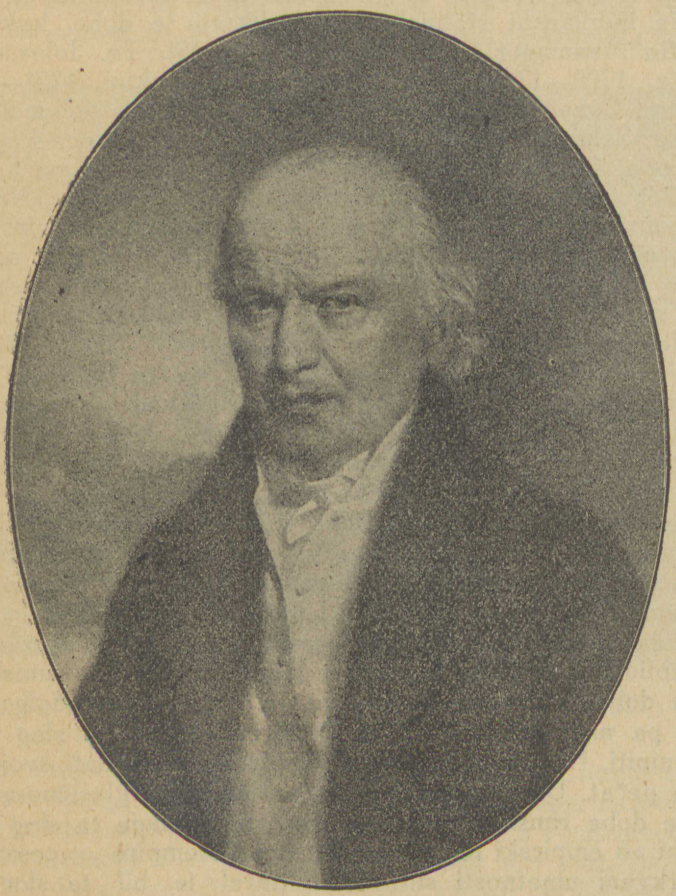

Pravoznanec T. Dolinar. (Litografija v ljubljanskem muzeju.)

v prvi polovici XVIII. stoletja. Takrat je nastala pri nas vrsta pomembnih stavb, kakor so ljubljanska stolnica, uršulinska in križanska cerkev, rotovž, minoritska cerkev v Ptuju, škofijska cerkev v Gornjem gradu in samostanska v Velesovem. Tedaj je cvetela tudi kiparska in kamnoseška obrt, ki je n. pr. ustvarila v Robbovih delih (rotovški vodnjak, altarji v stolnici, pri Sv. Ja-

kobu in uršulinkah) spomenike, ki so v ponos slovenski prestolici. Tudi v lesu so izvršili krasne izdelke, kot so n. pr. altar v Podbrju na Vipavskem in v Komendi pri Kamniku, krasno rezljana prižnica na Golem (ki je bila prvotno v cerkvi kostanjeviškega samostana) ter prižnica v Ponikvah na Štajerskem.

Pa tudi slikarstvo te dobe je stopilo krepko na plan. Ugodno so vplivale na razvoj naših domačih umetnikov slike Italijana Julija Quaglia, ki jih je izvršil na moker omet v goriški in ljubljanski stolnici. Veliki slikarji te dobe, kakor so Valentin Mencinger (iz Bohinja, 1702—1759), Fr. Jelovšek (iz Mengša, 1700—1764), Fort. Bergant (iz Mekinj, 1721—1769) in Anton Cebej (roj. l. 1722 v Ajdovščini), pri nas delujoči tujec Kremser-Schmidt (1718—1801), dalje gluhonemi Janez Potočnik (iz Krope, 1752—1834), Leopold Lajer (Layer, iz Kranja, 1752 do 1828), ustanovitelj ljubljanske risarske šole Andrej Herrlein (z Bavarskega, 1739—1817) ter njegov naslednik Dorfmeister, so s svojimi umotvori ali kot učitelji baročno umetnost našemu narodu tako približali in prikupili, da se le težko navaja na druge manj živahne umetnostne oblike. — Od naših najboljših slikarjev te dobe sta Goričan France Kavčič (1762—1828) in Lovro Janša (1749—1812) z gorenjske Breznice delovala dolga leta kot učitelja na dunajski umetniški akademiji; Janša je slovel posebno kot nedosežen slikar pokrajin in kot bakrorisec.

Proti koncu XVIII. stoletja pa se je barok v svojem končnem razvoju, ki je znan pod imenom rokoko, zaradi pretiranega nakitja in iskanja za slikovitostjo začel sam v sebi kot samobiten slog razkrajati. Vse je postalo zavito, nemirno in z okrasjem prepleteno in preobloženo. Celo stavbinsko ogredje altarjev se pretvarja vedno bolj le v nekak okvir, ki se v slogu rokokoja otrese do malega vseh ravnih črt: vse je razčlenjeno in razblinjeno v gibko živahnost lahnih in veselih zamislekov. Resna doba francoske revolucije in tej sledeče dolgotrajne vojne pa niso dale, da bi se ta igrivo - lahkoživi slog mogel ukoreniniti. Napoleon je tudi v umetnosti želel dati svoji dobi lasten pečat. Umetnost naj bi se naslonila na klasično-antične vzorce dobe rimskih cesarjev; zato se imenuje ta slog klasicistični ali empirski (od francoske besede empire = cesarstvo). V cerkveni umetnosti slovenskih dežel je bil ta slog prav majhnega pomena, ker je bila ukoreninjenost baroka podobno kakor nekdaj gotskega sloga v narodu premočna in je njegov odsev posebno v poljudni umetnosti deloval še daleč v XIX. stoletje. Večje uspehe je empir imel v posvetnem stavbarstvu in posebno v pohištveni obrti.

Kljub viharnim vojnim časom je utripalo torej živahno življenje na vseh poljih znanosti in umetnosti. Po Linhartovem prizadevanju so obnovili celo nekdanjo ljubljansko akademijo

znanstvenih delavcev (academia operosorum), ki pa je zopet kmalu zaspala. Njena posestrima, filharmonična družba, ki je štela med svojimi člani tudi Vodnika, je sicer tudi v tej dobi nekaj časa jako živahno delovala, a je v dobi francoskega medvladja polagoma popolnoma utihnila.

Zamrla pa je počasi tudi stara narodna pesem. Kajti ta se je po ustnem izročilu širila iz roda v rod. Ko so pa ljudje vedno rajši in vedno več čitali, je minevalo tudi zanimanje za tako duševno razvedrilo, kakor ga je dotlej nudila pripovedna narodna

V. Mencinger: Pietà. (Frančiškanski samostan, Ljubljana.)

pesem. Francoska doba nam je pač še zapustila nekaj tovrstnega narodnega blaga. V kiticah: »Sabljico si bom nabrusil, — Nad Francozom jo bom skusil«, ali: »Kdor se s Francozom bije, — Ta v nebesih likof pije« se jasno pozna sito avstrijske cenzure. Isto je z verzi: Še sabljo si bom zbrusil, — Da bo svetla kakor luč: — S Francozom se bom skusil, — Da bo klical na pomoč.« Večina teh pesmi je prikrojena v avstrijskem zmislu. Nedvomno pa je, da so krožile med narodom tudi Francozom prijazne popevke; saj so si francoski vojaki in uradniki znali pridobiti tudi med preprostim ljudstvom iskrenih prijateljev. Toda vse te je avstrijska vlada zatrla, ker je hotela zabrisati vsak ugoden spomin na dobo Ilirskih provinc. V to vrsto bi mogli vsaj deloma prišteti naslednjo pesemco, ki opisuje avstrij-

sko obleganje Francozov na ljubljanskem Gradu in ki na koncu podčrtuje pogumno samozavest obleganccev: »Ljubljana, Ljubljana, — O kaj se godi? — Okol' in okoli — Armada leži. — So lepi, so plavi — S hrvaške zemlje, — So v službi cesarja, — Nad Francoza gredo. — Francoz jim je pisal, — Se jih nič ne boji, — V Ljubljani na Gradu — Pripravlja gosti: — Bombe in štuke, — Več drugih reči.«

Druge pesmi zopet opisujejo bedo onih dni, ki jim ni videti konca: »S Francozom se je vojska začela, — Sam Bog ve, kdaj bo konec vzela.« Na ruski Napoleonov pohod pa meri naslednja: »Je že minilo 22 lejt, — Kar smo mi s Francozi v štrejt, — Za naprej se pa ne vej, — Za naprej pa sam Bog vej. — Kelih pa še ni izpit, — Je še prav z vrhom nalit.« Od znanih takih narodnih pevcev je koroški tkalec v Rožu Miha Andreaš (1762 do 1821) zlagal tudi pesmi o usmrtitvi francoskega kralja Ludovika XVI. in njegove žene Marije Antonete. Po miru zdihujoč in dobro označujoč stanje svoje dobe kliče Andreaš: »Kje ste leta ve pokoja, — Mirne leta, kam ste šle? — Le od žolda in poboja — Sliši ino vidi se.«

V luči nedomačinov.

Preden pa zaključimo naša razmotrivanja o razmerah in dogodkih, ki so določevali v tej dobi usodo našega naroda, se ozrimo še na poročila tujerodnih pisateljev, ki so med našim narodom ali dlje časa živeli, ali pa so kot učeni popotniki prehodili naše kraje in o njih in njihovih prebivalcih napisali svoje utemeljene vtise. Sodbe takih tujih, nepristranskih opazovalcev, ki jim ne kali očesa ne pristranska ljubezen niti prenagljena nenaklonjenost ali celo sovraštvo, so za presojo ljudskih družabnih razmer in narodnega značaja često neprecenljive vrednosti. Kajti iz uradnih podatkov pač zvemo, kako je bila v gotovi dobi urejena politična uprava, kako vojaška, šolska in cerkvena, kakšne so bile prometne, trgovske in narodno-gospodarske razmere, — toda o notranjem duševnem življenju širših ljudskih slojev, o značaju naroda in njegovem življenju v mirni, tihi in nekaljeni domačnosti pa ti viri popolnoma molčijo. Potopisci pa se že po svojem »poklicu« morajo baviti tudi z ljudmi, s katerimi pridejo na potovanju, in sleherno uro z drugimi, v dotiko. Tu morejo motriti njihove navade in razvade, opazujejo jih pri delu in praznovanju, v sreči in nezgodah, tehtajo in ocenjujejo njihov značaj ter primerjajo prebivalce in narode med seboj.

V dobi, ki jo tu opisujemo, imamo več takih potopisnih poročil tudi o Slovencih. Iz njih bi mogli zvedeti marsikaj iz

življenja naših prednikov: kaj so pridelovali, kako so se oblačili, kakšne so bile njihove navade pri ženitvi, krstu in pokopu. Ker bi nas pa tak opis zavedel v podrobnosti in bi samo z njim mogli napolniti poseben snopič, zato se bomo omejili le na glavne znake, ki označujejo ljudstvo bolj v celotnih obrisih. V prvi vrsti stojijo tu potopisna pisma Benedikta Franca Hermanna, ki je l. 1780 po naročilu ruske carice Katarine II. potoval skozi Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko v Italijo in je svoja znanstvena opazovanja poklonil petrograjski aka-

Fort. Bergant: Préstar in Ptičar. (Ljubljana, zasebna last.)

demiji znanosti. Hermannove potopisne črtice so v naslednjih desetletjih izpisovali mnogi nesamostojni avtorji, ki so pisali o slovenskih deželah.

Hermann šteje Kranjicam posebno v čast njihovo skrb za čistočo v hiši in pri perilu. Občuduje zlasti izbrano lepoto kranjske ženske narodne noše ter obile in lepo nabrane gube pri nogavicah, predpasniku, krilu, srajci in na avbi. O blesku belega perila pristavljajo zopet drugi, da je bil tak, da bi se ga najboljša dunajska perica ne sramovala. Kljub temu pa, da so Kranjice toliko dale na svojo obleko in da je bila njihova narodna noša nadvse ljubka in prikupljiva, skoro gizdava, zatrjuje Hermann, da so slovele med vsemi Avstrijankami za najbolj čednostne. Na drugem mestu, kjer opisuje industrijsko in obrtno

stanje notranjeavstrijskih dežel, pravi, da so Kranjci ter prebivalci okrog Trsta in Gorice med vsemi najbolj marljivi in obrtni. O Gornjih Štajercih meni, da so »gostega« razuma, zato pa pridni in delavni; Koroščem ne manjka bistroumja, a jim očitajo leno zanikarnost. Pristavlja pa, da so pač vedno in povsod tudi izjeme.

Leta 1800 se je skozi naše kraje vračal iz avstrijskega vojnega ujetništva francoski častnik, katerega je iznenadilo, ko je čul na potu iz Volšperka proti Velikovcu na deželi slovensko govorico. Pravi, da je bilo zastonj, v gorah okrog Velikovca po nemško ali francosko zahtevati kruha in vina. Nihče jih ni razumel. Tudi ni zlepa videl tako visokoraslih, močnih ljudi, polnih zdravja in telesne nepokvarjenosti; celo v Švici in na Tirolskem bi jim človek težko našel vrstnikov. Ljudje živijo preprosto, so pridni in delavni, ukvarjajoč se z živinorejo in s poljedelstvom. Tudi o Ljubljančanih sodi ta neznani francoski oficir, da so lep in stasit rod. Moške odlikuje gladka okretnost, ki med Nemci ni običajna. Tudi ženske so mu bile izredno všeč. Spominjajo ga na italijanske lepotice, katere pa Slovenke prekašajo bolj po prirodni zalosti in svojski gosposkosti nego po nenavadnem lepotičju.

V prvem (l. 1801) snopiču, kjer opisuje južne Slovane, pravi hudo svobodomiselni Hacquet, ki zelo ostro biča razne vražarske razvade, da so Kranjci zelo sposobni ljudje, le da v slovstveno-znanstveni stroki niso dovolj vztrajni. Kajti čim pridejo do kruha, omaga njih vnema in se ne trudijo več po svojih zmožnostih; dokler se pa morajo še boriti za svoj obstanek, pokažejo, kaj vse zmore njihov razum. Hacquet pravi, da se tega tudi sami zavedajo in svoje nemške sosede kot nespametnike zmerjajo. Kletvin Kranjci nimajo mnogo, kar pa jih imajo, so si jih zvečine izposodili od drugih narodov. Roparstvo ni v njih naravi, če se že kaj podobnega zgodi, gre kvečjemu za malenkostne tatvine. V tujini pa držijo skupaj. Zanimivo je, kar pravi ta naš poročevalec, da so namreč Dunajčani zasmehljivo imenovali Kranjca »Francoza iz Ljubljane«, ko še ni bilo ne duha ne sluha o francoski Iliriji. Morda je dala temu povod slovenska govorica, ki v narečju zveni morda po francoskem naglasu. Našim rojakom pa ta pridevek ni bil všeč in so se zato izdajali za Ilirce.

Hacquet pravi, da so bili moški obriti in da so vsi brez izjeme nosili kratke lase, na glavi pa klobučevinast klobuk, poleti pa slamnik, ki si ga zelo spretno napravijo sami. Ker je narodna noša brez žepov, zato nosijo preko rame torbo ali bisago. Pozimi oblečejo kožuh iz ovčje kože. Vrhnjih sukenj niso nosili, nasprotno, če so hoteli koga imenovati potepuha, so mu rekli »plajšar«, češ, da je oblečen v cunje in raztrgane plašče.

Skopa narava je prebivalstvu ukratila skoro vse zemeljske dobrine. Pa še ne dovolj tega: tudi burja jim odnaša zemljo, uničuje rastlinstvo in prevrača tovorne vozove. Ali narod kljub vsemu ljubi to zemljo, čeprav gladen na njej umira.

Ker je bilo na Dolenjskem polno plemiških dvorcev in je tam podložnik robotal le graščaku in delal za tujo udobnost, zato se je tam rad polenil in se radi pozabljenja opijanjeval. Hacquet pripoveduje dalje, da so Dolenjci radi tovorili s konji in brodarili po plovnih rekah, kupčevali so z rešeti, lesenimi žlicami, medom in s konopljo, toda v pridnosti se z Gorenjci, ki so redko uživali meso ali pili žganje, niso dali primerjati. Pri kupnih pogodbah so imeli navado, da je slekel eden svoj kožuh in nasprotna stranka je »na kosmato udarila«, kar je veljalo toliko kot prisega. Ta običaj je bil zlasti razširjen na Dolenjskem in po sosednji Hrvatski.

Rohrer, ki je leta 1804 priobčil svoj nemško pisani »Poskus o slovanskih prebivalcih avstrijske monarhije«, trdi, da se Kranjci med vsemi ostalimi Slovenci odlikujejo po številu, po obrtnosti in po duševnih zmožnostih. Radi njegove varčnosti in treznosti je Dolenjec zbadal Gorenjca, češ, da se pol ure pred gostilno pomišlja, ali bi šel noter ali ne. Pisec pa kara Dolenjca, ki hodi brez premisleka v gostilne, se rad opijani, leze v dolgove, je zato po večini reven in ne pride nikoli do premoženja. Radi tega je Dolenjec res pravi »narobeprav« v primeri z zmernim, marljivim, imovitim gorenjskim hribovcem, ki si sme skoro v srečo šteti, da na njegovi zemlji ne uspeva vinska trta. Svojim nemškim rojakom pa stavlja Rohrer Gorenjce za zgled, da si ne bodo domišljevali, češ, da po svoji krvi kaj več veljajo, ali da bi celo smatrali Slovane za puhloglavce.

Pravi dalje, da je našel v gorenjskih gorah neprimerno več odkritosrčnosti in domačega veselja nego na Dolenjskem. Nikdar pa tudi niso tlaka in graščinske dajatve Gorenjca tako zelo trle in pritiskale k tlom kakor Dolenjca. Zato ravna Gorenjec tudi z Nemcem in Italijanom pošteno in se kot voznik drži sklenjenih pogodb tako kot gornji Korošec ali severni Štajerc. Tudi med delavno služinčadjo vlada veselo razpoloženje pri delu, ki traja včasih do pozne polnočne ure. Tu se počuti človek bolje nego na Dolenjskem sredi solnčnih vinskih goric in polnih vinskih kozarcev.

Iz dobe zadnje francoske okupacije je tudi opis Ilirskih dežel od Nemca Woltersdorfa (1812). Verjetno je, da mu je v posameznostih bil svetovalec naš Kopitar. Kakor v drugih opisih se tudi tu označujejo Korošci kot dobrodušni in šaljivi; Gorenjci so obrtno omikani, premožni, zato ne marajo nobene sile, niso vdani tatvinam, pač pa so ukaželjni, odkriti, delavni, vztrajni

do trdovratnosti in čedni, zlasti ženske, so pa tudi togotni in maščevalno ljubosumni. Kakor Rohrerjev, trdi tudi ta opis, da je dolenjske revščine, zanemarjenosti, površnosti, moralne razuzdanosti in vdanosti pijači v obili meri sokriv trdi graščakov jarem, ki na Gorenjskem ni bil nikdar tako žuleč. Do vojaškega stanu kažejo Kranjci tem manj nagnjenja, čim srečnejši so pri svojem domačem ognjišču.

Kot razvedrilo pa so Slovenci zelo ljubili ples. Ob semnjih in proščenjih, na preji in ob drugih številnih prilikah so se radi

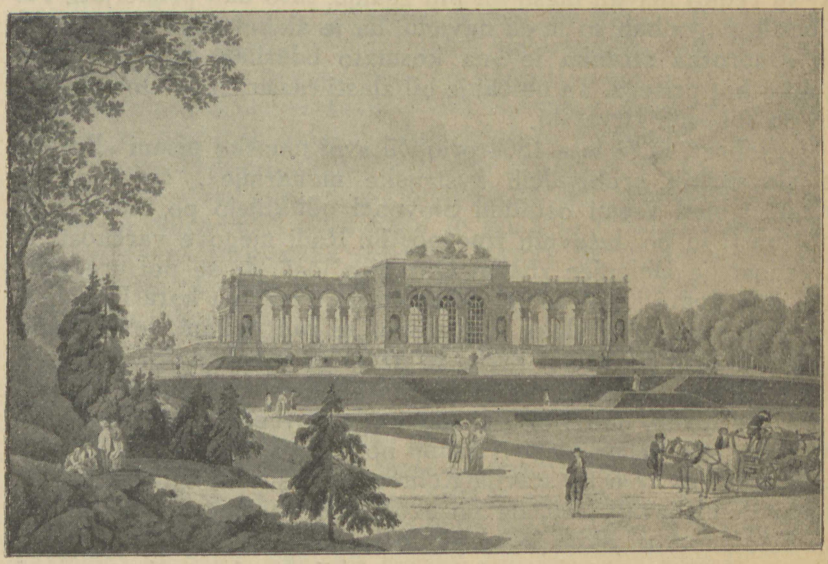

Lovro Janša: Razgledišče v Schönbrunnu pri Dunaju. (V ljubljanskem muzeju.)

zavrteli na prostem, v hiši ali pa kar na skednju. Pri plesu, ki sta ga začela in vodila po dva plesalca, so predstavljali staroslovanski dekliški rop. Dekle se na plesišču plesalcu umika; ta jo mora ujeti in šele tedaj se mu vda, kar razodene s tem, da mu nasloni lice na rame. Italijani so nazivali ta ples »slovanko« (schiava). Na Koroškem so prve plesalke imele vpletene v kiti dolge pisane trakove. Na čast, biti vodeča plesalka, so bile ponekod dekleta tako zavistno ponosne, da često ni šla niti ena drugič plesat z voditeljem plesa, ki je moral potem prositi za ples svojo prvo vabljenko. Po navadi je bilo treba iskati za ples dovoljenja pri graščinski gosposki in ji odšteti za to določeno vsoto. V imenu družbe sta se navadno pogodila z gosposko dva plesalca, ki sta bila tako nekako plesna zakupnika.

Francoska sodba.

Premotrimo slednjič še razmerje med Francozi in Slovenci, kolikor si ga moremo obnoviti s pomočjo ohranjenih virov. Tu moramo vpoštevati predvsem dejstvo, da Slovencem francoska vlada ni bila to, kar Nemcem, ki jim je razbila že itak trhlo stavbo njihovega starega rimsko-nemškega cesarstva. Prav nasprotno! V dobi francoskega medvladja so se Slovenci po dolgih stoletjih zopet čutili kot državo tvoreč narod; dovoljen jim je bil svoboden razmah v kulturnem življenju, njih jezik je dosegel svoje pravice v šoli; pa tudi v materialnem oziru so storili Fran-

Lovro Janša: Pokrajina. (Narodni muzej v Ljubljani.)

cozi vse, s čimer so mogli kljub težkim davkom pridobiti naklonjenost naroda. Komaj pa se je dobro zaznal upa polni novi dih, ki je veselo plul preko dežele, in vprav ko so se začele celiti stare rane, so že zopet nove vojne homatije in bremena prekinile ta razvoj.

Ali kljub mnogim vojnam so vendarle Francozi s spretnostjo in dosledno vztrajnostjo opravili v naši domovini veliko kulturno delo. Ta doba je razgibala mnogo spečih sil v našem narodu, razširila mu je obzorje, dala mu samozavesti in zasejala prve kali k novim vzvišenim smotrom za bodočnost. Nova francosko-ilirska vlada je odpravila množino zastarelih naprav, dala kmetu pred zakonom iste pravice kakor gospodu ter zadala s tem prvi uspešni udarec stari fevdalni stavbi, ki je bila zapi-

sana poginu. Kajti nova država je hotela zediniti vse sile naroda in jih je zato otela izpod fevdalnih, graščinskih oblasti.

Ljudstvo je te reforme in te napore vedelo ceniti. Šlo je Francozom na roke in ni se jim upiralo, ako jih k temu niso nagovarjali avstrijski hujskači, kakor je bilo na Dolenjskem. Zato je bilo razmerje prebivalstva do Francozov večinoma prijazno. Zlasti na Gorenjskem (kjer n. pr. ustno izročilo na Breznici še danes trdi, da so se francoski vojaki glasno jokajoč poslavljali od domačinov), so jih hvalili kot vljudne in pravične ljudi, ki so se obzirneje vedli ko Avstrijci. Od kmetov so zahtevali živila, pa so vse tudi pošteno plačali. Seveda so pa na drugi strani zahtevali Francozi tudi točno izpolnjevanje veljavnih odredb. Zlasti trdo so zadeli zadnja leta deželo strogi vojaški nabori. Zato se ne smemo čuditi, ako na drugi strani čujemo o trdotah, nasilnostih in marsikaki ošabni predrznosti; je pač treba razločevati med dobo miru in vojnim stanjem, ko je treba napeti vse sile in pritegniti vse moči. Med ljudstvom živi tudi še več spominov o smešnih sporih in pomotah, ki je do njih prišlo zato, ker se prebivalci radi jezika s Francozi niso mogli sporazumeti.

V Ljubljani je na Dolenjski cesti poleg mitnice francoska straža nadzirala zlasti ob tržnih dneh vsakogar, ki je šel v mesto ali pa ki ga je zapuščal. Na neki semanji dan jo primaha po cesti več Dolenjcev, ki so nesli na prodaj razna živila. »Qui vive?« (= kdo je?), zakliče stražnik. »Ej, mi smo, mi, ki piščeta nesemo«, odgovori eden v imenu svojih tovarišev, nakar pravi vojak, »passez« (izg. pasé, to je idite dalje). Kmetič je menil, da ga stražar kliče na korajžo, češ: pa se — udarimo! Zato odgovori: »Ej, pa se nečemo, gremo rajši nazaj.«

V Cerkljah sta bila pri nekem krojaču nastanjena dva francoska vojaka. Z znamenji sta zahtevala jedi in pijače, »če ne — pa kaput« (te ubijeva). Šivankar jima je postregel z jedjo in pijačo, češ: »Le jejta in pijta, jutri bo pa kaput, saj strgana sta res, reveža.« Mislil je, da pomeni »kaput« suknjo. Francoza pa sta si zopet besede po svoje razlagala. Spogledala sta se strahoma in hitela mêru pravit, češ, da čakajo Avstrijci in da jih bodo jutri napadli. Ko je mêr poklical krojača, je bila zmota pojasnjena. Sedaj sta vojaka smehljaje potrepljala krojača po rami, rekoč: »Kaput dal Napoleon!«

Zopet drugje je prijezdil v vas francoski konjenik, da bi pogledal za Avstrijci. Ko ni šlo drugače, si je hotel pomagati z nemščino, vprašujoč, kje so »kaiserlich«. Neki starček mu pokaže proti spodnjemu koncu vasi, rekoč: »Doli za grabnom so sami kajžarji.« Tam so namreč resnično prebivali samo kočarji. Francoz pa, misleč, da so ondi Avstrijci, jadrno obrne konja in oddirja.

Pa tudi v času, ko je bila zaradi hudih vojnih rekvizicij do mala vsa dežela v ognju zoper Francoze, so ti vedno vpoštevali zakonito vedenje prebivalstva in mu bili hvaležni in naklonjeni. Kako je J. Jonke rešil Kočevarje še hujše šibe, o tem smo ob priliki že spregovorili. Tudi Trebanjci so le na priprošnjo svojega dekana Mihaela Mušiča ušli kazenskemu plenjenju in požiganju.

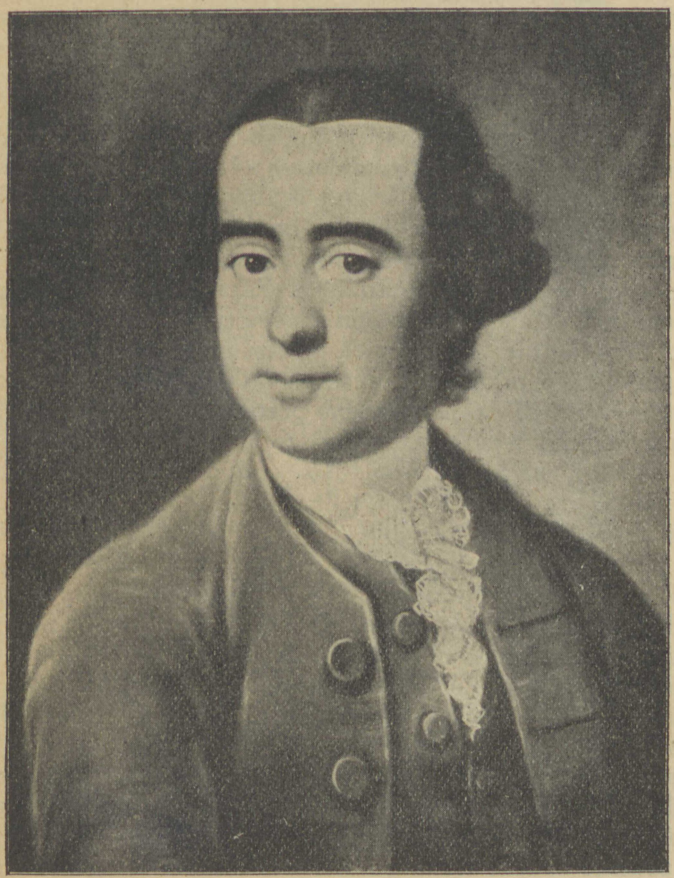

Janez Potočnik: Slika ljubljanskega meščana A. Domiana.

O tem jesenskem uporu l. 1809 pripovedujejo v šmarijski okolici, da takrat Francozi niso nikomur nič žalega storili. Naročili so le nekaterim kmetom, da so jim morali kazati pot proti Škocijanu in Turjaku. Ko so bili Francozi potem prisiljeni, da so se umeknili nazaj proti Ljubljani, so uporni dolenjski kmetje silili tudi Šmarčane, da bi se jim pridružili. Toda tega

niso storili. V nasprotju z nekaterimi primeri krutega postopanja z ujetniki na Dolenjskem in v Beli krajini so Šmarčani nekega francoskega vojaka, ki je obležal v vasi, spravili v Mokarjevo hišo in mu stregli. Bila pa je to tudi rešitev za Šmarje. Čez par dni je namreč prikorakala od Ljubljane sem močna francoska četa z dvema topoma. Dekan je šel pred poveljnika in ga sredi vasi kleče prosil, naj prizanese njegovim faranom, češ, tukaj so mirni ljudje, uporniki pa so prišli od dolnjih strani. Šmarjam so prizanesli takoj, ko je tudi še ranjeni francoski vojak pristopil in prosil usmiljenja za Šmarčane in pripovedoval, kako so ga rešili in mu lepo stregli.

Dasi nam zgodovinski viri in ljudska govorica pripovedujejo le o krvavih napadih in grozodejstvih v soteski Črnega grabna, ki so mu rekli Francozi »Krvavi graben«, vendar je prebivalstvo pripovedovalo tudi o drugih, nežnejših dogodkih.

Tako n. pr. da je nedaleč od Trojan francoski častnik zahajal pogosto v neko kmečko hišo. Seznanil se je z domačim dekletom in tudi njenim staršem je večkrat pomagal z denarjem. Manci, tako je bilo hčeri ime, je prinašal razna darila in se sploh popolnoma udomačil v hiši. Navadil se je tudi že nekoliko slovenščine. Prišel pa je nenadni preobrat Napoleonove slave. Francozi in z njimi naš častnik so zapustili Ilirijo, Manca pa je ostala sama z malim dečkom. Ko je bilo otroku par let, pridrdra nekoč pred hišo lepa kočija.

Ni držal kmečki pregovor, da so Francozi napravili »železna pisma«, da jih ne bo nikoli več nazaj! Vrnil se je oni častnik in z njim velikomestno oblečena priletna gospa, njegova mati. Ko gospa zagleda dečka, ki se je igral pri kupu peska, vzklikne vsa srečna in od veselja jokaje objame dečka, ki je bil neki popolnoma podoben njenemu sinu. Častnik, ki je bil sedaj meščansko oblečen, pristopi medtem k Manci in ji ponudi tisoč cekinov kot odkupnino za otroka, češ, da ga hoče vzeti s seboj na Francosko, kjer ga bo dal v vojaške šole. Manca pa o taki ponudbi ni hotela ničesar slišati. S solzami v očeh je prosila, naj ji ne vzamejo otroka, ker bi ji brez njega ne bilo živeti. Vse njene prošnje so bile zaman; ko sta oče in mati zagledala svetlo zlato, sta še sama na vso moč prigovarjala, naj izroči otroka častniku, češ, da se mu bo pri očetu bolje godilo nego doma, sami pa bodo obogateli.

Malega dečka so odpeljali na Francosko. Manca pa te izgube ni mogla preboleti. Slednjič je sklenila, da se poda na dolgo, negotovo pot za svojim ljubljenim otrokom, da ga še enkrat vidi, preden umrje. Odpravi se v oni smeri, v kateri je videla oddrdrati kočijo. Odšla je, a ni se več vrnila. Pravili so, da je na potu obupala in našla smrt v valovih Drave.

V zbadljivih »Napoleonovih litanijah za Ilirske dežele« zamerjajo cesarju zlasti, ker je podražil sol in tobak, imenujejo ga šibo božjo v kazen za grehe. Jedro kmečke kritike o »Napoljónu« je ta, da je bil Napoleon najmogočnejši in najumnejši cesar, kar se jih je rodilo. Hotel si je podvreči ves svet, da bo

Fr. Jelovšek: Madona. (Sv. Peter v Ljubljani.)

en Bog, en papež, en cesar. Prevzel ga je napuh in zato ga je Bog kaznoval: »jenjalo je tvoje kraljestvo, tvoja volja se ni zgodila, kakor si mislil, po vsi zemlji si nam odvzel vsakdanji kruh«. — Kakor smo videli pri narodnih pesmih, tako je tudi sicer skrbela avstrijska vlada, da je s preokretom vojne sreče čim bolj izginjalo dobro mnenje o Francozih.

O lepem soglasju obeh narodov v slovenskem delu Ilirskih dežel pa nam pričajo tudi neizpodbitni francoski viri sami. Imamo predvsem obvestilo tajnega agenta Pellenca, ki ga je jeseni leta 1811 poslala osrednja vlada v Parizu, da bi premotril ilirske razmere in o njih podal utemeljeno poročilo. Ta pripoveduje, da so v nekdanjem avstrijskem delu Istre in Primorja ostali ljudje po mišljenju Avstrijci (najbrž, ker so radi Napoleonove kontinentalne zapore gospodarsko mnogo trpeli), v ostalih delih Ilirije pa je ta miselnost že popolnoma prešla. Četudi ljudstvo dolži Francoze, da vojno stanje še dalje traja, jih vendar ne sovraži, ker pričakuje od njih dobre uprave. Ker pa so že ljudje zasidrani v preteklosti, ker v njej vidijo »stare zlate čase« vedno v vse lepši luči, tako se je tudi Pellencu zdelo, da bi bilo ljudstvu ljubše, če bi bilo ostalo pri starem. Izobraženci pa kažejo več nagnjenja biti francoski nego nemški, ker slutijo, da Avstrija ne more več pričakovati blagostanja. Bankrot dunajskega papirnatega denarja je mnogo pripomogel k temu spoznanju. Ljudje so bili sedaj hvaležni Francozom, da so jim pravočasno odstranili ta papir. Bili so na vse pripravljeni, ubogali so brez godrnjanja, izpolnjevali predpise in niso delali ovir vladi; prave navezanosti na Francijo pa pri vsem tem še ni bilo.

Pellenc pripoveduje dalje, da si je prebivalstvo Ilirskih pokrajin francoskega gospostva naravnost želelo. Zdaj pa so seveda razočarani, ker zelo občutijo bremena, ugodnosti pa prihajajo le počasi; prezgodnji je bil tudi njihov up, da jim bo zedinjenje s Francijo prineslo bogastva. Živahni francoski način zapovedovanja in postopanja jih je žalil v poprejšnjih navadah, kakor je neugodno vplivalo tudi to, da uradniki niso obvladali domačega jezika in so bili nepristopni in nagli v odločbah. Vse to in teža davkov, pravi poročilo tajnega agenta, odvrača naklonjenost prebivalstva v sedanjosti, bodočnost ga pa plaši, ker nima žive vere v izboljšanje. Tako se giblje ljudsko nagnjenje v negotovosti, a pristavlja takoj zraven, da žalovanja po Avstriji nobenega ni. Ljudje se sicer močno izseljujejo iz Koroške in Kranjske, toda ne iz vdanosti do Avstrije, marveč radi pomanjkanja življenjskih potrebščin in iz bede, ki jo je povzročil zastoj dela v rudnikih in fužinah. Zopet drugi so jo potegnili preko meje, da so se izognili naboru, zlasti ker je prehod na Avstrijsko in Ogrsko prav lahek. Nazadnje še pristavlja Pellenc, da je zločinov v deželi zelo malo in da so vsi pogoji dovolj dobri in pripravni za vse francoske načrte.

Prvi ilirski guverner, maršal Marmont, ki je služil Napoleona na vseh koncih prostranega francoskega cesarstva, zatrjuje, da ni nobena od dežel, ki so si jih Francozi podredili svoji oblasti, tako hitro in tako vztrajno pokazala svoje naklonjenosti do Francozov kakor Kranjska.

Še zanimivejše drobce o našem ljudstvu pa nam podaje Charles Nodier (izg. Šarl Nodjé). Ta francoski leposlovni, jezikoslovni in estetski pisatelj je bil rojen l. 1780 v Besançonu. Radi neke pesmi zoper Napoleona so ga kot pristaša stare kraljevske rodovine preganjali, dokler ga ni v začetku leta 1813

A. Cebej: Vnebovzetje. (Kopanj.)

guverner Bertrand nastavil kot bibliotekarja na ljubljanski licejski knjižnici in kot urednika uradnemu listu (Télégraphe officiel). Pozneje je bil vrhovni knjižničar arzenala, član francoske akademije in je umrl l. 1844. Bil je navdušen za naše kraje, ki so ga tako spominjali na njegovo domovino, in je rad objavljal v svojem listu razne domoznanske in narodopisne stvari.

Ko se je »Telegraf« radi vojnih dogodkov l. 1813 moral seliti v Trst, je 15. septembra prinesel zadnji uradni pozdrav.

Previdno je hotel obvarovati svoje drage Ilirce pred avstrijskim maščevanjem. Dejal je, da dunajski listi po krivem očitajo Ilircem ljubezen do Francozov (frankofilijo). Kajti Ilirci so se v vsakem položaju izkazali hrabre, zveste in zanesljive: tako Avstrijcem kakor tudi Francozom.

Sicer pa, tako pravi dalje, je avstrijski cesar sam napravil Ilirce za Francoze, ne da bi jih bil o tem povprašal. Gotovo pač zato, ker jih ni mogel obdržati kot Avstrijce; sedaj pa bi jim očital, da so Francozi. Bi li morda rajši videli, da bi postali Ilirci strahopetni, izdajalski in brezumni? — Deset dni kesneje ugotavlja spet tam, kako slabo da ravnajo Avstrijci s podjarmljenimi Ilirci, ki jim zamerjajo njihovo vdanost do Francije; v slednjem oziru da bi mogel navesti v njihovo pohvalo celo vrsto patriotičnih potez, ki bi delale čast prebivalcem stare Francije. Kljub rekvizicijam v blagu, ki jih zahteva vojna in ki se jim vsi z veseljem podrejajo, so Ljubljančani pogostili divizijo francosko-italijanske armade, ko se je mudila v mestu, in vsak dan razdeljujejo meščani vino med vojake, ki korakajo proti jugu. Nodier pravi dalje, da so se tudi Tržačani držali neomajno in to kljub temu, da so jim uničili razen nekaj ladij tudi angleškega kolonialnega blaga za nad 12 milijonov frankov.

V svojih spominih in označbah raznih osebnosti pripoveduje, kako je armada francoskega uradništva, ki je prišla z bajoneti v deželo, zaradi meščanske dobrodušnosti in prikupljivega vedenja guvernerja Fouchéja odšla v najlepši slogi z ljudstvom. Kljub temu ljubeznivemu medsebojnemu občevanju pa vseeno vzklika Nodier: »In vendar nas niso ljubili! Kdaj je še kako ljudstvo ljubilo tujca kot svojega mojstra (gospodarja) in pri podvrženih narodih povrhu še takega mojstra, kakršen je bil Francoz. Da bi verjel (dokazom iskrenega medsebojnega razmerja), je bilo treba to videti! Toda to je bilo pač ljudstvo Ilirije, takó prostodušno v svojih vtisih, takó zgledno v svojih navadah, takó zvesto v svojih čustvih in mislih, pa vendar tako izobraženo v vseh vprašanjih, ki se tičejo prave sreče in prave slave narodov. Bilo je to ljudstvo brez morilcev, brez tatov, brez slabih ljudi; mogel si — kot pravi benečanski pregovor — teh šestero ilirskih pokrajin prepotovati z denarjem na dlani. Bil je to narod, ki smo ga skoraj morali šele učiti rabiti ključavnico in zapah, ki pa je z neomajljivo neustrašenostjo odklonil giljotino; sploh najboljša združba dobrih ljudi, ki jih je Bog postavil na zemljo: sredi med njimi bi si želel umreti» (la meilleure agrégation de bonnes gens, que Dieu ait placée sur terre: celle au milieu de laquelle on voudrait mourir). Kljub kratki dobi, ki jo je Nodier prebil med nami, ga prevzame naravnost domotožje, ko se spomni svojih dragih Ilircev v dobri, miroljubni in po-

božni Sloveniji (mes chers Illyriens de la bonne, paisible et pieuse Carniole).

Ko so v dneh vladarskega kongresa v Ljubljani leta 1821 dajali državniki v slovenski prestolici pravec evropski politiki, takrat se je tudi Nodier zopet spomnil svoje Ljubljane in svojih Ilircev. Napisal je ob tej priliki o njih zopet članek, kjer hvali njihovo mnogostrano in mnogojezično izobrazbo. Glede nravnih

Ch. Nodier.

lastnosti našega naroda pravi, da ni mogoče dobiti bolj popolnega: trezen, pobožen, gostoljuben in zmeren v vseh svojih nagnjenjih velja Kranjec pri vzhodnih ilirskih ljudstvih za pretkanega, ker je v civilizaciji pred njimi. Revolucija, politična vrenja ali celo hipni neredi so tu neznani; v Ljubljani se po cela leta ne čuje o zločinih. O ženskah pravi, da imajo izredno ljubko nošo, da so nagnjene k plesu, igram in lišpu; so lepe, imajo pa slabe zobe, toda svežo kožo in barvo. Moški so močne

postave in izrazitih obrazov. Živijo preprosto, razkošja ne poznajo, stene imajo navadno pobeljene ali s patroni poslikane. V Franciji običajne družabne igre so v Iliriji nepoznane, hazardnih pa so se naučili šele pri Francozih. Končno omenja Nodier zopet dobro soglasje, ki so v njem živeli Francozi z Ljubljančani, spoštovanje, ki ga ti hranijo njihovemu spominu, ter njihovo žalost, ko so jih videli odhajati iz dežele.

To bi bila v glavnem poročila, ki so jih podali o Slovencih tuji učenjaki, uradniki, potopisci in pisatelji. Opazili so med ljudstvom poleg velike ljubezni do rodne grude tudi hibe in napake in kot nepristranski motrilci jih niso zamolčali. Šli so še globlje ter skušali najti vzroke, ki so zgnetli značaj naroda tak, kakršnega so našli sami. V splošnem pa se strinjajo vsi v sodbi, da so Slovenci zdrav, plemenit in nadarjen rod z izredno marljivostjo in težnjo za napredkom, zanesljiv in brez dobrikanja korekten v vsakem položaju, narod ponosit, ki se ni smatral, da je manj vreden od svojih nemških ali laških sosedov: kakor v starih dobah, tako tudi v tej v zdravem in pravem jedru slovenskega naroda zaman iščemo »robskih duš«.

Vodnikova novoletnica.
(Tisk v ljubljanskem muzeju.)

VSEBINA.

I.

Veliki francoski prevrat in slovenske dežele.

1. Francoske homatije in boji ob slovenskih mejah do konca XVIII. stoletja . . . . . 9—28

Revolucija v Parizu 9. — Francoske vojne z inozemstvom 12. — Jurij Vega; boji na Laškem 15. — Francozi prvič na slovenskih tleh 18. — Mir v Kampoformiju 22. — Novi boji; stare mirovne določbe 25.

2. Francozi zasedejo drugič slovenske dežele. Avstrijske priprave za novo vojno . . . . . 29—43

Napoleonova moč raste, Avstrija se zaman upira 29. — Francozi drugič pri nas 32. — Avstrija snuje deželno brambo 35. — Deželna bramba in Slovenci 39.

3. Vojni dogodki l. 1809. Vojskovanje brambovske »črne vojske« 44—64

Varane avstrijske nade 44. — Ljubljana se poda Francozom; odločilni boji pred Dunajem 48. — »Črna vojska« naj pomaga 53. — Rekvizicije burijo ljudi 58. — Upori na vseh koncih in krajih 61.

4. »Ilirske dežele«. Francosko medvladje in njegov konec . . 65—86

Pomembnost nove Ilirije 65. — Odkod ime Ilirija? Doba Marmontove uprave 70. — Guverner Bertrand in njegova naslednika 77. — Vojna z Rusijo 80. — Francozi zapuste ilirske dežele 84.

5. Politična in sodna uprava Ilirskih dežel . . . . . 87—94

Spremembe v notranji upravi 87. — Sodstvo 89. — Občinska uprava in jezikovno vprašanje 92.

6. Vojaške zadeve in skrb za javno varnost . . . . . 95—104

Vojaščina pod Avstrijo in v Iliriji 95. — Varnostne razmere 100.

7. Narodno gospodarstvo . . . . . 105—140

Splošno gospodarsko stanje; olajšava tlačanstva 105. — Kmetijstvo in živinoreja 109. — Obrt 113. — Trgovina 118. — Poštne in prometne zveze 124. — Denarstvo 130. — Kako je bilo z davki 135. — Nezgode in uime 138.

8. Cerkvene zadeve . . . . . 141—149

Spremembe v cerkveno-politični upravi 141. — Framazonstvo v Iliriji 147.

9. Šolstvo . . . . . 150—166

Reforme pod Avstrijo 150. — Preustroj pouka pod Francozi 156.

10. Splošne prosvetne razmere. Sodba od naroda do naroda . 167—192

Naši preporoditelji 167. — Sodba tujcev; ostali tvorci naše kulture 172. — V luči nedomačinov 178. — Francoska sodba 183.